

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLAR ARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BİR JÖN TÜRK OLARAK TUNALI HİLMİ
VE
SİYASİ DÜŞÜNCESİ

Can ULUSOY

2501070808

TEZ DANIŞMANI

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ö. ALKAN

İSTANBUL – 2009

ÖZ

Bu çalışmada Türk siyasal hayatının seçkin şahsiyetlerinden biri olan Tunalı Hilmi'nin siyaset sahnesinde bir Jön Türk olarak bulunduğu dönemdeki siyasi düşünceleri tartışmaya açılmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümde, Tunalı Hilmi'nin siyasal faaliyetlerinin merkezinde, doğumundan ölümüne kadar geçen süre incelemeye tabi tutulmaktadır. İkinci bölümde ise özellikle askeri tıbbiyelilerin şahsında temsiliyetini bulan ve kadim Osmanlı siyaset adamından radikal farklılıklar taşıyan yeni siyasetçi tipi, tarihsel süreci ve düşünce dünyası üzerinden ele alınmaktadır. Üçüncü bölümde Tunalı Hilmi'nin “Halkçılık Düşüncesi” incelenmektedir. Dördüncü bölüm “Osmanlılıktan Türkçülüğe” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Tunalı Hilmi'nin Osmanlılık anlayışı ile Türkçülüğünün incelenilen dönem içerisindeki kökleri tartışılmaktadır. Beşinci Bölümde Tunalı Hilmi'nin “İhtilalciliği” üzerinde durulmaktadır. Bu bölümde ihtilalciliği siyasal düşünceleri ve faaliyetleri perspektifinde incelenmektedir. Altıncı bölümde Tunalı Hilmi'nin “Parti Düşüncesi” tartışılmaktadır. Tunalı Hilmi'nin bu konuda İttihad ve Terakki içinde olduğu dönemle, Brindizi Kongresi'nin akim kalması neticesinde İttihad ve Terakki'den kopuş sürecinde savunduğu düşünceleri analiz edilmektedir. Yedinci bölümde ise Tunalı Hilmi'yi Jön Türk hareketi içerisinde özel bir konuma yerleştiren devlet düşüncesi, Ahali Hakimliği projesi çerçevesinde tartışılmaktadır. Sonuç bölümünde ortaya konan çalışmanın genel bir değerlendirmesine yer verilmektedir.

Abstract

In this study, political ideas of Tunalı Hilmi, who is one of the elite figures of Turkish political life in the period being at the political scene as a Young Turk, are opened to debate.

In the first part of the study, the period from his birth to his death, which is based on political activities of Tunalı Hilmi, is investigated. In the second part, new type of politician who is especially represented on the military medical students' identity and having radical differences between the ancient Ottoman politicians is discussed through historical process and thought world. In the third section, Tunalı Hilmi's "Populism Idea" is analyzed. The fourth section has the title of "From Ottomanism to Turkism". In this section, Turkism's roots in the period of examination are discussed with Tunalı Hilmi's understanding of Ottomanism. The fifth section focuses on "Revolutionalism" idea of Tunalı Hilmi. In this section his revolutionalism is examined in the perspective of his political ideas and activities. In the sixth section, Tunalı Hilmi's "Party Thought" is discussed. On this issue with the term Tunalı Hilmi as a member of Committee of Union and Progress, as a result of Brindisi Congress failed, his defense thoughts at the resigning progress from membership of the Committee of Union and Progress are analyzed. In the seventh section, the idea of government which gives Tunalı Hilmi a special position in the Young Turk movement is discussed within the framework of the Sovereignty of People Project. The conclusion section is placed an overall assessment of the study.

ÖNSÖZ

Bir Jön Türk olarak Tunalı Hilmi ve siyasi düşüncesini incelemeyi amaçlayan bu çalışmaya 1908 Jön Türk Devrimi'nin yüzüncü yılında başlanılmıştır. Çalışmanın tamamlanması ise, bu devrimin en baş döndürücü olaylarının yaşandığı 1909'un yüzüncü yılına rastlamıştır. 1909 gerek 31 Mart Vakası gerekse de bu olay neticesinde Hareket Ordusu'nun kontrolü ele alarak 1876 Kanun-ı Esasî'sinde yapılan değişikliklerle Osmanlı İmparatorluğu'nun tam bir meşruti monarşiye dönüştüğü yıldır. Jön Türk Devrimi'nin 100. yılında, Türk modernleşmesinin en önemli eşiklerinden biri olan bu sürece, Jön Türk hareketinin önde gelen isimlerinden biri olan Tunalı Hilmi'nin siyasi düşüncelerinin tartışılması yoluyla küçük de olsa bir katkı sağlayabilmek, bu çalışmanın en önemli başarısı olacaktır.

“Bir Jön Türk Olarak Tunalı Hilmi ve Siyasi Düşüncesi” başlığını taşıyan bu çalışmanın her aşamasında çok büyük emeği geçen danışman hocam Sayın Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ö. Alkan'a teşekkürü bir borç bilirim. Kendisinin cesaretlendirme ve yönlendirmeleri olmasaydı bu çalışmanın ortaya çıkması mümkün olmazdı.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
Öz (Abstract).....	iii
Önsöz	v
İçindekiler	vi
Kısaltmalar Listesi	viii
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM TUNALI HİLMİ BEY'İN HAYATI VE SİYASAL FAALİYETLERİ	13
A. Çocukluğu ve İlk Eğitim Yılları	13
B. Siyasal Faaliyetlerinde Birinci Dönem	14
C. Zorunlu Bir Ara	31
D. Siyasal Faaliyetlerinde İkinci Dönem	35
II. BÖLÜM YENİ SİYASETÇİ TİPİ VE TUNALI HİLMİ	42
A. Osmanlı Aydını Kopuş ve Süreklilik İçinde Tunalı Hilmi	42
B. Usulet ve Suhulet Fikrinden Radikal Kopuş ve Tıbbiyelik	46
C. Heyecan – Namık Kemal'den Tunalı Hilmi'ye	51
III. BÖLÜM HALKÇILIK DÜŞÜNCESİ	54
A. Paradonyak	54
B. Tunalı Hilmi Bey'de Halk ve Elitlerin Konumu	56
C. Siyasal Halkçılığı	61
D. Tunalı Hilmi'de Halkçılık ve Türkçülük İlişkisi	66
IV. BÖLÜM OSMANLILIKTAN TÜRKÇÜLÜĞE	70
A. Osmanlı Milleti Yaratma Projesi ve Sorunları	70
B. Tunalı Hilmi Bey'de Osmanlılığın Tanımı	75
C. Neden Osmanlılık	77
D. Niçin Birleşemediler	79
E. Gayrimüslimlere Sesleniş	83
F. Tunalı Hilmi Bey'in Osmanlılaşma Projesi	85
G. Tunalı Hilmi Bey'de Türk, Türklük, Türkçülük	94
V. BÖLÜM İHTİLALCİLİĞİ	104
VI. BÖLÜM TUNALI HİLMİ'DE PARTİ DÜŞÜNCESİ	119
VII. BÖLÜM DEVLET DÜŞÜNCESİ VE AHALİ HAKİMLİĞİ	131
A. Ahali Hakimliği Modeli: Bir Zorunluluk	133
B. Yeni Osmanlılar Ne Diyor?	135

C. Padişah ve Yürütmeye İlişkin Düşünceleri	140
D. Parlamento ve Seçim Sistemine İlişkin Düşünceleri	146
E. Hukuk, Hak ve Hürriyetler	153
SONUÇ	160
KAYNAKÇA	165
EKLER	
EK-1	170
EK-2	173
EK-3	181
EK-4	192

KISALTMALAR LİSTESİ

A.e.	: Aynı eser/yer
Bkz:	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
s.	: Sayfa/sayfalar
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
t.y.	: Tarih yok
y.y.	: Yayın yeri yok/yayımcı yok

GİRİŞ

Dünya tarihinin en sarsıcı dönemi hiç şüphesiz 19. yy.dır. Esasen 19. yy.ı Büyük Fransız İhtilali ile başlatıp II. Dünya Savaşı sonuna kadar genişletebilmek mümkündür. Siyasal olayları ve düşünce hareketleri açısından 19. yy.ın ruhunun yüz seneden daha büyük bir zaman dilimine yayıldığı söylenebilir.

19. yy.ın düşünsel planda kapısını açan şüphesiz J. J. Rousseau'dur. Bütün bir 19. yy. boyunca Rousseau'ya atıf yapmayan tek bir siyasal düşünce ve hareket bulmak son derece zordur. Rousseau'nun açtığı kapıdan giren modernist “genç”ler, Turgenyev'in *Babalar ve Oğullar* romanında muhteşem bir biçimde sergilediği gibi 19. yy.a damgalarını vurmuşlardır. Hatta 19. yy.ın temelde “Babaların ve Oğulların” dünyasının birbiri ile olan çelişkileri üzerinden inşa olunduğu söylenebilir. Siyaset sahnesi 19. yy.la birlikte sosyalistler, anarşistler, milliyetçiler, halkçı akımlar ve burjuva devrimcileri ile dolmuştur.

İtalya'da Giovine Italia ile başlayan “Jön” akımları, adıyla son derece uyumlu bir şekilde “Yaşlı Avrupa”nın karşısında yeni, diri ve modernist iddialarla donanmış olmayı gerektirmektedir. Goethe'nin “Genç Werther”i bu coşkun yeni Avrupa'nın işaretlerini verir. Aydınlanmanın ilerlemeci tarih anlayışı çerçevesinde “yeni-eski”, “ileri-geri” gibi dikotomilerinin yanına “yaşlı-genç” çatışmasını eklemek son derece doğaldır. Bununla birlikte Aydınlanma ile son derece sorunlu Romantizm akımının milliyetçi dünyasından, burjuva radikalistlerine ve Marx'a kadar tüm modernist akımlarda bu tasnifi görmek mümkündür. Yine Avrupa'da görülen en önemli “Jön Akımları”ndan birine Osmanlı İmparatorluğu'nun ev sahipliği yaptığını söylemek yanlış olmayacaktır. Her ne kadar Jön Türkler istibdat rejimi nedeniyle Türkiye içinden ziyade Paris, Cenevre ve Kahire gibi şehirlerde örgütlenmiş olsalar da siyasi eylem haritaları Osmanlı İmparatorluğu içindedir.

Rousseau ile başlayan sürecin Jön akımlarına taşınması sırasında Osmanlı İmparatorluğu'nun geleneksel siyaset yapısında da önemli değişiklikler meydana

gelmeye başlamıştır. Gerek Enderun'da gerekse de Bab-ı Âli ofislerinde olsun, kalemiye geleneğinden gelen ve Osmanlı'da politik aklın işleyiş sürecini belirleyen, diğer devlet kesimleri ile son derece mesafeli, toplumsallaşma süreci açısından ise halktan apayrı bir seçkin kesimin siyaset adamı olarak varlığını ortaya koyduğu bilinmektedir. Yeni Osmanlılar ile birlikte gazetecilik mesleği ile öne çıkan münevverlerin siyasete ilgisi, Sultan Abdülaziz'in tahttan indirildiği darbede yüksek rütbeli askerlerin oynadığı rol, hala tam olarak aydınlatılmamış olsa da Kuleli Vakası'nda medrese öğrencilerinin varlığı geleneksel siyaset yapısında Jön Türklerle birlikte ortaya çıkacak büyük değişimin habercisidir. Jön Türklerin büyük çoğunluğu gerek orta sınıf taşralı kökenleri nedeniyle, gerekse de asker özellikle de askeri tıbbiyeli olmalarından dolayı geleneksel Osmanlı siyaset adamı ve siyaset yapma biçiminden tamamen kopmuşlardır. Apayrı değer sistemleri ve söylem kültüründen gelen bu "Genç"ler, aceleci, heyecanlı, taşra radikalizminin yanı sıra askerlere has bakış açısı ve çözüm yolları ile geleneksel siyasi söylemden kopuk, oldukça sert ve çatışmacı "ihtilalci" bir tarzı ortaya koymuşlardır. Tüm bu özelliklerin yanı sıra, bu tezde tarih önünde bir Jön Türk olarak bulunduğu dönemdeki siyasi düşünceleri analiz edilmeye çalışılan Tunalı Hilmi Bey'in ihtilalci yöntemlerinde, tam da 1898'lerde iyice doruk noktasına ulaşan anarşistlerin "eylemli propaganda" yöntemlerinin izlerini görmek mümkündür.

19. yy.ın sonlarında anarşist hareketler Avrupa'da en etkin oldukları dönemi yaşamışlardır. O kadar ki bir dönem roman karakterlerinin başkahramanları nihilist-anarşist tipler olarak kendilerini göstermişlerdir. Özellikle Dostoyevski'nin Verhovenski'si komploculuğu, yıkıcılığı ve hiçbir ahlaki ilkeye bağlanmamasıyla *Cinler* romanının olumsuzlanan başkahramanıdır. Dostoyevski'nin Verhovenski karakterini Naçayev'den ilham alarak yarattığı şüphe götürmez. Yine roman tarihinin en meşhur kahramanlarından biri olan Dostoyevski'nin *Suç ve Ceza*'sındaki Raskolnikov anarşist-nihilist tipin bir başka örneğidir.

Romanın temel meselesi gerçekliktir. Her roman kahramanı kendi çağının sorunlarının bir ürünü olarak ortaya çıkar. 19. yy.ın sonunda anarşistleri romanların

başkahramanı yapacak kadar öne çıkartan süreç; iktidarların güçsüzlüğünü gösterme, kamuoyu yaratma, hakim sınıflar içinde korku ve paniğe yol açma gibi amaçlarla öne çıkan “eylemli propaganda” döneminin başlaması olmuştur. Avrupa’da bireysel terörün zirveye ulaştığı bu dönem içinde 1894 yılında Fransa Cumhurbaşkanı Sadi Carnot, 1897’de İspanya Başbakanı Antonio Canovas öldürülmüştür. 1898’de Avrupa’nın en gözde şahsiyetlerinden biri olan Avusturya İmparatoriçesi Elizabeth’in öldürülmesi tüm Batı ülkelerini derinden sarsmış ve hanedanlarla politikacıların korkularını doruğa çıkarmıştır. 1900’de İtalyan Kralı Umberto’nun suikasta kurban gitmesinin ardından 1901’de bu sefer Amerika Birleşik Devletleri Başkanı McKinley anarşistler tarafından öldürülmüştür. Bununla birlikte İran Şahı, Yunan Kralı, Galler Prensi gibi birçok önemli şahsiyete karşı suikast girişimlerinde bulunulmuş ve bombalama eylemleri birbiri ardına gerçekleşmiştir.¹

Anarşistlerin sarsıcı “eylemli propaganda” tekniklerinin o sıralarda Avrupa’da bulunan asker kökenli Jön Türkler üzerinde etkili olduğu söylenebilir. Özellikle Cenevre Grubu’nda ihtilalci kanadın önderliğini yapan Tunalı Hilmi Bey’in suikast ve bombalamaya dayanan bir eylem yöntemini savunması dönemin olayları ışığında incelendiğinde daha net anlaşılmaktadır. Tunalı Hilmi Bey’in anarşistlerin bireysel terör tekniklerinden esinlendiğini söylemek yanlış olmaz. Bununla birlikte dikkat çekici olan Jön Türkler içindeki askeri kökenlilerin bu teknikleri benimsemesidir. Düşünsel temelde anarşistlerle tamamen zıt kutuplarda olsalar da Jön Türkler içindeki asker kökenlilerin “eylemli propaganda” tekniğinden esinlenmelerinin gerekçelerini tartışmak gerekmektedir. İstibdat rejiminin hiçbir muhalif sese tahammülü olmayan yapısı Tunalı Hilmi gibi orta sınıf taşra kökenli ve askeri okul çıkışlı gençlerin “eylemli propaganda” tekniklerine ilgililerinin artmasına neden olmuştur. Tunalı Hilmi Bey’in ihtilalciliğinin inceleneceği V. Bölüm’de, suikast ve bombalama merkezli eylemlerinin gerekçeleri iç dinamikler çerçevesinde tartışılacaktır. Bu iç dinamiklerin yanı sıra, 1898 yılında doruğa çıkan

¹ Adil Baktıaya, “19. Yüzyıl Sonlarında Anarşist Terör, “Toplumun Anarşistlere Karşı Korunması Konferansı (1898)” ve Osmanlı Devleti”, Bilgi ve Bellek, sayı:8, Haziran 2009, s.54; Foti Benlisoy, “Anarşizm Gönüllü Düzene Övgü”, Modern Siyasal İdeolojiler, Edt. H. Birsen Örs, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, II. b.s, Mart 2008, s.374.

“eylemler propaganda” faaliyetleri ile benzer eylem tasarımların Jön Türklerin gündemine aynı zamanlarda gelmesi dikkat edilmesi gereken bir noktadır.

19. yy. Osmanlı İmparatorluğu açısından son derece talihsiz başlamıştır. Napolyon’un Mısır Seferi nedeniyle İmparatorluk büyük bir kriz atlattır. Sultan III. Selim’in tahttan indirilmesi ardından yaşanan olayların alevleri sönmeden Kavalalı Mehmet Ali Paşa’nın oğlu İbrahim Paşa komutasındaki ordularının Kütahya’ya kadar ulaşması İmparatorluğu “denize düştüğü için yılan sarılmak” zorunda bırakmıştır. Osmanlı unsurlarının milliyetçi akımları şiddetlenmiş ve 19. yy.ın ilk otuz yılı dolmadan 1829’da Yunanistan Krallığı kurulmuştur.

Mora ve çevresinin bu şekilde yitirilmesi İmparatorluğun tarihindeki dönüm noktalarından biridir. Çünkü o güne kadar yaşanan toprak kayıpları diğer büyük imparatorluklarla yapılan savaşlar neticesinde olmuştur. Fakat imparatorluğun unsurlarından birinin milliyetçi bir hareket neticesinde bağımsızlığını kazanması o güne kadar Osmanlı’yı oldukça sarsmış olan modern sürecin en sert darbesi olmuştur. Milliyetçi akımlar imparatorluklar açısından adeta bir kanser gibi sıçramış ve bu arada Osmanlı’nın “Millet Sistemi”nin sonunu getirmiştir.

Yunan isyanının bu şekilde sonuçlanmasında Avrupa devletlerinin ve kamuoylarının verdiği büyük destek şüphesiz belirleyici olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu bir yandan milliyetçi akımları bastırırken diğer yandan da Batı’nın müdahalesini engelleyebilecek bir strateji geliştirmek zorunda kalmıştır. Tanzimat işte bu sürecin bir sonucu olarak doğmuştur. Hayatta kalabilmek için modernleşmek zorunda olduğuna karar vermiş olan Osmanlı İmparatorluğu, unsurları üst bir politik kimlikte bütünleştirmeyi ve bir “Osmanlı Milleti” inşa etmeyi önüne birinci görev olarak koymuştur. Böylelikle İttihat ve Terakki’nin Balkan Savaşları’ndan sonra Türkçülük siyaseti izleyeceği döneme kadar, temelde izlenen politika Osmanlılık olmuştur. Sultan II. Abdülhamid döneminde okullaşma süreci son derece önemli bir toplumsallaştırıcı faaliyet olsa bile, Osmanlılık politikasının biraz geri plana atıldığını düşünen Jön Türkler Osmanlılık kimliği üzerinden unsurları birleştirme

projesinin en önemli savunucuları haline gelmişlerdir. Bunu yaparken de Türklüklerinin farkındalığına varanlar dahi imparatorluğun bekası açısından kendi milli benliklerini bir nevi baskı altında tutmuşlardır.

Jön Türkler ittifak-ı anasını sağlayacak Osmanlılık politikasının uygulanması önündeki en büyük engeli Sultan II. Abdülhamid ve onun istibdat rejimi olarak görmüşlerdir. Bu yüzden istibdat rejiminin yıkılmasıyla birlikte Sultan II. Abdülhamid'in yerine tebaasına "iyi baba" olacak ve Kanun-ı Esasî'yi tekrar yürürlüğe koyacak bir padişahı tahta çıkarmayı temel hedef olarak belirlemişlerdir. Fakat bu noktada Jön Türkler içinde bir düşünce ve eylem birliği ortaya konduğu söylenemez. Özellikle halkın Jön Türk propagandasına beklenen cevabı vermemesi üzerine Jön Türkler içine düşünce ayrılıkları daha da derinleşmiştir. Avrupa'da bulunan Jön Türkler, toplumsal köken, meslek ve siyasi tutumlarına göre, modern dünyada cereyan eden çeşitli düşünce akımlarından ve düşünürlerden etkilenmişlerdir. Ziraatçı Ahmet Rıza Bey Comte'un düzen içinde ilerleme fikirlerinden esinlenerek "terakki ve ittihat" şiarının en önde gelen savunucusu olmuştur. 19. y.y.ın büyük çalkantıları içinde düzene vurgu yapan ama aynı zamanda Aydınlanma'nın ilerleme düşüncesini de kabul eden bir anlayışın Osmanlı İmparatorluğu'nun koşullarına eklenmesi zor olmamıştır. Ahmet Rıza Bey'in şahsında ifadesini bulan bu anlayış bir çok Jön Türkün muhafazakar dünyasına da hitap etmiştir. Bununla birlikte Cenevre Jön Türklerinin önde gelen şahsiyetlerinden olan Dr. Abdullah Cevdet Gustave Le Bon'un elitist teorilerine sarılmış, ırkçılığa kadar yelken açmıştır. Tunalı Hilmi Bey halkın ilgisizliği karşısında halka gitmek, onları aydınlatmak noktasından hareketle halkçılık düşüncesinin en önemli savunucusu olmuştur. Tunalı Hilmi Bey'in halkçılığı köylülüğün kurtuluşu, eşitlik ve demokrasi temelinde kendisini ortaya koyar. Propaganda açısından halkın anlayacağı şekilde yazması Türkçeye verdiği önemin artmasına neden olmuş böylelikle de kendisinin ileride ilk siyasi Türkçülerden biri olarak anılmasını sağlayacak yolu açmıştır.

Bu çalışmada siyasi düşünceleri mercek altına alınacak olan Tunalı Hilmi Bey 1895-1902 yılları arasında Jön Türk hareketinin liderlerinden biridir. Kendi kuşağının birçok temsilcisi gibi henüz lise çağlarında başlayan siyasal eylemini ömrü boyunca sürdürmüştür. Abdülhamid istibdadına karşı dövüşen bu kuşak, Balkan yenilgilerinin, zorunlu göçlerin, işgallerin acısıyla pişmiş ve yeni bir devlet yaratma heyecanı ile bütün ömürlerini siyasal hedefleri uğruna harcamışlardır.

Tunalı Hilmi Bey'in yaşadığı birçok yıkıma karşın bu kuşağın şanslı simalarından biri olduğunu söylenebilir. Çünkü Abdülhamid'in düşüşüne şahitlik etmiş, Cumhuriyet Devrimi'ne de bizzat katılmıştır. Nihayetinde düşlediği toplumsal devrimlerin bir kısmının gerçekleştiğini görmüş, diğerlerinin gerçekleşeceğine dair ümidini koruyarak 28 Ağustos 1871'de geldiği bu dünyadan 26 Temmuz 1928 günü ayrılmıştır. Dikkat edilirse Tunalı Hilmi Bey'in yaşamını geçirdiği bu süre, Türkiye tarihinin en mutantan yıllarını kapsar. Nitekim bu tarihsel süreçte yaşanan büyük değişimler, eylemleriyle siyasal hayatımıza yön vermeye çalışan kişilerin düşünsel dünyalarında derin izler bırakmıştır.

Tunalı Hilmi Bey Cenevre Grubu içinde ihtilalci söylemiyle sivrilmiş, Jön Türklerin ihtilalci kanadının liderliğini yürütmüştür. Bir askeri tıbbiyeli olarak, kendi kuşağının değer sistemi içinde en uç noktalarda gezinerek, Jön Türk hareketi içinde haklı bir şöhret kazanmıştır. Özellikle "Ahali Hakimliği" projesi ve "Şart" adını verdiği anayasa taslağı meşrutiyet rejimine bakışının salt imparatorluğun bekası anlayışıyla bina olmadığını, anayasal meşruti bir rejim noktasında ilkesel bir tutumu olduğunu ortaya koyar. Bu proje Tunalı Hilmi Bey'i diğer Jön Türklerden ayırır hem de Kemalist Devrimle arasındaki düşünsel uyumun köprülerini oluşturur.

Türk siyasal düşüncesi açısından şüphesiz en renkli simalar Jön Türk kuşağı içinden çıkmıştır. Buna rağmen dönemin siyasal aktörlerini inceleyen çalışmalar son derece azdır. Son dönem Osmanlı aydınları ile ilgili bir çalışma yürütmek birçok teknik engeli baştan göze almak anlamına gelmektedir. Nitekim bu sorunlar birçok araştırmacıyı, Türk modernleşmesinin tarihsel serüvenine ilişkin çalışmalardan uzak

tutmaktadır. İsimleri sıklıkla zikredilen birçok ünlü Türk aydınının hakkında yapılan araştırmaların azlığı hayret verici bir seviyededir. Nitekim bu problem, Türk modernleşme sürecinin derinlemesine incelenmesini engellemektedir. Fakat bu engellerin Türk modernleşmesi üzerine yapılacak tarih araştırmalarına yönelmemek için gerekçe yapılması kabul edilemez. Bu açıdan Tunalı Hilmi gibi Türk aydınlarının adı sadece bir cadde ismi, para üzerine basılı bir şahıs ya da okul adı olmaktan kurtarılması gerekmektedir. Üzerinde durulması gereken kritik nokta, çalışılan konuların popülerliği ya da güncelliği değil tarihsel önemidir.

Bir Jön Türk olarak Tunalı Hilmi Bey ve siyasi düşüncesine yönelik yapılan bu çalışma aynı zamanda bir hakkın teslimidir. Türk siyasal hayatına onlarca eserle önemli katkılarda bulunmuş olan Tunalı Hilmi Bey, Jön Türklere ilişkin bir takım önyargı ve genellemelerle üzerinden atlanıp geçilebilecek bir şahsiyet değildir. Türk siyasal hayatının modernist damarlarını beslemiş düşünceleriyle ciddiyle ele alınması ve tartışılması gereken bir portredir. Ne yazık ki bu güne kadar Tunalı Hilmi Bey'in siyasal düşüncelerine toplu bir bakış getiren herhangi bir çalışma ortaya konmamıştır.

Tunalı Hilmi Bey'in siyasal yaşamı iki ayrı dönemde incelenmelidir. 1895 ile 1902 yılları arasında son derece aktif bir biçimde siyasal muhalefet içinde yer aldığı görülür. En önemli eserlerini de yine bu dönemde kaleme almıştır. Çalışmalarını daha çok siyasal mücadelenin hizmetinde ve gelişen olayların etkisinde sürdürmüştür. Özellikle örgütlenme gibi pratiğe çok bağlı meselelerde değişen düşünceleri bu etkiyi son derece iyi örnekler. Tunalı Hilmi Bey bu dönemde, sıradan insanlara hitap etmeyi amaçladığı ve siyasi tarihimizin son derece önemli propaganda metinleri olarak görülebilecek Hutbeleri ile devlet organizasyonuna yönelik ayrıntılı çalışmalarıyla öne çıkmıştır. 1902 yılından sonra uzun bir sessizliğe bürünen Tunalı Hilmi Bey'i II. Meşrutiyet'in ilanının akabinde yapılan kutlamalarda görmek mümkündür. Bu kutlama toplantıları sırasında yaptığı konuşmalar ile bazı eserlerini bu dönemde yeniden bastırma fırsatı bulmuştur. Bu çalışmada özellikle Tunalı Hilmi Bey'in 1895-1909 yılları arasındaki siyasal faaliyet

ve görüşlerine odaklanılmıştır. Halkçılık, Osmanlılık, ihtilalcilik bu dönemde Tunalı Hilmi'nin en önemli siyasal özellikleri olarak öne çıkmıştır. Yine halkçılığının etkisiyle, daha sonra ilk siyasal Türkçülerden biri olarak anılmasını sağlayacak görüşlerinin ilk işaretlerini bu dönemde vermiştir.

Tunalı Hilmi'nin siyasal hayatının ikinci evresini Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na seçilmesi ile 1928 yılında ölümüne dek geçen süre olarak belirlemek yerinde olacaktır. Bu dönemde ortaya koyduğu düşünceleri, içinde bulunulan durumun şartlarına göre yeniden şekillenmiştir. Henüz lise yıllarında İmparatorluğu kurtarmak için yola çıkan Tunalı Hilmi ve Jön Türk kuşağı, devletin yok oluşuna ve vatanın işgaline bizzat şahitlik etmiştir. Bir bağımsızlık mücadelesi içinde yeni bir devletin kuruluş sürecine katılmışlardır. Bu dönemde Tunalı Hilmi, cumhuriyetçi ve Türkçü görüşleriyle öne çıkar. Fakat hala ihtilalci ve halkçıdır. Bütün siyasal yaşamı boyunca bu iki özelliğinden hiçbir sapma göstermemiştir. Hatta siyasal yaşamının bu ikinci döneminde halkçılığının en önemli ürünlerinden olan "Memiş Çavuş" serisini yayımlamıştır. Tunalı Hilmi Bey'in siyasal hayatının ikinci devresi ayrı bir çalışmanın konusu olarak ayrıntılı bir biçimde incelenmelidir. Böylelikle Tunalı Hilmi Bey üzerinden Jön Türk hareketinin düşünsel dinamiklerini de inceleyen bu çalışma gibi, Cumhuriyetin yaslandığı birikim ve arkasındaki siyasal düşüncelere daha derinlemesine bakmak mümkün olabilecektir. Türk siyasal hayatının tarihsel gelişimine ilişkin büyük boşlukların kapanması, bugünkü toplumsal ilişkileri ve siyasal hayatımızı tahlil edebilmemiz açısından son derece önemli veriler ortaya koyacaktır.

Tunalı Hilmi Bey'in kadın haklarına ilişkin tutumuna ayrıca işaret etmek gerekir. Tunalı Hilmi Bey, siyasal hayatı boyunca en sert tenkitlere kadın haklarını savunduğu için uğramıştır. Özellikle siyasal hayatının ikinci döneminde bu konuda ortaya koyduğu mücadele, ayrı bir başlıkta incelenmeyi hak etmektedir.

Tunalı Hilmi Bey'in tarih önünde bir Jön Türk olarak bulunduğu 1895-1909 yılları arasındaki siyasal düşüncelerini incelemeyi hedefleyen bu çalışma öncelikle

Tunalı Hilmi Bey'in kendi eserlerine yoğunlaşmıştır. Tunalı Hilmi Bey'in siyasal hayatının birinci devrini kapsayan Jön Türklük döneminden geriye, son derece ateşli ihtilalci yazılar; Türk halkçılığının emekten yana tavır alabilen metinleri; kadın meselesinden parlamentoya kadar, Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu vaziyete göre vazifeler çıkartarak yazılmış önemli bir külliyat kalmıştır. Tunalı Hilmi Bey'in bütün eserlerini içinde barındıran bir kütüphane bulunmamakla birlikte, eserlerinin büyük kısmı yine kendisi tarafından TBMM Kütüphanesi'ne armağan edilmiştir. Bu çalışmanın hazırlığı sırasında TBMM Kütüphanesi'nde bulunan Tunalı Hilmi eserlerinin tamamı incelemeye tabi tutulmuştur. Bu sayede incelenen eserlerin büyük çoğunluğu elektronik ortama aktarılabilmektedir. Böylelikle araştırmacılar artık çok daha rahat bir şekilde TBMM Kütüphanesi'nde bulunan Tunalı Hilmi'nin eserlerine ulaşabileceklerdir. Yine Tunalı Hilmi'nin birer ikişer eserini Milli Kütüphane ve Sermet Çifter Kütüphanesi'nde bulmak mümkündür. Bununla birlikte bu tezin Danışman Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ö. Alkan'ın şahsi arşivinden büyük oranda faydalanılmıştır. Tunalı Hilmi Bey'in birçok eseri böylelikle zahmetsiz bir biçimde elde edilmiştir. Ayrıca Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ö. Alkan'ın henüz yayınlanmamış olan Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı aydınlarının siyasal düşüncelerini incelemeye yönelik çalışmasındaki kitap ve belgelerden yararlanma imkanı bulunmuştur. Nitekim bu çalışmada Namık Kemal ve Ziya Paşa'ya atfen konulan alıntılar Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ö. Alkan'ın çalışmasından alınmıştır.

Yine bu çalışma çerçevesinde İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde bulunan ve Tunalı Hilmi'nin de yazarları arasında bulunduğu *Osmanlı* gazetesi arşivi gözden geçirilmiştir. Fakat gazetede çıkan makalelerin büyük çoğunluğunun isimsiz yayınlanması, Tunalı Hilmi Bey'e bu arşiv içinden atıf yapılmasını engellemiştir. Buna rağmen imzasız bile olsa bazı makalelerin Tunalı Hilmi Bey'e ait olduğu anlaşılabilir. Çünkü Tunalı Hilmi Bey'in kendi eserlerinde yer verdiği düşüncelerinin bir kısmı neredeyse harfiyen çeşitli makalelerin içinde yer almıştır. Fakat bu yazıların Tunalı Hilmi Bey'e ait olduğunu kanıtlayabilecek başka bir veri olmadığından dolayı, gazete arşivinden daha çok,

Tunalı Hilmi'nin de aralarında bulunduğu Cenevre Grubu'nun düşünceleri ve tepkileri bağlamında yararlanılmıştır. Oysaki İntikamcı Yeni Osmanlılar Cemiyeti namına basılan “Ya Muvahhid” adlı eserin Tunalı Hilmi Bey'e ait olduğu eserin kapağında Tunalı Hilmi Bey'in ismi geçmese bile şüphe götürmezdir. Çünkü Tunalı Hilmi Bey TBMM'ye kendi eserlerini bağışlarken, “Ya Muvahhid”i de eklemiş ve eserlerini sıraladığı listeye yazmıştır.

Bu çalışma çerçevesinde Tunalı Hilmi Bey'in ölümünü seyreden iki ay içinde çıkmış gazeteler Beyazıt Devlet Kütüphanesi arşivinden yararlanılarak incelenmiştir. Çalışmanın Ek-1 bölümünde yer alan Tunalı Hilmi Bey'in ölüm haberi, cenaze töreni ve hakkında çıkan yorumlardan oluşan Cumhuriyet ve Hakimiyet-i Milliye gazetelerine ait yazılar Beyazıt Devlet Kütüphanesi arşivinden alınmıştır. Ek-1'de bu gazetelerde çıkan haberlerin Latin harflerine çevirisi bulunmaktadır.

Bu çalışmanın içinde dört ek kısmı bulunmaktadır. Özellikle metin içinde eklere bakılmasına ilişkin uyarıları dikkate almak, çalışmanın daha iyi anlaşılması açısından zorunludur. Çünkü esasen metnin içinde yer verilmesi düşünülen birçok alıntı, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün Tez Hazırlama Yönergesi'nde yer alan tez yazımına ilişkin genel ilkeler nedeniyle eklerde gösterilmek zorunda kalmıştır. Bunun sebebi bir sayfayı aşan alıntıların ya araya yorum veya açıklama getirilerek bölünmesi ya da eklerde gösterilmesi zorunluluğudur. Fakat Tunalı Hilmi Bey'in Ahali Hakimliği sistemine ilişkin düşüncelerinin tartışıldığı VII. Bölüm'de alıntılarının bir yorum veya açıklama ile kesilmesi çok zorlama olacaktır. Bu yüzden alıntılarının eklerde verilmesi uygun bulunmuştur.

Ek-2'de Tunalı Hilmi Bey'in bir anayasa olarak hazırladığı “Şart” adlı eserinin tam çevirisine yer verilmiştir. Ek-3'de ise Tunalı Hilmi Bey'in Ahali Hakimliği'ne ilişkin düşüncelerine toplu bir biçimde yer verdiği “Türkiye'de Ahali Hakimliği Bir Şart – Bir Dilek: Osmanlılara Bir Armağan” adlı eserinin çevirisi yer

almaktadır. VII. Bölüm’de işaret edilen ilgili kısımların Tunalı Hilmi Bey’in bu iki çalışmasının içinden mutlaka okunması gerekmektedir. Ayrıca bu iki kitabın tam çevirisine yer verilmiş olması araştırmacılar için bir kaynak niteliğindedir. Ek-4’te Tunalı Hilmi Bey’in en kapsamlı eseri olan “Murad”ın, hükümet biçimi; padişahın belirlenmesi, konumu, yetki ve sorumlulukları, dokunulmazlığı gibi hususlardaki maddelerinin çevirisine yer verilmiştir. Nitekim Tunalı Hilmi Bey’in bu hususta tartışmaya açılan fikirlerinin daha iyi anlaşılması için, “Murad”ın çevirisinde yer verilen bölümlerine bakmak son derece önemlidir.

Bu çalışma Türk düşünce dünyasının Jön Türklerden Kemalist Devrim’e uzanan süreçte izlediği yolun önemli duraklarından biri olan Tunalı Hilmi Bey’in siyasi düşüncelerini konu edinmiştir. Jön Türklerden Kemalist Devrim’e uzanan sürecin düşünce dünyasını sorunsal edinen bu çalışma, özelde Tunalı Hilmi’nin bu süreç içindeki yerini sorunsallaştırmıştır. Tunalı Hilmi Bey üzerinden 1895-1909 arası Türk modernist hareketlerinin düşünsel kodlarına dikkat çekmeye çalışmıştır. Tunalı Hilmi Bey hala imparatorluğun bekasını temel parametre olarak alan, bununla birlikte anayasal meşruti bir sistemi prensipiyel olarak da savunan ve bu durum yarattığı kafa karışıklıklarını su yüzüne çıkaran bir Türk siyaset adamı olarak kendi zamanının ruhunu yansıtan bir portredir. Tunalı Hilmi Bey üzerine yapılan bu monografi çalışması Jön Türklerden Kemalist Devrim’e uzanan bir sürecin düşünce yapısıyla ilgili belirli açıklamalar ve ipuçları ortaya koymayı hedeflemektedir. Bunu yaparken de kavramsal tartışma ve tarihsel zeminden kopmamaya çalışmıştır. Fakat dönemin siyasi aktörlerinin konjonktüre olan bağımlılıkları kavramlar üzerinden yapılacak bir tartışmanın sürdürülmesini zorlaştırmıştır. Tunalı Hilmi Bey örneğinde olduğu gibi “insan” a vurgu yapan Aydınlanmacı bir düşünceden, şartlara göre Türklerin biricikliğine vurgu yapan Romantizme geçişleri zorlanmadan yapabilmişlerdir. Avrupa’da cereyan eden düşünce hareketlerini Osmanlı İmparatorluğu’nun kurtuluşuna en fazla hizmet edecek reçetelere dönüştürmeye çalışmışlar, ideolojik bir berraklık sergilememişlerdir. Buna karşın Tunalı Hilmi Bey’in Rus Narodnizmi ve Balkan kaynaklı halkçılığı, liberal-anayasacı siyasi projesi ve Aydınlanmanın ortaya koyduğu değerler çerçevesinde oluşan bir düşünsel

dünyasının var olduğu söylenebilir. Buna karşın Tunalı Hilmi Bey ve diğeri Jön Türkler esasen eylem adamıdır ve teori pratik mücadelelerin hizmetindedir. Bu yüzden kavramsal bir tartışmanın sınırları ancak yukarıda belirtilen çerçeveye kadar genişletilebilmektedir. Bu yüzden ortaya attıkları her düşünceyi ve kullandıkları her kavramı tarihsel koşulların ve ihtiyaçların bağlamında tartışmak zorunluluğu kendisini çok fazla hissettirmiştir. Kavramın önceliğı değil, tarihsel sürecin belirleyiciliğine vurgu yapılmıştır.

Sonuç itibarıyla bu çalışmada, bir Jön Türk olarak Tunalı Hilmi Bey'in siyasal düşünceleri tarihsel zemin ve zaman ruhu içerisinde tartışılmaktadır. Tunalı Hilmi Bey'in siyasal düşünceleri analiz edilirken, Türk düşünce dünyasının izlerini sürmek, kopuş ve süreklilikleri ortaya çıkarmak, döneme ilişkin belirli genellemeleri sorgulamak çalışmanın beklentileri arasındadır.

I. BÖLÜM

TUNALI HİLMİ BEY'İN HAYATI VE SİYASAL FAALİYETLERİ

Tunalı Hilmi Bey taşralı kökenden gelen askeri tıbbiyeli Jön Türklerdendir. Siyasetle ilk tanışması da birçok Jön Türk'te olduğu gibi askeri idadide gerçekleşmiştir.

Tunalı Hilmi Bey'in siyasal faaliyetlerini iki dönemde incelemek mümkündür. İlk siyasal faaliyetine başladığı 1895 senesinden 1902 yılına kadar geçen 7 yıllık süre Tunalı Hilmi Bey'in siyasal faaliyetlerinin birinci dönemini kapsar. Bu yıllar arasında Cenevre Grubunun en önde gelen isimlerinden biri ve Jön Türkler içindeki ihtilalci kanadın lideridir.

1902 yılı ile birlikte Tunalı Hilmi Bey birden Jön Türk hareketinin en gerilerine düşmüş ve 1908 yılına kadar mutlak bir sessizlik içine bürünmüştür. 1909 senesinde 31 Mart Vakası'nın ardından ikamet ettiği Kahire'den İstanbul'a dönmüş ve çeşitli devlet memuriyetlikleriyle Anadolu'da görevlerde bulunmuştur.

1919 yılında son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı seçimlerine katılmış ve Bolu mebusu olarak meclise girmiştir. İşte 1919 yılından hayatını kaybettiği 1928 yılına kadar geçen süre siyasal faaliyetlerinin ikinci dönemini kapsar. Bu dönemde Mustafa Kemal'in güvendiği, devrimlere destek veren, ateşli bir Türkçü olarak milletvekilliği görevini yürütmüş ve Memiş Çavuş serisini yayımlamıştır.

A. Çocukluğu ve İlk Eğitim Yılları

Tunalı Hilmi Bey 28 Ağustos 1871 tarihinde eski Tuna vilayetinin Eski Cuma kasabasında dünyaya gelmiştir. Bu gün Bulgaristan'a bağlı ve Tırговиşte

olarak anılan şehir 18. ve 19. yy.larda ünlü bir hayvan ve zanaat pazarı durumundadır. Tunalı Hilmi'nin babası Kantarcıoğulları'ndan İsmail Ağa'dır.

¹ Tütün işiyle uğraştığı, rejide tütün eksperisi olarak iş yaptığı söylenmektedir.²

1877 yılı Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu gibi Tunalı Hilmi'nin hayatında da kırılma noktalarından biridir. 93 Harbi olarak da bilinen Osmanlı-Rus Savaşı'nın başlaması üzerine birçok aile gibi Kantarcıoğlu İsmail Ağa ve ailesi İstanbul'a taşınmaya karar vermiş ve Üsküdar'a yerleşmiştir. Osmanlı unsurlarının birbirleriyle boğazlaşmaya başlaması, Rusya'nın bunu bahane ederek Osmanlı İmparatorluğuna saldırması üzerine, henüz 6 yaşında muhacir olan Tunalı Hilmi'nin hayatında bu olay şüphesiz önemli bir yer işgal etmiştir.

Babası ticari faaliyetlerde başarısızlığa uğrayıp iflas edince bir devlet memuriyeti için başvurmuş ve vilayet sertahsildarı olarak Adana ve Kastamonu'da görevlerde bulunmuştur. Tunalı Hilmi de Eski Cuma'da başladığı öğrenim hayatına sırasıyla Üsküdar, Adana ve Kastamonu'da devam etmiştir. Babasının bu görevleri neticesinde, Balkanlarda doğan ve ilk çocukluk yıllarını orada geçiren Tunalı Hilmi, Anadolu'yu da tanıma fırsatı bulmuştur. Ailesiyle birlikte tekrar İstanbul'a dönen Tunalı Hilmi Fatih Askeri Rüştiyesinde eğitimini tamamlamış ve akabinde Kuleli Askeri İdadisi'ne girmiştir.

B. Siyasal Faaliyetlerinde Birinci Dönem

Kuleli Askeri İdadisi'nin üçüncü sınıftayken el yazısıyla gizli olarak "Teşvik" adlı haftalık bir gazete çıkarmaya başlamış fakat Saray'a jurnal edilmesiyle birlikte tutuklanmıştır. Delilleri zamanında imha etmesi sayesinde bir meydan dayağı ile kurtulmuştur. Tunalı Hilmi Bey siyasi hayatının bu şekilde

¹ Yusuf Akçura, Türkçülük ve Türkçülüğün Tarihi Gelişimi, İstanbul, İlgü Kültür Sanat Yayıncılık, I. b.s., Nisan 2007, s. 149.

² İsmail Tunalı'nın verdiği bilgi için Bkz: Ayşe Aydın, "Tunalı Hilmi Bey Hayatı, Siyasal Faaliyetleri ve Eserleri", Danışman: Yrd. Doç. Dr. E. Semih Yalçın, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1995, Milli Kütüphane no: 956.101543092., s.1-2.

başladığını belirtmektedir.³ Daha sonra Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'ye giren Tunalı Hilmi “Gizli Mektepliler Cemiyeti” adlı bir örgütün kurulmasına önderlik etmiştir. Bu örgütün varlığı ile İttihat ve Terakki'yi kuracak olan grupla münasebet kurmuş ve onlarla birleşmiştir.⁴

Tıbbiye'de dokuzuncu sınıftayken izinli olarak gittiği Rodos Adası dönüşü Pire Limanına geçmiş, buradan da Trieste yoluyla Jön Türklerin Avrupa'daki en önemli merkezi olan Cenevre'ye 6 Ekim 1895'te varmış ve oraya yerleşmiştir.⁵ Öğrenimini Cenevre Üniversitesi'nde sürdüren Tunalı Hilmi, pedagoji bölümünden mezun olmuştur.⁶

21 Aralık 1896 yılında Tunalı Hilmi Bey, şiddet usullerini ön plana çıkartmayı amaçlayan Osmanlı İhtilal Fırkası'nı kurmuştur. Harekete girdiği günden itibaren en ateşli icraat taraftarı olan Tunalı Hilmi'nin, Ahmet Rıza ve Murad Bey'in yöntemlerini son derece pasif bulduğu aşikârdır. Tunalı Hilmi'nin yanı sıra bu örgütle Dr. Hasan Bey, Şefik Bey gibi isimler de alakadar olmuşlardır.⁷ Osmanlı İhtilal Fırkası'nın, Jön Türklerin asker kökenlilerince de desteklenen, anarşistlerin “la propaganda per lef ait” ismini verdikleri önemli kişilerin katli taktiğini benimsedikleri⁸ ve ilk icraat olarak da bu hareket tarzına uygun bir plan oluşturdukları bilinmektedir. Fırkanın suikast planlarıyla alakalı kişiler başta Tunalı Hilmi Bey olmak üzere, İshak Sükûti, İbrahim Temo, Berkî ve Oğuz Beyler olmuşlardır. Suikast konusunda Zarifyan adlı Ermeni vatandaşın aracılığıyla Ermeni komiteleriyle anlaşılmıştır. Fakat icraat beyannamesi dahi neşredilmesine rağmen bu mesai birliğine bazı Ermeni komitecilerin itiraz etmesi üzerine, Ermeniler bomba

³ Tunalı Hilmi Bey'in kendi kaleminden hayat hikâyesi için Bkz. TBMM Arşivi, T.B.M.M Azasının Tercümeihal Kâğıdı Örneği, No: 65.'den aktaran Ayşe Aydın, “Tunalı Hilmi Bey Hayatı, Siyasi Faaliyetleri ve Eserleri”, Ekler, s. 112.

⁴ A.e.

⁵ Ahmet Bedevi Kuran, İnkılap Tarihimiz ve İttihat Terakki, İstanbul, Tan Matbaası, 1948, s.90-91.

⁶ Aydın, “Tunalı Hilmi Bey Hayatı, Siyasi Faaliyetleri ve Eserleri”, s. 112.

⁷ Ahmet Bedevi Kuran, Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele, İstanbul, Çeltüt Matbaası, 1959, s.223.

⁸ Şerif Mardin, Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908, İstanbul, İletişim Yayınları, 14. b.s., 2007, s.109.

tesliminden feragat etmişler ve böylelikle teşebbüs sonuçsuz kalmıştır.⁹ Ayrıca Osmanlı İhtilal Fırkası, Ezan adında bir yayın organı çıkartmıştır. Şükrü Hanioglu'na göre Osmanlı İhtilal Fırkası, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden ayrı bir kuruluş değil, onun içinde teşekkül etmiş bir kanattır.¹⁰ Fırka bu teşebbüsün akamete uğraması neticesinde ortaya yeni bir faaliyet koyamamış ve kendiliğinden son bulmuştur.

Cenevre'de faaliyetlerini sürdüren Jön Türklerin Paris'te bulunan Ahmet Rıza Bey ile sürdürdükleri netameli ilişkiler ve aralarındaki fikir ayrılıkları II. Abdülhamid'e karşı gelişen muhalefetin tek bir çatı altında toplanması önündeki engellerden bir tanesidir. Tunalı Hilmi'nin de içinde bulunduğu Jön Türk grubu Mülkiye'de verdiği derslerle efsaneleşen Mizancı Murad Bey'in şahsında Ahmet Rıza ve Paris Grubu'na karşı güçlü bir lider bulduklarını düşünmüşlerdir. Fakat Murad Bey'in, esasen Cenevre'de ağırlıklı olarak bulunan asker kökenli Jön Türklerle fikri olarak uyuşması mümkün olmadığı gibi Cemiyet içerisindeki çekişmelerden de çok yıpranan ve en küçük eleştiriye dahi tahammülü olmayan tabiatının da etkisiyle istifasını vermiştir. Jön Türklerin görevine devam etmesi için ısrar ettikleri sırada II. Abdülhamid'in serhafiyesi olarak tanınan Ahmed Celâleddin Paşa ile anlaşarak belirli imtiyazlar karşılığında İstanbul'a dönmeyi kabul etmesiyle birlikte Cenevre'de bulunan Jön Türkler liderlerini kaybetmişlerdir.¹¹

Ahmed Celâleddin Paşa Murat Bey'in yurda dönmesini sağlamasına rağmen Jön Türkler üzerindeki faaliyetlerine ara vermemiştir. Özellikle yayımladığı Hutbeleriyle Saray'ın dikkatini üzerine çeken Tunalı Hilmi'nin de memlekete geri dönmesini temin etmek amacıyla, Ahmed Celâleddin Paşa, kendisini Contrexeville'e görüşmeye çağırmıştır. Ağustos 1897'de yapılan bu görüşme sırasında, daha önce neşredilen Hutbelerin teslimi karşılığında Tunalı Hilmi ile 4000 Frank'a anlaşılmış 2000 Frank derhal kendisine verilmiştir. Tunalı Hilmi Bey Hutbelerini 14 paket halinde Ahmed Celâleddin Paşa namına postaya göndermiş ve

⁹ Kuran, Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele, s.223.

¹⁰ M. Şükrü Hanioglu, Bir Siyasal Örgüt Olarak 'Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti' ve 'Jön Türklük', İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s.221-222.

¹¹ Mardin, Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908, 111-112.

yine anlaşma uyarınca Cemiyet'e ait evrak vesaire 1600 Frank karşılığında Ahmed Celâleddin Paşa'nın namına postaya verilmiştir.¹²

Ahmet Bedevi Kuran'a göre bu uyuşma mücadeleden vazgeçme maksadıyla yapılmamıştır. Aksine bu durum Cemiyet'in kasasını doldurmak için bir fırsat olarak görülmüştür. Nitekim teslim edilen evrak lüzumsuz bilgilerle doludur.¹³ Cenevre'de bulunan Jön Türklerin Sarayla yaptıkları bu gibi anlaşmaların neticesine hiçbir zaman sadakatle bağlanmadıkları bir gerçektir. Şerif Mardin de eser satma taktiğinin Jön Türklerden evvel Yeni Osmanlılar arasında başlamış olduğunu belirtir ve bu tutumun nedeni olarak Türk hürriyetçilerinin bir karakter zaafından ziyade Osmanlı sosyal yapısının bir etkisi olarak görür. Çünkü Avrupa'da Rönesans devri fikir adamları nasıl ki eserlerini ortaya koyup yaşamlarını idame ettirebilmeleri için bir hamiye muhtaçlarsa, Osmanlı aydını da böyle bir zorunlulukla karşı karşıya kalmıştır. Bu sebeple ya Mısır gibi İstanbul'la arasında önemli bir mesafe bulunan ve yönetim olarak devlet etkisinin asgari ölçülerde olduğu yerlerden hami bulunacak ya da bizzat devletin imkanları bir şekilde kullanılacaktır. Nitekim mücadelelerine büyük zararlar getirmiş olsa da Jön Türkler de çoğu zaman bu yöntemi uygulamaktan başka bir çözüm bulamamışlardır.¹⁴ Tunalı Hilmi Bey ise bu gibi görüşmeleri bir zaaf olarak değil aksine yukarıda sunulan gerekçeler bağlamında komiteciliğin bir gereği olarak görmüştür. Fakat yine de 24 Nisan 1897'de Cenevre'ye taşınan merkezin üç ay gibi kısa bir zamanda çökmesi ve Sarayla yapılan anlaşma Tunalı Hilmi Bey ve arkadaşlarını zor duruma sokmuştur. Özellikle bu tip görüşmelere asla tenezzül bile etmeyen Ahmet Rıza Bey ve Paris Gurubu'nun alaylarına dahi katlanmak zorunda kalmışlardır.¹⁵

Bütün bunlara karşın Cenevre Grubu'nun Ahmet Rıza grubu ile birleşmeye yanaşmaması ve müstakil bir grup olarak varlığını sürdürme noktasındaki çabaları dikkate değerdir.¹⁶ Nitekim Cenevre'de bulunan Jön Türklerin kısa bir süre sonra

¹² Kuran, Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele, s. 222.

¹³ A.e.

¹⁴ Mardin, Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908, s. 142-143.

¹⁵ A.e., s.141.

¹⁶ A.e., s.140.

faaliyetlerine yeniden hız vermesi gözden kaçmamaktadır. Tunalı Hilmi'nin grup üzerindeki etkisi ise Murad Bey'in İstanbul'a dönüşünden sonra daha fazla artmıştır. Murad Bey'in gidişinden 1897 yılı sonuna dek yapılan mektuplaşmalar bunu açıkça göstermektedir.¹⁷ Ahmed Celâleddin Paşa ile yapılan anlaşmaya rağmen Cenevre Grubu'nun yeniden toparlanması, özellikle de Tunalı Hilmi'nin bu faaliyetlerde öne çıkması, Saray'ı yeniden harekete geçirmiştir. Bunun üzerine Paris'e geri dönen Ahmed Celâleddin Paşa İshak Sükûti ve Tunalı Hilmi Beyleri bir telgrafla görüşmeye davet etmiştir. İshak Sükûti bu çağrıya karşılık vermemiş, Tunalı Hilmi ise Hutbelerden alacağı paranın geriye kalanını tahsil etmek amacıyla davete icabet etmiştir. Görüşme 22 Ağustos 1897 tarihinde Ahmed Celâleddin Paşa'nın kaldığı Pavyon Henri Quatre'de, yanlarında Kaymakam Şefik ve Süleyman Nazif Beyler olduğu halde gerçekleşmiştir. Bu görüşme sırasında, Ahmed Celâleddin Paşa Cenevre'de verilen ve şubelere genelge ile bildirilen neşriyat kararlarının usulsüz olduğunu ve bu konu hakkında yazılmış olan bir mektubu da ele geçirdiklerini söylemiştir. Çünkü bu faaliyetler daha önce Saray'la yapılmış olan anlaşmanın apaçık ihlali anlamına gelmektedir. Tunalı Hilmi bunları inkar etmiş ve bu gibi teşebbüslerden haberi olmadığını belirtmiştir. 24 Ağustos 1897'de Ahmed Celâleddin Paşa'ya veda etmeye gelen Tunalı Hilmi 2000 frank alacağını da tahsil etmiştir.¹⁸ Fakat Saray için asıl şaşırtıcı olan olay, aynı yıl içinde Cenevre Grubu'nun yeni merkezi yayın organı olarak *Osmanlı* gazetesini çıkarmaya başlamaları olmuştur.

Murat Bey'in İstanbul'a dönmesi ve Mizan'ın kapanması üzerine Cenevre Grubu merkezi bir yayın organı çıkarma çalışmasına girmiştir. Cemiyet'in yeni sorumlusu Çürüksulu Ahmed Bey'in çabaları sonunda neticesini vermiş ve İshak Sükûti, Tunalı Hilmi, Abdullah Cevdet, Nuri Ahmet, Reşit, Halil Muvaffak, Akil ve Refik Beyler *Osmanlı* adında yeni bir yayın organı çıkarma konusunda görüş birliğine varmışlardır.¹⁹ Ahmed Celâleddin Paşa'nın Tunalı Hilmi ile yaptığı son görüşme bir uyarı niteliği taşımasına rağmen Cenevre Jön Türklerinin yeni bir

¹⁷ Kuran, Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele , s.225-226-227-228.

¹⁸ A.e., s. 224.

¹⁹ Mardin, Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908, s.144.

gazete çıkarma girişimleri Saray'ı son derece kaygılandırmış ve bu girişim Saray tarafından, Cenevre Grubu'nun yapılan anlaşmaya uymadığı gerekçe gösterilerek protesto edilmiştir.²⁰ Esasen Saray tarafından Jön Türklere verilen teminatların da tam olarak yerine getirildiğini söylemek mümkün değildir. Nitekim Afrika'ya gönderilen Jön Türklerin serbest bırakılacaklarına dair Saray tarafından verilen teminat hala yerine getirilmemiştir.²¹ Çeşitli aksaklıklar nedeniyle çıkışı ertelenen *Osmanlı* gazetesi nihayet 1 Aralık 1897'de ilk sayısını çıkarmıştır. Yazı kurulunda başta Tunalı Hilmi gibi asker kökenli ve icraat taraftarı kişilerin ağırlık kazanması, Jön Türk hareketinin evrimi açısından dikkat çekicidir.

Osmanlı gazetesi kısa zaman içinde önemli bir satış rakamı yakalamış ve bu da Saray'ın daha fazla endişelenmesine sebep olmuştur. Üstelik bu sefer Sultan Abdülhamid'e karşı meydan okuma çok daha sert ve doğrudandır. Tüm bu gelişmeler karşısında Saray yeniden müzakerelere başlamak amacıyla Paris Sefareti müsteşarı Necip Melhame ile Ali Kemal Bey'i Dr. Abdullah Cevdet ve İshak Sükûti ile görüşmeye göndermiş fakat bir netice alamamışlardır. Tunalı Hilmi Bey'e ise *Osmanlı* gazetesi'nde yazmasının yanı sıra yeniden Hutbelerini neşretmeye başlaması üzerine sefaret başkatibi Nabi Bey tarafından aylık 500 frank maaş teklifinde bulunulmuş fakat bu teklif reddedilmiştir.²²

Şükrü Hanioglu bu olaylar cereyan ederken 1898 yılı içinde Tunalı Hilmi Bey'in başını çektiği fakat Cemiyetin tamamen dışında gelişen Osmanlı İcraat Komitesi'nin varlığından söz eder. Bu komite büyük devletlere bir muhtıra sunarak varlığını göstermiştir.²³

Aynı yıl Cemiyet içinde Dr. Abdullah Cevdet ile Tunalı Hilmi arasında fikri değil, pratik faaliyetler hususunda bir anlaşmazlık meydana gelmiştir. Dr. Abdullah Cevdet Bey'in Cemiyet sandığından verilen tahsisatla Paris'te göz ihtisas stajını

²⁰ Kuran, İnkılap Tarihimiz ve İttihat Terakki, s.97, 100.

²¹ Mardin, Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908, s.144.

²² Kuran, Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele , s.229.

²³ Hanioglu, Bir Siyasal Örgüt Olarak 'Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti' ve 'Jön Türklük', s.285-286.

yapması, hakkında hükümetten 1500 frank maaş aldığı iddiaları, Cemiyetten ayda sadece 60 frank maaş alanlar arasında rahatsızlığa sebep olduğu gibi, Dr. Abdullah Cevdet Bey'in bir hayli sorunlu bir duruma gelmiş olan Mısır'daki Jön Türkleri bir düzene sokma ve yeniden örgütlenme faaliyetini üzerine almasına rağmen, bir türlü Paris'ten ayrılamaması, Cenevre şubesinde kitabet vazifesini yüklenmiş olan Tunalı Hilmi Bey'in güvenmesine ve bu duruma bir çözüm getirilememesi üzerine İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden istifasını vermesine sebep olmuştur.²⁴ Cemiyetin en önde gelen isimlerinden birisi olan Tunalı Hilmi Bey'in aldığı bu karar arkadaşları tarafından hiçbir şekilde tasvip edilmemiştir. Nitekim Tunalı Hilmi Bey gibi önemli bir kişiliğin Cemiyetten istifası, Jön Türkler açısından hem bir hayal kırıklığı yaratabilir, hem de Saray'ın Cemiyeti zayıflatması için bir malzeme sunabilirdi. Cenevre Şubesi Tunalı Hilmi'nin yatışması ve yeniden faaliyetin içine çekilmesi amacıyla, Avrupa'da seyahate çıkmasını ve yardım toplama çalışmaları yapmasını kararlaştırmıştır. Bu sebeple Cenevre'den hareket eden Tunalı Hilmi, Berlin, Viyana, Peşte ve Stockholm'de Cemiyet için yardım toplamış ve Cenevre'ye geri dönmüştür.²⁵

Tunalı Hilmi Bey Cenevre'ye döndükten sonra Hutbelerini yayınlamaya devam etmiş ve Saray'ın bütün hiddetini yeniden üzerine çekmeye başlamıştır. Yaptığı uyarılar ve anlaşma talepleri geri çevrilen Saray bir süreden beri yurtiçinde Jön Türklere karşı tedbirlerini daha sıkılaştırmış ve ardı ardına yeni tutuklamalar yaşanmıştır. Cenevre'de bizzat Tunalı Hilmi Bey'i cezalandırma imkanından yoksun olan Saray ailesine el atmış ve böylelikle Tunalı Hilmi Bey'i yıldırma girişimine başlamıştır. Bu olayın vahametini göstermesi açısından Tunalı Hilmi Bey'in ortanca kardeşi Şükrü Bey'in yazdığı mektup önemli bilgiler vermektedir. Mektupta isimleri geçen Fehmi Bey Tunalı Hilmi'nin büyük kardeşi, Faik Bey ise en küçükleridir:

²⁴ Tunalı Hilmi daha sonra Murad adlı eserinde istifasından şöyle bahsedecektir: "1898-99 senelerinin birleştiği veya ayrıldığı bir gecenin, alafranga, saat on bir buçuğunda 'ben' cemiyetten istifa etmişim, ayrılmışım. Mamafih: hizmetten de hali kalmamışım." Tunalı Hilmi, Murad: Şehid Arkadaşlarımdan Doktor: Yenişehirli Edhem'in, Giridli Şefik'in ve Tatar İzzet'in Ruhlarına, Mezarlarına Bir Armağandır, Kahire, y.y., 1317, s227.

²⁵ Kuran, Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele, 230.

“Bağdat 7 Temmuz 1315

“Sevgili kardeşim Fehmi;

Bir seneden beri sizinle mektuplaşamadık: merakta kaldınız. Şimdi vaziyeti size anlatayım: 25 Temmuz 314 tarihinde Hilmi’yi arıyorlardı. Bana da sordular. Bir hafta sonra beni ve Faik’i kışladan alıp ve pederi de İzmir’den getirip Bab-ı Seraskeri hapisanesine attılar. Sebepsiz istintak olduk. Bir ay Bab-ı Seraskeride, yedi ay kadar da Taşkışla’da hapis kaldık. Nihayet irade ile Pederi ve Faiki askerlikten tard ile Musul vilayetine ve beni de Bağdat’a sevkettiler. Burada sanayi fabrikasındayım.

27 Haziran 315 tarihli kardeşim Faikten aldığım bir mektubda 23 Mayıs 315 tarihinde Musul’a varan pederin 15 Haziran 315 de vefat ettiğini yazıyor. Siz de Hilmi’ye yazınız, pederin vefatını bildiriniz. Mevlam cümleye sabır ve ömür ihsan eylesin.

Adresim: Altıncı Orduyu Hümayun Sanayi taburunda Deraliyeli Şükrü.

Kardeşim Faik’in adresi

Musul’da kırk sekizinci alayın dördüncü taburu tabibi Yüzbaşı İsmail Efendi vasıtasıyla Faik.”²⁶

Tunalı Hilmi babasının ölümünü dört ay gecikme ile 26 Eylül 1899’da yani Rumi 14 Eylül 1315’te öğrenebilmiştir.²⁷ Tunalı Hilmi Bey’in hayatında politik mücadelesi yüzünde ailesinin başına gelen bu olaylar çok önemli bir yer teşkil eder. Babasından sonra kardeşlerinin ölümünden de Sultan II. Abdülhamid’i sorumlu tutmuştur. Birçok eserinde bu konuya değinmiştir. Fakat özellikle göze çarpan, 1908 Jön Türk Devrimi’ni selamladığı “Gurbet Yoldaşlarım Osmanlı Kardeşlerime Bir Armağan: Oh!” adlı eserinde yazdıklarıdır. Nitekim halkın II. Abdülhamid ve onun suç ortaklarından intikam alması gerektiğini coşkulu bir dille yazarken bir de kendisinin şahsi intikam hakkına değinir.²⁸ “İntikam” Tunalı Hilmi’nin lügatinde çok önemli bir yere sahiptir. Nitekim bu çalışmanın gelecek sayfalarında bu kavram gerek bir örgüt ve gazete adı olarak, gerekse de Tunalı Hilmi’nin siyasi terminolojisindeki yeri bakımından incelemeye tabi tutulacaktır. Fakat Tunalı Hilmi’nin “intikam” söyleminin yalnız politik olmadığı, şahsi bir yönünde

²⁶ A.e., s.232.

²⁷ Tunalı Hilmi, Peşte’de Reşit Efendi İle: Musul’da Yatan, Evlad Mağduru, Şehid Babam Kantarcıoğlu İsmail Hakkı Efendi Ruhuna, Mezarına Bir Armağan, Kahire, y.y., 1318, s.1.

²⁸ Tunalı Hilmi, Oh: Gurbet Yoldaşlarım Osmanlı Kardeşlerime Bir Armağan, Mısır, Osmanlı Matbaası, 2. b.s., 1327, s.5, 9.

bulunduğu ve zaten sert ve coşkulu olan üslubuna daha fazla tazyik etkisi yaptığı unutulmamalıdır.

Tunalı Hilmi Bey Avrupa'da faaliyetlerine devam ederken, Jön Türklerin Paris ve Cenevre ile birlikte en önemli merkezlerinden biri olan Kahire'de uzun zamandır süregelen sorunlar daha fazla kendisini hissettirmeye başlamıştır. Kahire'de çıkan Kanun-ı Esasî gazetesinin hükümete satılmasından sonra matbaanın kontrolü Salih Cemal Bey'e geçmiştir. Salih Cemal Bey, İshak Sükûti ve Çürüksulu Ahmet Beylerle birlikte Rodos'tan kaçan bir posta memurudur. Matbaanın resmen Cemiyet'e ait olmamasını fırsat bilen Salih Cemal Bey adeta matbaayı gasp etmiştir. Kahire'de bulunan Hoca Kadri Efendi de bu konuda Salih Cemal Bey'i desteklemiştir. Bu sorunun çözümü için Cemiyet Tunalı Hilmi Bey'i Mısır'a gönderme kararı almış aynı zamanda Cemiyet'e bağış toplama faaliyetinde bulunması da kendisinden istenmiştir. Tunalı Hilmi de Nisan 1898'de Kahire'ye doğru yola çıkmıştır.

Tunalı Hilmi Kahire'ye vardığı zaman yumuşak bir üslup kullanarak Salih Cemal Bey ile görüşmüş, gururlu bir kişi olan Hoca Kadri Efendiye de son derece hürmetkâr bir lisanla övgülerde bulunmuş ve matbaa meselesini araştırmak için Mısır'a geldiğini belirlemiştir. Fakat bir türlü istediği belgelerin kendisine teslim edilmemesi, muhasebe kayıtlarının gizlenmesi, üstelik Tunalı Hilmi'nin matbaaya dahi girmesine izin verilmemesi ve bazı matbaa çalışanlarının tahrik edilerek kendisini rahatsız etmeleri üzerine ipler kopmuştur. Yanına bir grup Jön Türk'ü alan Tunalı Hilmi matbaaya zorla girmeye çalışmış, çıkan arbedeye polis müdahale etmiş, matbaa kapatılmış ve mesele mahkemeye intikal ettirilmiştir.²⁹ Bu olayın mahkemeye intikali Ahmet Rıza Bey tarafından, Jön Türkler arasındaki ihtilafın bu sayede tüm Osmanlıların gözü önünde ifşa edildiği gerekçesiyle eleştiriye uğramıştır. Üstelik Salih Cemal Bey mahkemeyi kazanmış ve matbaanın sahibi olmuştur.³⁰ Bütün bu olaylar nedeniyle Mısır'da bir süre daha kalması gereken

²⁹ Kuran, Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele, s.234-235-236.

³⁰ A.e., s.244.

Tunalı Hilmi bağış toplama ve propaganda faaliyetlerine başlamış, Kahire şubesini yeniden örgütlemiştir.

Tunalı Hilmi'nin Kahire'de bulunduğu sırada önderlik ettiği bir diğer önemli iş, daha önce Saray'a satılmış bulunan Kanun-ı Esasî gazetesinin yerine yeni bir yayın organı çıkmasını sağlamak olmuştur. "Hak" adı verilen yeni gazetenin çıkacağı 31 Ağustos 1899 tarihinde yalnız Kahire şubesinin yayın organı olması ve yarı resmi nitelik taşıması kaydıyla yayınlanacağı, Mısır Şu'besi Hey'et-i Muvakkate ve Fevkâlâdesi tarafından 2 numaralı yazı ile bütün şubelere bildirilmiştir.³¹ 3 Eylül 1899 günü ilk sayısı çıkan gazetenin³² üslup bakımından *Osmanlı* gazetesine göre bir farklılık taşıdığı göze çarpmaktadır. Hak gazetesi, *Osmanlı* gazetesinde üslubun sertliğini eleştiren ve dini konularda çok fazla ileri gidildiğini söyleyen kimseleri memnun etmek için çıkarılmıştır.³³ Nitekim İshak Sükûti Bey, Tunalı Hilmi Bey'e gönderdiği 20 Eylül 1899 tarihli mektubunda şu uyarılarda bulunmuştur:

"Hak gazetesine dini yazınız. Kanun-ı Esasi'den daha güzel olmasına gayret ediniz. Abdülhamid'e de çok sövüp saymayınız. Öyle olursa makbule geçer, hariç ve memalikte rağbet bulur. Kanun-i Esasi gibi istavrozlu halife bilmemne olmasın. Böyle şeyler ahaliyi bizden nefret ettirmeye neden oluyormuş. Bulgaristan'dan gelen ressam Yunus Bekir Efendi'nin ve Muvazene Müdürü Ali Fehmi Bey'in mütalaaları böyle..."³⁴

Tunalı Hilmi'nin Mısır'da bulunurken ortaya attığı ve neticelenmesi için çok uğraştığı bir diğer mesele bütün Osmanlıları temsil edecek bir kongre fikri olmuştur. Tunalı Hilmi, Prens Mehmed Ali Paşa Halim ile görüştüğü bir sırada, bu düşüncesini kendisine açmış nihayetinde kabul ettirmiştir. Buna göre kongrenin İtalya'nın Brindizi şehrinde toplanması kararı alınmış ve her tarafa beyannameler gönderilmiştir. Bu beyannamelerde kongrenin teknik ve içerik meseleleri hakkında bilgiler verilmiştir.

³¹ Hanioglu, Bir Siyasal Örgüt Olarak 'Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti' ve 'Jön Türklük', s.332.

³² Kuran, Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele, s.236.

³³ Mardin, Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908, s.172.

³⁴ Kuran, İnkılap Tarihimiz ve İttihat Terakki, s.128.

Kongre davetiyeleri sadece İttihat ve Terakki şubeleriyle sınırlı tutulmamıştır. Nitekim Tunalı Hilmi Bey bu kongreyi sadece İttihatçıların sorunlarını çözecek ve birliğini sağlayacak bir vasıta olarak değil, temelde Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu durumdan nasıl kurtarılacağı sorusunu tartışan, meslek ve ahlakları malum olan ve başka hiçbir niteliğe sahip olması gerekmeyen “Osmanlılar”ın katıldığı bir kongre olarak tasavvur etmiştir. Üstelik Tunalı Hilmi Bey hazırlattığı davetiyeleri sadece yurt dışında ikamet edenlerle de sınırlı tutmamış, yurt içinde de İsmail Paşa, Recep Paşa, Sami Paşazade Sezai Bey, Amiral Sami, avukat Abdurrahman Âdil Bey, Şemseddin Sami Bey, Hasan Fehmi Paşa, Cevad Paşa, Nazım Paşa, Tefik Paşa, Ebüzziya Tefik Bey, İsmail Safa Bey, Murad Bey, Abdülhak Hamit Bey, Hüseyin Cahit Bey, Tefik Fikret Bey gibi dönemin önde gelen aydınları ve devlet adamları başta olmak üzere daha birçok kimseye kongreye katılmaları hususunda çağrıda bulunulmuştur.³⁵

Yukarıdaki isimlerden ziyade Tunalı Hilmi'nin kongreye davet etmek istediği en çarpıcı isim Sultan II. Abdülhamid'tir. Bu isteğini XI. Hutbe'sinde “Kongrede bir saltanat kürsüsü bulundurulacaktır. Zat-ı şahanenin de ya bizzat teşrif buyurulmaları yahut vekil-i murahhas göndermeleri lazım geleceği tabiidir”³⁶ sözleriyle belirtmiştir. Elbette bu çağrının Tunalı Hilmi nazarında da bir karşılığı olmayacağı aşikârdır. Eğer Sultan kongreye teşrifte bulunacaksa ve kongre uluslar arası nitelikte değil, yalnız Osmanlıları ilgilendiren meseleleri ele alacaksa, bu kongrenin Osmanlı ülkesi sınırları içinde olması gerekir. Tunalı Hilmi'nin Sultan II. Abdülhamid'i, yani en nefret ettikleri, canına kastetmek için suikast planları hazırladıkları, bütün kötülüklerin kaynağı olarak gördükleri, çürümüşlüğü, istibdadı ve zulmü temsil ettiğini düşündükleri Sultan'ı dahi davet edeceklerini bildirmekte; çağrıcıların, kongrenin hiç kimseye ayırım yapmayacağı ve tüm Osmanlıları temsil etmek niyetinde olduğu propagandasını en çarpıcı bir şekilde yapmak amacını güttükleri söylenebilir.

³⁵ Kuran, Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele, s.248.,249.

³⁶ Tunalı Hilmi, XI. Hutbe, Cenevre, y.y., 1318, s.19-20.

Prens Mehmed Ali Paşa Halim kongreye Ahmet Rıza Bey'in katılımını sağlamaya büyük bir önem vermiştir. Aksi takdirde kongre, genel birliği sağlayabilmek gibi en temel soruna hiçbir çözüm getiremeyecektir. Bu amaçla Ahmet Rıza Bey müzakere mevzuunu tespit amacıyla Kahire'ye davet edilmiştir. Fakat gerek Tunalı Hilmi'nin gerekse de Prens Mehmed Ali Paşa Halim'in tüm çabalarına karşın Ahmet Rıza Bey'den olumlu bir cevap gelmemiştir. Ahmet Rıza Bey, Prens Mehmed Ali Paşa Halim'e çektiği telgrafta kongrenin Roma'ya akdi tavsiyesinde bulunmuştur. Tam da bu sıralarda padişahla arası bozulan Damad Mahmud Paşa ile oğulları Paris'e iltica etmişlerdir. Bu olay Jön Türkler arasında büyük heyecan ve ilgiyle karşılanmış, Tunalı Hilmi Bey de Damad Mahmud Paşa'nın kongreye katılımının sağlanması için Kahire'den derhal Paris'e geçmiştir. Tunalı Hilmi bu sefer Ahmet Rıza Bey ile yüz yüze görüşme fırsatı bulmuş fakat kendisine "Prens Mehmed Ali Paşa Halim kim oluyor?" şeklinde sert bir cevap verilmiş ve kongreye iştirakinin mümkün olmadığı belirtilmiştir. 13 Ocak 1900'de Damad Mahmud Paşa'nın ziyaretine giden Tunalı Hilmi kongre meselesini kendisine açmış ve Prens Mehmed Ali Paşa Halim'in yazdığı mektupları kendisine iletmiştir. Fakat görüşmede Ahmet Rıza Bey de hazır bulunmuş ve Damad Paşa kongreye iştiraki için yapılan teklifi geri çevirmiştir. Damad Mahmud Paşa'nın kongreye iştirakinin sağlanmasının yolunun Ahmet Rıza Bey'i ikna etmekten geçtiğini düşünen Tunalı Hilmi Meşveret idarehanesine gitmiş fakat kesin bir ret cevabı almıştır.³⁷ Şükrü Hanioglu Ahmet Rıza'nın bu kararı almasında temel etkenin, kendisinin Cenevre Jön Türkleri ile arasındaki soğukluktan ziyade Dr. Nazım Bey'in etkili olduğunu belirtir. Nitekim Dr. Nazım Bey, iyi niyetle kongreye katılmayı kabul edecek üç beş kişi ile külâh kapmak bahanesiyle kongreye iştirak edecek dört buçuk Arap, Ermeni, Rum ve Arnavut'tan memlekete hiçbir hayır gelmeyeceğini söylemektedir. Hanioglu'na göre Dr. Nazım'ın "Yeni Osmanlılar" kongresine karşı çıkışının temelinde 1902 Kongresi'nde iyice belirginleşecek olan milliyetçilik fikri bulunmaktadır.³⁸ Oysa Dr. Nazım, Meşveret idarehanesinde o gün Tunalı Hilmi'ye, bu kararın alınmasındaki en büyük etkenin, Cenevre ziyareti

³⁷ Kuran, Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele, s. 253.

³⁸ Hanioglu, Bir Siyasal Örgüt Olarak 'Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti' ve 'Jön Türklük', s. 329,330.

sırasında İshak Sükûti Bey ile Ahmet Rıza arasında varılan bir anlaşma olduğunu söylemiştir.³⁹

Gerçekten de Cenevre Şubesi'ndeki en yakın çalışma arkadaşlarından biri olan İshak Sükûti'nin kongreye yönelik tavrı muğlaktır. Bir yandan Cenevre Şubesi adına kongreye sunulmak üzere bir muhtıra hazırlarken⁴⁰, diğer yandan Brindizi'nin uzaklığının ve bunun sebep olacağı maliyetin, kongreye davet edilen kişiler tarafından kaldırılamayacak kadar ağır olduğunu belirtmiştir.⁴¹ Gerçekten de Tunalı Hilmi ile bu döneme yapılan mektuplaşmalardan anlaşılmaktadır ki, Cemiyet'in mali durumu içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Maaşlar ödenemeyecek hale gelmiş hatta zaman zaman açlık durumuyla karşılaşıldığı dahi olmuştur.⁴² Anlaşılan odur ki İshak Sükûti Bey'in, yakın çalışma arkadaşına direk ret cevabı veremese bile, kongreye ilişkin fikrinin olumsuz olduğunu bir şekilde naklettiği açıktır. Abdullah Cevdet Bey ise gün geçtikçe belirginleşen seçkin tavrıyla böyle bir kongrenin düzenlenmesine gerek olmadığını söylemektedir.

Tunalı Hilmi Bey'in düzenlemek istediği "Yeni Osmanlılar Kongresi"ne tepkiler yukarıda belirtilen olumsuz örneklerden ibaret değildir. Aksine genel hava bu girişimi destek yönündedir ve gerek Osmanlı topraklarında gerekse de dışarıda bulunan Jön Türkler açısından heyecanla ve sevinçle karşılanmıştır. Tunalı Hilmi Bey birçok destek mesajı ve muvaffakiyet temennisi içeren cevaplar almıştır. Hatta Brindizi Kongresi'nin heyecanı sadece Tunalı Hilmi'nin muhatap alındığı mektuplara yansımamış, dönemin önde gelen birçok şahsiyeti kendi aralarında yapmış oldukları yazışmalarda bu hususu gündemlerinin en ön sırasına yerleştirmiştir.

Fakat tüm bu olaylar cereyan ederken Saray da boş durmamıştır. Osmanlı Hükümeti gerek İtalya'daki temsilcilikleri aracılığıyla gerekse de İstanbul'daki elçilikler üzerinden yoğun diplomatik girişimlere başlamıştır. Bu girişimler

³⁹ Kuran, Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele, s.253.

⁴⁰ Cenevre şubesinin hazırladığı muhtıra metni için Bkz: A.e., s.250.

⁴¹ A.e., s.238-239.

⁴² A.e.

neticesinde İtalyan Hükümeti kongrenin Brindizi’de yapılmasına izin vermemiştir. Bunun üzerine Tunalı Hilmi Bey ve Prens Mehmed Ali Paşa Halim kongrenin Korfu’ya nakline karar vermişlerdir. Fakat Saray’ın burada da baskılarını aynı şekilde sürdürmesi⁴³ ve kongrenin Ahmet Rıza Bey, Damad Mahmud Paşa gibi önemli şahsiyetlerden de destek alamaması üzerine girişimleri neticesiz kalmıştır.

Tunalı Hilmi Bey Brindizi Kongresi çalışmaları için geldiği Avrupa’da kendisini ve arkadaşlarını yeni bir sürecin içine sokacak gelişmelerin içinde bulmuştur. Kongre girişiminin başarısızlığa uğrayacağı gün geçtikçe anlaşılmış, Cemiyetin faaliyetlerini sürdürmesinin mevcut mali durum göz önüne alındığında imkansızlaştığı da görülmüştür. Büyük maddi sıkıntı Cenevre Jön Türklerini yeniden Sarayla anlaşma noktasına getirmiştir.

Dahiliye Nazırı Memduh Paşa’nın adamlarından olan Tunalı Hilmi’nin sınıf arkadaşı Dr. Bahaeddin Burhan ile Faik Bey, Jön Türklerle yeni bir uyuşma sağlanması amacıyla görevlendirilmişlerdir. Tunalı Hilmi Bey kendisine yapılan maaş ve memuriyet teklifini kabul etmiş ve Madrid Sefareti Türkçe Başkatipliği görevine getirilmiştir:

“Bir gün, cepte boğazın yiyeceği, elde hizmet desteği -para- kalmadı. Hizmetten kalmamak, düşmemek de artık elde değil.. biraz da küskünlük var... Tam bu sırada, yine şeytanlar belirdi: haydi ‘Madrid’e..!’⁴⁴

Sarayla uzlaşan, memuriyet ve maaş kabul eden yalnızca Tunalı Hilmi değildir. Cenevre Jön Türklerinin hemen hemen hepsi Sarayla uzlaşmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin en önemli merkezlerinden biri olan Cenevre Grubu ikinci kez, fakat bu sefer kesin olarak dağılmıştır. İshak Sükûti Bey Roma Sefareti’nde görevlendirilirken, Abdullah Cevdet Bey Viyana Sefareti doktorluğuna, bir diğer önemli isim Çürüksulu Ahmed Bey ise Belgrat ateşemiliterliği görevine getirilmiştir.⁴⁵

⁴³ Hanioglu, Bir Siyasal Örgüt Olarak ‘Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti’ ve ‘Jön Türklük’, s.330-381.

⁴⁴ Tunalı Hilmi, XI. Hutbe, s.2.

⁴⁵ Ahmet Bedevi Kuran, İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler, İstanbul, Tan Matbaası, 1945, s.58.

Fakat bu uzlaşlar mücadeleden el çekmek anlamına gelmemektedir. Temel amaç, dibe vurmuş mali durumu düzelterek, mücadelenin finansmanını sağlayabilmektir. Nitekim Tunalı Hilmi Bey kendisi için uydurma bir görev olduğunu söylediği bu memuriyet nedeniyle ayda 1500 frank maaş almış⁴⁶ ve Saray'ın gözünü korkutup daha fazla para koparabilmek için türlü senaryolar uydurmuş ve çoğu zaman da başarılı olmuştur. Elde ettiği parayı da yeniden siyasi faaliyetlerde kullanmaya başlamıştır.⁴⁷

Tunalı Hilmi'nin memuriyet vazifesini layıkıyla yerine getirdiği söylenemez. Esasen Saray'ın da istediği, görevini ifa etmesi değil, muzır faaliyetlerinden uzak durmasıdır. Fakat Tunalı Hilmi, eline geçen kazançla hiç vakit kaybetmeden siyasi faaliyetlerine yeniden girişmesi nedeniyle, bu memuriyet görevini de fazla sürdürememiştir. Fakat İspanya'da bulunduğu sırada, yarını bu günden planlamayı amaç edinen ve sonradan yazacağı eserlerine de temel teşkil eden, hükümet ve idare şekline ilişkin fikirlerini barındıran Murad adlı eserini yazmıştır. Bu eser daha sonra Kahire'de basılmıştır. İlginç olan ise Tunalı Hilmi Bey'in bu eserde kongre meselesine çok geniş yer ayırmasıdır. Israrla bütün Osmanlıları temsil edecek bir kongrenin zorunluluğundan bahsetmekte, hatta yapılacakları çok net olarak maddeler halinde sıralamaktadır. Ortaya koyduğu en net hedeflerden birisi de Yeni Osmanlılar Cemiyeti namında bir örgüt kurmaktır.⁴⁸ Bu eserin Tunalı Hilmi tarafından birkaç yıla yayılarak yazıldığı, metnin içine atılan farklı tarihlerden belli olmaktadır. Böylelikle kongre meselesini ilk defa gündeme getirir bir tarzda yazması bu sebeple açıklanabilir. Yalnız Tunalı Hilmi ileriki sayfalarda Brindizi Kongresi'nin akim kalmasına neden olan olaylardan da kısaca bahsetmektedir. Anlaşılan o ki Tunalı Hilmi; her ne olursa olsun, kongre meselesini gündemden düşürmek istememiş ve işin peşini uzun süre bırakmamıştır.

⁴⁶ Aydın, "Tunalı Hilmi Bey Hayatı, Siyasi Faaliyetleri ve Eserleri", s. 112.

⁴⁷ Kuran, Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele, s.320.

⁴⁸ Tunalı Hilmi, Murad, s.160.

Cenevre Jön Türklerinin büyük kısmı bu son uzlaşıyla birlikte mücadeleden temelli kopmasalar bile artık kendi yollarında yürümüşlerdir. Tunalı Hilmi ise birbirlerinden fikir ve yöntemce farklılık gösteren insanların tek bir cemiyet altında bulunmalarının mantıklı olmadığı düşüncesindedir.⁴⁹ Zaten örgüt yapısına bir çok eleştiri getirdiği Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ile arasında hiçbir bağ kalmadığını ilan etmiştir.⁵⁰ Bu açıdan icraatçı yönü ağır basan bir örgüt ve bu örgütün propagandasını, derin teorik tartışmalara girmeden, son derece anlaşılır, basit ve mesajını doğrudan iletecek bir yayın organı çıkarma girişimi içinde bulunmuştur. Sefarette kazandığı paralarla, Ali Fahri Bey'in başında olacağı ve kendisinin esas mali yükü omuzlayacağı İntikamcı Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ni kurmuş, İntikam adlı yayın organı ile Tokmak adlı mizah dergisinin çıkarılmasını sağlamıştır.

İntikamcı Yeni Osmanlılar Cemiyeti, eski İttihatçı kişi ve gruplara kendileriyle birlikte icraat çağrılarında bulunmuştur. İstanbul'da bulunan Türâbiler adlı grup çağrıya uyarak İntikamcı Yeni Osmanlılar Cemiyeti ile birleşme kararı almıştır. İttihat ve Terakki'nin Romanya Şubesi de örgüte büyük ilgi göstermiştir.⁵¹

Tunalı Hilmi Bey 19 Mart 1900'de Madrid'e hareket etmesine rağmen fırsat buldukça, siyasi faaliyetlerini sürdürebilmek amacıyla sürekli seyahate çıkmıştır. 18 Şubat 1901'de Tunalı Hilmi İntikamcı Osmanlılar Cemiyeti'nin adını duyuracak ve Saray'a korku salacak bir eylem planı için Atina'ya gelmiştir. Eylemin hedefinde Nadir Bey ve İzmir Fırka Kumandanı Şükrü Paşa vardır. Zamanında birçok muhalifin ve İttihatçının ağır cezalar ve işkencelere maruz kalmasına neden olan bu iki şahsın öldürülmeleri hususunda takma adı 'Beşer' olan Dr. Cazım Bey'le anlaşmaya varmıştır. Aynı zamanda Cenevre merkezli bir icraat komitesinin teşkili kararı da alınmış ve bu amaçla Tunalı Hilmi, Dr. Cazım Bey'e 1600 frank

⁴⁹ A.e., s.38-39.

⁵⁰ A.e., s.227.

⁵¹ Hanioglu Bir Siyasal Örgüt Olarak 'Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti' ve 'Jön Türklük', s.379.

bırakmıştır. Görevi sırasında ise Hutbelerinin yazımına yeniden başlamış, 1901 senesi içinde bunları bastırması hatta Sultan II. Abdülhamid'e dahi göndermiştir.⁵²

Madrid Sefiri Keçecizade İzzet Fuad Paşa'nın lakaytlığından faydalanarak faaliyetlerini rahatça yürüten Tunalı Hilmi'nin son davranışları artık bardağı taşıran damla olmuş ve Saray daha fazla bu davranışlara müsaade edemeyeceğini bildirmiştir. 25 Nisan 1901 tarihli İstanbul gazeteleri memuriyet mevkiini terk ederek, Atina ve İsviçre'de muzır neşriyatta ve mel'anet-kârânede bulunan Tunalı Hilmi Bey'in müebbet hapis cezasına çarptırıldığını bildirmektedirler.⁵³

Sarayın aldığı bu karara rağmen Tunalı Hilmi Bey, faaliyetlerine aynen devam etme yönündeki kararlılığını sürdürmüştür. Bu sıralarda Mısır'dan, Mehmed Ali Paşa Halim tarafından gönderilen bir telgraf üzerine 23 Mayıs 1901'de Marsilya'dan Kahire'ye doğru hareket etmiş ve 28 Mayıs'ta İskenderiye'ye varmıştır. Kahire'de Mehmed Ali Paşa Halim ve diğer arkadaşlarıyla görüşen Tunalı Hilmi, Avrupa'ya geri dönmek üzere vardığı İskenderiye'de, Hidiv Abbas Hilmi Paşa'nın Divan-ı Türkî katibi İzzet Bey kendisiyle görüşmüş ve affedildiğini, görevine geri dönebileceğini iletmiştir. Bu sırada İzzet Bey, Hidiv Abbas Hilmi Paşa namına Tunalı Hilmi'ye ilginç bir teklifte bulunmuştur. O sıralarda Korfu adasında istirahatta bulunan Damad Mahmud Paşa ile ağabeyi Salih Bey'in arasını açmayı başarırca, kendisine maddi mükâfatta bulunulacağı vaat edilmiştir. Hidiv Abbas Hilmi Paşa bu sayede Damad Mahmud Paşa'yı yalnızlaştırıp kaygıya sürükleyerek İstanbul'a dönmeye mecbur edebileceğini düşünmüştür. Hidiv Abbas Hilmi Paşa'nın amacı, bu sayede Sultan II. Abdülhamid'in takdirini kazanarak Taşoz adasının Mısır'a ilhakını kolaylaştırmaktır. Fakat Tunalı Hilmi Bey bu teklifi reddetmiştir.⁵⁴

Tunalı Hilmi Bey bu süreçte suikast planlarını gerçekleştirmek amacıyla Ali Fahri ve Cazım Beylerle sık sık mektuplaşmıştır. Bununla birlikte Ali Fahri Bey'in

⁵² Kuran, Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele, s.329.

⁵³ A.e.

⁵⁴ A.e., s.330.

Tunalı Hilmi'ye 'Çilekeş' namıyla hitap etmesi dikkat çekicidir. Fakat tüm bu çabalara rağmen suikast planından bir sonuç alınmadığı, İstanbul'da bu işi yapacağı düşünülen birkaç Rum'a küçük meblağlar kaptırılmakla kalındığı görülmektedir.⁵⁵

Nitekim İntikamcı Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin böyle bir eylemi gerçekleştirebilecek bir örgüt yapısından mahrum olduğu bu mektuplaşmalarda göze çarpmaktadır. Özellikle 16 Aralık 1900'de Ali Fahri Bey'in Dr. Cazım Bey'e yazdığı şu satırlar dikkat çekicidir:

"...Azizim; zaten 'benim nazarımda yahut işin doğrusu herkes nazarında, ortada muayyen ve mazbut bir cemiyet yoktur. Binaenaleyh bir cemiyete mensup muyum, değil miyim, ben de bilmiyorum' diyerek benim söylemek istediğimi fakat söyleyemediğimi siz söylüyorsunuz. Evet, yok ..."⁵⁶

Tunalı Hilmi Bey 1901 sonlarından, yeniden bütün icraatçı kesimleri bir araya getirecek bir örgüt kurmak için harekete geçmiştir. Bitaraf Yeni Osmanlılar Cemiyeti adını verdiği bu örgütün bir süre liderliğini de yapmıştır. Fakat bu girişimi de neticesiz kalmıştır.⁵⁷

C. Zorunlu Bir Ara

Bu olayın ardından Tunalı Hilmi Bey'in Jön Türkler içerisindeki konumunun gitgide zayıfladığı görülmektedir. Tunalı Hilmi Bey bütün Osmanlıları temsil edecek ve özellikle aydınlarla, cemaatlerin kanaat önderlerini bir araya getirerek ortak tartışma zemini yaratacak bir kongre toplanması meselesine büyük mesai harcamıştır. Fakat tüm girişimleri neticesiz kalmıştır. Damad Mahmud Paşa'nın oğulları olan Prens Sabahaddin ile Lûtfullah Beyler'in girişimiyle 4 Şubat 1902'de toplanan Birinci Jön Türk Kongresi'ne davet dahi edilmemiştir. Oysa ki bu kongre hem Jön Türkler açısından yeni bir kırılma noktasını ihtiva etmiş, hem de yeni

⁵⁵ A.e., s. 336-340.

⁵⁶ A.e., s. 337.

⁵⁷ Hanioglu, Bir Siyasal Örgüt Olarak 'Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti' ve 'Jön Türklük', s.381.

liderlerin ve yeni örgütlerin ortaya çıkacağı bir süreci başlatmıştır. Prens Sabahaddin Bey Adem-i Merkezi ve Teşebbüs-i Şahsi Cemiyeti'ni örgütlerken, Ahmet Rıza Bey öncülüğündeki grup ise Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin adını Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti olarak değiştirmiş, merkezîyetçi ve milliyetçi fikirlere sahip Jön Türkleri çevresinde toplamıştır. 1906 yılında Selanik'te Osmanlı Hürriyet Cemiyeti kurulmuş ve bu cemiyet 1907 yılında Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti ile birleşmiştir. Bu süreç içinde Jön Türkler arasında Bahaeddin Şakir, Dr. Nazım, Mehmed Cavit, Talat, Enver, Cemal gibi isimler gitgide öne çıkmıştır. Tüm bu gelişmelerin dışında kalan Tunalı Hilmi Bey ise 1904 yılında Mısır'a yerleşmiş ve 1909 yılına kadar orada kalmıştır.

Tunalı Hilmi Bey'in Türk siyasal düşüncesine en büyük katkısı sayılabilecek olan "Ahali Hakimliği" sistemine ilişkin en olgun metinleri 1902 yılında yazılmıştır. 1895 yılında başladığı siyasi macerasının en debdebeli dönemi olan bu yedi yıllık mücadele ve fikir birikiminin eseri olan bu yazılar, Tunalı Hilmi'nin çok inandığı ihtilal sonrası dönemi bu günden tasarlama planına dayanmaktadır. Tunalı Hilmi Bey'in öne sürdüğü bu sistem hiçbir zaman bütün bir şekilde uygulanmamışsa da ortaya koyduğu bazı hedefler özellikle 1909 Anayasa değişiklikleri ile hayata geçmiştir.

Tunalı Hilmi Bey'in 1902 yılında "Ahali Hakimliği"ne ilişkin eserlerini tamamlamasıyla birlikte siyasi hayatının birinci devresi de sona ermiştir. 1902'den 1908'e kadar olan dönem Tunalı Hilmi'nin adeta sessizliğe büründüğü bir zaman dilimidir. Bu altı seneye ilişkin Tunalı Hilmi'yi öne çıkaracak bir olayın gerçekleşmemesi, elbette kendisinin tamamen siyasi faaliyetlerin dışında kaldığı anlamına gelmez. Fakat bu dönemde mevcut siyasal muhalefet içinde en arka planlara düşmüş olması, Jön Türkler içerisinde başka isimlerin gitgide sivrilmesi üzerine, merkezinde yer aldığı Jön Türk hareketinin artık kenarında bekleyen bir ismi haline gelmiştir. Şerif Mardin'e göre bu süreç İntikam gazetesinin çıkmasıyla birlikte başlar. Gazetenin fikir boşluğunda kırdığı rekor göz önüne alındığında, Tunalı Hilmi'nin Jön Türk hareketinde en arka plana düşmesine şaşırılmamak

gerektiğini söyler.⁵⁸ Fakat gazetenin bu fikir boşluğunun yanında, Tunalı Hilmi fikri düzeyi en yüksek eserlerini peş peşe bu dönemde yayınlamıştır.

Esasen yukarıda belirtilenler de göz önüne alındığında, Tunalı Hilmi Bey'in Jön Türkler arasında en arka planlara düşme sebepleri şu şekilde özetlenebilir: Birincisi, Cenevre Grubu'nun Saray'la yapılan son anlaşmadan sonra almış olduğu vaziyetle ilgilidir. Öncelikle bu son uzlaşıyla birlikte, Saray'la hiçbir şekilde anlaşmaya tenezzül etmemiş olan Ahmet Rıza Bey ve Paris Grubu, artık Jön Türkler içinde merkezi bir konuma yükselmiştir. İkincisi hiçbir zaman Paris Grubu kadar homojen bir görüntü vermeyen Cenevre Grubu'nun Tunalı Hilmi Bey'e Brindizi Kongresi meselesinde beklediği desteği vermemesidir. Tunalı Hilmi Bey'in bu kongreyi gerçekleştirememesi, muhtemelen Jön Türkler içerisinde arttıracığı gücü ve pekiştireceği merkezi konumunu engellemekle kalmamış, arkadaşlarına ve kongreye katılmayı reddedenlere karşı da bir kırgınlığa neden olmuştur. Nitekim bu olay da Tunalı Hilmi'nin Saray'la anlaşmasına neden olan bir etkidir. Üstelik 1902'deki Jön Türk Kongresi ile inisiyatif Prens Sabahaddin ve Paris Jön Türklerine geçmiştir. Üçüncü olarak Sarayla yapılan anlaşmadan sonra Cenevre Grubu'nun kesin olarak dağılmasıdır. Nitekim liderlerinden İshak Sükûti Bey 1902'de Roma Sefareti'nde doktorluk vazifesini ifa ettiği sırada hastalanarak vefat etmiş, Abdullah Cevdet Bey ise gerek fikri gerekse de eylem bazında bir daha Tunalı Hilmi ile bir araya gelmesini mümkün kılmayacak bir sürecin içine girmiştir. Dördüncüsü, Tunalı Hilmi'yi Jön Türkler içerisinde öne çıkaran icraatçılığının, gittikçe 'Bahaeddin Şakir ve Nazım Beylerin soğukkanlı ve düşünülmüş komiteciliği'⁵⁹ ne dönüşmesi, böylelikle icraat taraftarlarının liderliğinden de kopmuş olmasıdır. Bir başka neden Tunalı Hilmi'nin 1904 yılından itibaren Mısır'da ikamet etmeye başlamasıdır. Çünkü 1908'e giden süreçte, yurt içinde özellikle Makedonya, yurt dışında ise Paris merkezi bir önem teşkil etmiştir. Özellikle Makedonya'da Talat, Niyazi ve Enver Bey gibi icraatçı isimler gün geçtikçe önem kazanırken, Tunalı Hilmi, Kahire'de, oldukça uzakta, kendilerinden bir sonraki yeni Jön Türk kuşağının faaliyetlerini izlemekle yetinmiştir. Son olarak şunu vurgulamak gerekir; Tunalı Hilmi Bey,

⁵⁸ Mardin, Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908, s.173.

⁵⁹ A.e., s.146.

Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne üye olmasına rağmen ve istifa ettikten sonra da bir çok örgüt kurma girişiminde bulunmuş, bunların bir kısmı hiç var olmamış, bir kısmı ise kurulmasına rağmen önüne koyduğu icraat hedeflerini gerçekleştiremeden dağılmıştır. Tüm bu süreçlerin sonunda; Tunalı Hilmi Bey'in yanında, onunla birlikte hareket eden oturmuş bir kadro yapısı ortaya çıkamamıştır. Bu yüzden de Tunalı Hilmi isminin gündemden düşmesi çok daha kolay olmuştur.

Tunalı Hilmi Bey II. Meşrutiyet'in ilanını büyük bir coşkuyla karşılamıştır. İskenderiye'de Meşrutiyet'in ilanını kutlamak için tiyatro salonlarını dolduranlara ateşli konuşmalar yapmış, ihtilalin önderleri Enver ve Niyazi Beylere övgüler düzmüştür. Büyük bir iç rahatlığıyla, "Otuz üç senenin, belki de Selim-i Salislerden beri geçmiş yılların yetiştirip de yuttuğu, sayısı belirsiz fedakarlar nur içinde yatın!..." diye seslenmiştir.⁶⁰ 1895 yılında ayrıldığı İstanbul'a, on dört sene sonra, 31 Mart Vakası'nın ardından dönebilmiştir.⁶¹

Tunalı Hilmi Bey İstanbul'a gelince yeni hükümetten memuriyet talebinde bulunmuştur. Eylül 1909'da kaymakamlık göreviyle Karadeniz Ereğlisi'ne gitmiş, daha sonraları sırasıyla Silivri, Ordu ve Bayburt'ta bu görevi ifa eden Tunalı Hilmi, 1913 yılında II. sınıf mülkiye müfettişliği göreviyle Musul'a gönderilmiştir. Daha sonra İşkodra ve Gemlik'te kaymakamlık görevlerinde bulunmuş, 1916'da Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi Sevkıyat-ı Hariciye memurluğu ile görevlendirilmiştir.⁶²

Tunalı Hilmi Bey'in bu süre zarfında aktif siyasetin içinde bulunmadığı görülmektedir. Nitekim bu yıllar Anadolu'yu neredeyse baştanbaşa dolaşır çeşitli memuriyet görevlerini yerine getirdiği bir döneme tekabül eder. Nihayetinde İttihad ve Terakki iktidardadır, Sultan II. Abdülhamid tahttan indirilmiştir ve 1909 Anayasa değişiklikleri ile Osmanlı İmparatorluğu gerçek manada bir meşruti monarşiye dönüşmüştür. Yine bu süreç içinde Tunalı Hilmi'nin de bir zamanlar en baş

⁶⁰ Tunalı Hilmi, Oh, s.8,21-23.

⁶¹ Aydın, "Tunalı Hilmi Bey Hayatı, Siyasi Faaliyetleri ve Eserleri", s. 112.

⁶² A.e.

savunucularından biri olduğu Osmanlılık fikri, Balkan Savaşları ile birlikte manasız bir proje haline gelmiştir. Bu dönemin önemli bir kısmında devlet, I. Dünya Savaşı'nın taraflarından biridir ve ülkede her şey bu olağanüstü duruma göre konumlanmaktadır. Nitekim bu süre zarfında Tunalı Hilmi Bey de savaş koşullarıyla son derece alakalı bulunan Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi Sevkıyat-ı Hariciye memurluğu görevini yerine getirmektedir. Esasen yukarıdaki koşullar göz önüne alındığında, Tunalı Hilmi'nin bu süre zarfında siyasi faaliyetlerin dışında bulunması son derece anlaşılır gözükmemektedir. Tunalı Hilmi bu dönemde siyasi faaliyetlerden ziyade, memuriyet görevini ifa ile ve bu sırada önderlik ettiği, Bayburd Müslüman Dilendirmezler Cemiyeti gibi sosyal projelerle göze çarpmaktadır.⁶³ Ayrıca İttihat ve Terakki Fırkası'nın mevcut kadroları göz önüne alındığında, Tunalı Hilmi'ye bu denli küçük memuriyetlikler verilmesinde şaşılacak bir durum da yoktur.

D. Siyasal Faaliyetlerinde İkinci Dönem

I. Dünya Savaşı'nın sona ermesi, Türkiye için olduğu gibi, Tunalı Hilmi Bey için de yeni bir dönemin başlangıcıdır. Savaşın mağlubiyetle sonuçlanması neticesinde hükümet feshedilmiş ve İttihatçıların lider kadrolarının bir kısmı yurtdışına firar etmişlerdir. 22 Ekim 1919'da Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa ile Amasya Protokolü'nü imzalayan İstanbul Hükümeti, yeni seçimlerin yapılmasını ve İstanbul'da Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın toplanmasını kabul etmiştir. İşte bu karar, Tunalı Hilmi Bey'in siyasal hayatındaki ikinci dönemin başlangıcı olmuştur.

1919'da yapılan seçimlerde Tunalı Hilmi daha önce kaymakamlık görevlerinde bulunduğu Bolu'dan aday olmuş ve son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na girmeye hak kazanmıştır.

⁶³ Yağmur Say, “ “Bir Şart-Bir Dilek” Adlı Broşür İle “Bayburd Müslüman Dilendirmezler Cemiyeti” Hakkında Bir İnceleme”, Belleten, C. LVI., No: 216, Ağustos 1992, s.545-550.

Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı 28 Ocak 1920’de tarihi bir karara imza atmıştır; Türkiye’nin milli sınırlarını belirleyen, buralara ilişkin toprak sorunlarının nasıl hallolunabileceğini ilan eden Misak-ı Milli kabul olunmuştur. Bu karar, daha savaş sırasında İtilaf Devletleri arasında yapılan gizli antlaşmalarla paylaşılan yurdun bölünemeyeceğini ve bu konuda önlerini konulacak hiçbir barış antlaşmasını kabul etmeyeceklerini bir yemin ile dünyaya duyurmuştur. İngilizler, uluslararası antlaşmaların ancak Meclis onayıyla yürürlüğe girebileceğini çok iyi bildiğinden dolayı, İstanbul’u 16 Mart 1920 de işgal etmiş ve silah zoruyla yapılacak barış antlaşmasını kabul ettirme yoluna gitmiştir.

Dr. Rıza Nur ‘Hayat ve Hatıralarım’ adlı eserinde, Meclis’in böyle onur kırıcı bir durum karşısında kendisini geçici ama süre belirtilmeden kapatması gerektiğini, İstanbul’un işgali üzerine dünya meclislerine bir protesto gönderilmesi çalışmalarına derhal başladığını, fakat önerilerine sadece Tunalı Hilmi ve Ali Şükrü Beylerin karşı çıktığını anlatmaktadır:

“Bu vaka benim dimağımı alt üst etti. Böyle bir darbeyi yiyen meclis artık meclis değildir. Haysiyeti yoktur, iş göremez. Ortadan kalkmalıdır. Hem de düşündüm. Yarın, öbürün bu meclise süngü altında bir şey de imzalatmak ihtimali var. Bu Meclis kapatılmalı; büsbütün kapatmak da iyi değil, bir daha intihab yapmak da güç olabilir. Bu halde muvakkat kapatmalı ve mebusları dağıtılmalı. Zaruri Mustafa Kemal’in pençesi altına girilecek. Ne yapalım. Vatan her şeye müreccah. Şimdi yapılacak şey şudur: Arkadaşlara müttefik bir muvakkat sed kararı verdirmeli. Aynı zamanda İngilizlerin bu darbesini de teşrii bir meclise, hürriyete karşı bir cinayet göstererek bütün dünya meclislerine protesto ve tazallüm-ü hal göndermeli. İşe başladım. Hemen kimse buna yanaşmıyordu. İşledim. İki gün çalıştım. Hummalı bir gayretle ve durmaksızın uğraştım. Çoğunu ikna ettim. Üçüncü günü muhalif sade iki kişi kaldı. Biri Trabzon mebusu Ali Şükrü, diğeri Tunalı Hilmi.”⁶⁴

Dr. Rıza Nur bu noktadan sonra Tunalı Hilmi Bey’i son derece amiyane sözlerle itham etmektedir. Nitekim Tunalı Hilmi Bey’e bu fikrini en sonunda güzellikle değil, zorla kabul ettirdiğini söylemektedir. Fakat Dr. Rıza Nur’un muhalif olduğu tüm kişi ve kesimlere karşı kullandığı üslup ele alınır, Tunalı Hilmi Bey’e karşı ithamlarının çok şahsi bir vaziyetin neticesi olduğu söylenebilir. Önemli olan İstanbul’un işgalinden sonra, son defa toplanan Osmanlı Meclis-i Mebusanı’nın Dr. Rıza Nur’un yukarıda belirtilen tavrına verdiği destektir. Tunalı

⁶⁴ Dr. Rıza Nur, Hayat ve Hatıralarım, İstanbul, Altındağ Yayınevi, 1967, s.157-158.

Hilmi'nin Meclisin kapanması karşısında duyduğu kaygı, 1876'da çalışmalarına başlayan ikinci Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın başına gelenlerden kaynaklanabilir. Çünkü Sultan II. Abdülhamid'in Kanun-ı Esasî'deki yetkisine dayanarak 14 Şubat 1878'de aldığı tatil kararı, otuz yıl sürecek istibdat döneminin perdesini açmış ve Tunalı Hilmi, meşrutiyet taraftarı olarak sürdürdüğü siyasal mücadelesinde büyük acılar yaşamıştır. Meclisin tatil edilmesine karşı duyduğu hassasiyet bu açıdan izah edilebilir. Ayrıca Meclis'in kendi eliyle kendi faaliyetlerine son vermesini de heyecanlı ve ihtilalci yapısıyla bağdaştıramaması da muhtemeldir. Nitekim Tunalı Hilmi Büyük Millet Meclisi'nde bulunduğu sıralarda da bu konuda son derece hassas davranmıştır. Bakanlar Kurulu'nun seçimine ilişkin yapılacak olan düzenlemelerin söz konusu edildiği tartışmalarda, Tunalı Hilmi bu tavrını açıkça ortaya koymuştur. Bakanlar Kurulunun seçimine ilişkin sunulan tasarımın 5. maddesi, Meclisin toplanmadığı zamanlarda, bakanlardan istifa edenlerin yerine, Meclis Başkanı tarafından, sonradan Meclis'in onayına sunulmak üzere bakan tayin edilebileceğini belirtmektedir. Meclisin toplanamaması ihtimalinden bahsedilmesi Tunalı Hilmi'yi son derece rahatsız etmiş ve düşüncesini şu şekilde ortaya koymuştur:

“...eğer bu Mecliste bir ihtilalcilik meydana gelmezse emin olmalıyız ki, arkadaşlar hiç birimiz iş göremeyiz. Her şeyden önce biz bu Meclis'in devam edeceği zamanı belli veya belirsiz bir surette bilmezsek katiyen bence burada iş görmek mümkün değildir. Bundan dolayı her şeyden önce ittifakla veya ekseriyetle karar vermeliyiz ki, bu Meclisi hiçbir hal ve hiçbir ruh halefi kesinlikle dağıtamaz.. Arkadaşlar, haniya Dantonlar'ın zamanlarında olduğu gibi efendinize gidin söyleyin, bizi buradan yalnız süngüler çıkarabilir, evet ne yazık ki üç beş meclisimizde söyleyen eski arkadaşlarımız olduğu gibi dünkü dağılan meclisimizde de bizim birçoklarımız o cesareti gösteremediler. Hiç birimiz bu cesareti gösteremedi”⁶⁵

18 Mart'ta çalışmalarına ara veren Meclis, 11 Nisan'da padişah tarafından dağıtılmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'da yeni bir milli meclis kurma çağrısına uyan mebuslar, bir an evvel Anadolu'ya geçme çabaları içine girmiştir. Tunalı Hilmi süreci şu sözlerle anlatmaktadır: “16 Mart Vakası üzerine Mustafa

⁶⁵ Samet Ağaoğlu, Kuvayi Milliye Ruhu, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2. b.s., 1999, s. 41-42.

Kemal Paşa Hazretlerinden alınan gizli bir telgrafi münasip mebuslara tebliğ, bunları Anadolu'ya kaçırmaya teşvik, kaçırmaya delalet etmede iken ben de kaçtım”⁶⁶

Tunalı Hilmi Bey 27 Nisan'da Büyük Millet Meclisi'nin çalışmalarına dahil olmuştur. Önüne milletin bütün imkan ve kabiliyetini milli bir ordunun kurulması, vatanın keza saltanat ve hilafetin kurtarılması görevini koymuş olan Büyük Millet Meclisi gün geçtikçe artan iç isyanlar nedeniyle zor günler yaşamıştır. Bu isyanların en şiddetlilerinden biri Tunalı Hilmi Bey'in de vekilliğini yürüttüğü Bolu ve yöresinde meydana gelmiştir. Tarihe Bolu-Düzce ayaklanmaları olarak geçen bu vakalar uzun süre gerek Büyük Millet Meclisi'ni gerekse de yörede bulunan Kuvayı Milliye'yi, meşgul etmiştir. Yöreyi iyi tanıyan Tunalı Hilmi isyanların bastırılmasında müspet bir rol oynayabileceğine inanmış, İcra Vekilleri Heyeti'ne isyanları kontrol altına almak amacıyla kendisine görev verilmesi talebinde bulunmuştur. Tunalı Hilmi Bey bu süreci ve sonrasında giriştiği faaliyetleri şu şekilde anlatmıştır:

“...Başarabileceğim işlere dalmak için isyan kaynağı Düzce'ye mütenekkiren girmek üzere vaki teklifim İcra Vekilleri Heyetince tasvip edildi. Reis Paşa Hazretlerinin iki kıta itimatnamesini hamil olduğum 14 Mayıs hareket ettim. Safranbolu'ya vardığımda Düzce sükut etti. Devreğe gittim. Burada İstanbul'un gönderdiği mutasarrıfın tevkifi işindeki beceriksizlikle oyalandım. Mutasarrıf İstanbul'a kaçırıldı.”⁶⁷

Tunalı Hilmi Bey Safranbolu'ya ulaştığı zaman Düzce'deki ayaklanmanın bastırılmış olduğu anlaşılıyor. Bununla birlikte ayaklanmaların çıkmasından birinci derecede sorumlu gördüğü İstanbul Hükümeti'nin de bölgeyi Ankara Hükümeti'ne karşı kışkırtmak için, alelade provokatör veya ajan kimseleri değil, mutasarrıf rütbesindeki bir memurunu görevlendirdiği de görülmektedir. Fakat Tunalı Hilmi Bey bu ilk icraatında muvaffak olamamış, bunun üzerine bölgede sükutu temin etmek amacıyla faaliyetlerini, tesadüfi de olsa, daha önce kaymakamlığını yaptığı Karadeniz Ereğlisi'ne kaydırmıştır. 7 Haziran 1920'de ulaştığı Karadeniz Ereğlisi, 8 Haziran 1920'de işgal olunmuştur. Fakat Tunalı Hilmi Bey'in işgalden derhal

⁶⁶ Aydın, “Tunalı Hilmi Bey Hayatı, Siyasi Faaliyetleri ve Eserleri”, s. 112.

⁶⁷ A.e.

haberdar edilmediği sözlerinden anlaşılmaktadır. Buna rağmen Tunalı Hilmi Bey, Fransızlara karşı direnişi örgütlemeye başarılı olmuştur:

“..Fransızlar karaya asker çıkarmışlar. Benden saatlerce gizli tutulan bu hadisedeki iğrenç hakikatler ortasında tek başıma kalmama rağmen 50 kişiye varabilen bir kuvvetle işgalin dördüncü günü 30 Haziran denizden iki gambotu karadan 300 kişi ateşler yağdıran düşmana karşı Ereğli’yi müdafaa ettim. Bizden bir yaralı bile olmamasına mukabil düşman yalnız telefata olarak 32 neferle bir zabıt kaybetti. Bir hafta sonra def oldu gitti. Gerek Ereğli’yi ikinci Zonguldak olma felaketinden kurtarmaya, gerek bu felaketin gayemize felakete sirayet varabileceği darbeyi akim kılmaya vesileyle, Ereğli’ye gidişim tesadüfi olmuş ise de bu ilk fakat neticeyi hatta diplomasi işlerine kadar tesiri görülmüş olmak derecesinde fayızlı, bu ilk zafer bilhassa Büyük Millet Meclisi Devresi itibariyle Milli Kuvvetlerin tarihinin başında parlamasına namzet ise, bu şerefi milletime kavuşturan Devrek’tir. Çünkü istimadlarına topluca bir kuvvet uçurmak hamasetiyle cevap vermiş olan yalnız (Devrek)dir.”⁶⁸

Bu vazifenin başarıyla icrasının ardından Tunalı Hilmi Bey Ankara’ya dönmüş ve Meclis’in en renkli simalarından biri olarak sivrilmiştir. Özellikle zamanından çok evvel yaptığı devrimci çıkışları başına iş açmıştır. Çoğu zaman en yakın arkadaşlarının bile bu yüzden hışmına uğramıştır. Fakat vekillerin bütün alayları ve saldırılarına rağmen, kadın hakları, işçilerin yaşam koşulları, köylülüğün durumu, Türkçe’nin kullanımı konusunda ortay koyduğu tavrı sürdürmüştür. Meclis kürsüsüne neredeyse söz aldığı her konuda bir halkçı, Türkçü ve ihtilalci olarak çıkmıştır.⁶⁹ Bu devrimci yönü sayesinde Mustafa Kemal Paşa’nın grubuna dahil olabilen en eski İttihatçılardan biri olmuştur. Kendisi Cenevre Jön Türklerinin önde gelen simalarından biri olarak başladığı siyasi faaliyetlerine, yeni Türkiye’nin siyasal kadrolarından biri olarak devam edebilmiştir.

Birinci Büyük Millet Meclisi, Kurtuluş Savaşı’na önderlik görevini başarıyla yerine getirmiştir. Tarihimizin en demokratik, en tartışmacı, kavgacı, fikri bakımdan uzlaşmaz zıtlıklar barındıran meclis, kendisini, “Salahiyeti Fevkaladeye Haiz Bir Meclis” olarak tanımlamıştır. Nitekim üyeleri de olağanüstü koşulların yarattığı durum karşısında bir araya gelmiştir. Birinci Meclis, adeta bir “İttifaklar

⁶⁸ A.e.

⁶⁹ Samet Ağaoğlu, Kuvayi Milliye Ruhu, s. 217. Samet Ağaoğlu, Babamın Arkadaşları, İstanbul, Nebioğlu Yayınları, 1956, s.24-25. Yusuf Akçura, Türkçülük ve Türkçülüğün Tarihi Gelişimi, s.149-150.

Meclisi”dir. Nitekim bu ittifakı bir arada tutan sebebin ortadan kalkmasıyla, Birinci Meclis’in varlık nedeni de ortadan kalkmıştır. Hatta kırılmalar henüz I. Dönem Çalışmaları sonlanmadan kendini göstermiştir. Saltanat’ı kurtarmayı amaç edinerek göreve başlayan Birinci Meclis, saltanatı yine kendisi kaldırmıştır. Üstelik saltanatın kaldırılması tartışmaları yaşanırken Mustafa Kemal Paşa’nın Meclis’te aldığı tutum artık yeni bir dönemin başlangıcının işaretlerini vermiştir. Millettin ancak bütün imkan ve kabiliyetini seferber ederek kazanılabilecek bir savaşın denklemi, yine milleti temsil eden bütün kesimlerin bir araya gelmesini zorunlu kılmıştır. Fakat savaşın sona ermesiyle birlikte, yeni devrimci bir dönem başlamış, saflar bu dönemin koşulları içinde yeniden düzenlenmiştir. II. Dönem TBMM çalışmaları, Mustafa Kemal Paşa’nın kurduğu ve genel başkanlığını üstlendiği Halk Fırkası’nın kontrolünde sürmüştür. Tunalı Hilmi Bey de II. Dönem çalışmalarına Zonguldak Milletvekili olarak devam etmiştir. Bu dönemde Dr. Nazım, Mehmet Cavid gibi birçok eski İttihatçı, İzmir Suikastı Vakasına karışıkları gerekçesiyle idam edilirken, Tunalı Hilmi Bey zamanından çok önce dillendirdiği ve bu yüzden şimşekleri üzerine topladığı hususların bir bir gerçekleşmesi nedeniyle büyük bir şükran ve mutluluk içinde çalışmalarına devam etmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti ile bağlarını 1900 yılında koparmış olması, 1902’den 1919’a değin içinde bulunduğu suskun dönem, bir anlamda Kemalist kadrolar içinde kendisine yer bulmasına imkan sağlamıştır. Çünkü Mustafa Kemal Paşa’nın emri altına girdiği zaman, onun Kurtuluş Savaşı sonrası hedeflerinde yanında saf tutacak kadar devrimci ve kendisine karşı diğer İttihatçılarla hareket etmeyecek derecede onlarla bağını koparmış bir durumdadır. Üstelik mevcut İttihatçı kadrolar ya 1906’da faaliyete geçen Osmanlı Hürriyet Cemiyeti’nin ürünü ya da Paris Jön Türklerinin içinden çıkmadır. Tunalı Hilmi Bey ise aynen Mustafa Kemal Paşa gibi, 1908 Jön Türk Devrimi’ni savunmuş fakat bu sürecin ve daha sonra 1913 yılında iktidarın iplerini eline kesin olarak geçiren İttihatçıların merkezinde değil, kenarına duran ve tarihin kendilerine sunacağı imkanları bekleyen bir vaziyet almışlardır. Tunalı Hilmi Bey’in bütün bu süreç değerlendirildiğinde Birinci Meclis’te ve daha sonraki süreçlerde İttihatçıların yanında değil de Mustafa Kemal Paşa’nın yanında saf tutması son derece anlaşılırdır.

Tunalı Hilmi Bey Üçüncü Dönem TBMM'ye de Zonguldak Milletvekili olarak girmiştir. Fakat karaciğer kanseri teşhisiyle başladığı tedavisini sürdürmek amacıyla İstanbul'a gitmiş ve durumunun her geçen gün ağırlaşması üzerine siyasi faaliyetlerinden tamamen kopmak zorunda kalmıştır. Nihayet Jön Türklerin seçkin siması, Kurtuluş Savaşı'nın ateşli hatibi, Türk Siyasal Düşüncesine özellikle halkçılığı, Ahali Hakimliği projesi ve sosyal hakların savunucusu olarak damgasını vurmuş olan Tunalı Hilmi Bey tedavi gördüğü Şişli Etfal Hastanesi'nde 26 Temmuz 1928'de yaşamını kaybetmiştir. Ölümü mücadele arkadaşları tarafından büyük bir üzüntüyle karşılanmış, cenazesinde yakın arkadaşları Ağaoğlu Ahmed ve Celal Nuri (İleri) Beyler hazır bulunmuş, cenaze masrafları Mustafa Kemal Paşa tarafından karşılanmıştır.⁷⁰

⁷⁰ “Tunalı Hilmi Öldü”, Cumhuriyet, 27 Temmuz 1928, s.2., “Tunalı Hilmi Bey Dün Öldü”, Hakimiyet-i Milliye, 27 Temmuz 1928, s.1., “Tunalı Hilmi Bey'in Cenazesi Dün Defnedildi”, Cumhuriyet, 28 Temmuz 1928, s.2. Ayrıca gazete haberlerinin çevirisi için Bkz: EK-1.

II. BÖLÜM

YENİ SİYASETÇİ TİPİ VE TUNALI HİLMİ

A. Osmanlı Aydınını – Kopuş ve Süreklilik İçinde Tunalı Hilmi

Bütün olay ve ilişkilerin döngüsel olarak yaşandığı bir yerin tarihinden bahsetmek mümkün değildir. Küçük tesadüflerin ancak insanların yaşamında belirli farklılıklara neden olduğu topluluklarda zaman kavramı son derece etkisiz kalmaktadır. Bütün ilişkiler onları sürdüren kişilerin sadece varlıksal yer değişimleriyle devam etmektedir. Tecrübeye ve bunun aktarımına dayanan bilgi süreci, gelecek zaman anlayışını oluşturmaya zahmet etmeden, mekan ve varlık ilişkilerini sürdürmelerini sağlamaktadır.

Tarihsel anlatı, süreçler arasında kopmalar yaşanmasıydı mümkün olamazdı. Nitekim bu sayede tarih, dönemselleştirmeler üzerinden bir söylem biçimi oluşturmuştur. Osmanlı Klasik Dönemi, Cumhuriyet Dönemi gibi...

Fakat tarihte kopuş olarak nitelendirdiğimiz kırılma süreçleri, döngüsel olarak gerçekleşen ilişki ve olaylarda bir değişimi gerçekleştirmesine rağmen, bu değişim nüvelerini eski ilişkilerin bağrında verir. Uzun zamanın tarihi, ilişkilerdeki niteliksel sıçramanın niceliksel birikimini vücudunda oluşturur. Hatta çoğu zaman radikal farklılıklar olarak nitelenen şeyler, yeniden kültürel üretimden başka bir şey olmazlar. Nitekim geleneksel siyasetin meşrulaştırıcıları, siyasetin yeni toplumsal ilişkiler üzerinden modernleşmesiyle sahneden çekilirler fakat yeni meşrulaştırıcı öğeleri yaratmakta gecikmezler. Bu yüzden tarihsel dönüşüm ve kırılma noktaları fiziksel manada bir kopma açıklanamaz. Aynı şekilde tarih de geride kalan bir şey değildir.

Süreklilik ve kopuş tarihin vücudunda diyalektik bir hal içinde temayüz eder. Tarihsel okumayı kolaylaştırıcı kategorileştirmeler, bu karşılıklı ilişkiden kopuk

olarak kurulamazlar. Bu yüzden belirli bir dönemseliğin içinde tanımladığımız siyasal aktör, süreklilik ve kopuşların karşılıklı ilişkileri üzerinden inşa olunur.

Bir Jön Türk olarak siyasi fikirleri tartışılan Tunalı Hilmi Bey, belirli bir dönemin aydını olarak, kendi düşüce ve eylem dünyasını inşa eden onlarca ilişkinin neticesinde bir figür olarak tarihteki yerini alır. Jön Türk olmak muhakkak ki bu gruba girenleri tarihimizdeki diğer siyasal aktör ve aydınlardan ayırır fakat modernleşme sürecimizin diğer aktörleriyle aralarında mutlak kopukluklar olduğu asla söylenemez. Bununla birlikte gerek yüklendikleri miras, gerekse de çeşitli yöntem ve siyaset farklılıklarına rağmen temel parametrelerdeki ortaklık son derece dikkat çekicidir. Jön Türklerin Yeni Osmanlılardan, hatta Tanzimat ricalinden ayrıldıkları noktalar kadar birleştikleri yönler de bulunmaktadır. Neticede bu üç dönemin aydınları, devletin bekası ve modernleşmesi sorunsalını bir arada ele alan ortak bir bakış açısına sahiptirler. Tunalı Hilmi Bey de modernleşme sürecinin bir aydını olarak hem bir sürekliliğin taşıyıcısıdır hem de özgün bir fikir adamı olarak nitelendirilemese bile nevi şahsına münhasır bir politik portre olarak tarihimizde yer alır. Zaten Türk siyasal hayatında özgün düşünür olarak nitelendirebileceğimiz isim bulmak çok zordur. Tunalı Hilmi Bey'in bir Osmanlı aydını olarak en büyük özelliği, içinde bulunduğu fikir dünyasının sınırlarını zorlayabilmesidir.

Tunalı Hilmi Bey, tipik Osmanlı aydınının birçok temel özelliğini taşır. En başta söylenebilecek olan ise eylem adamlığı ile fikir adamlığını aynı pota içerisinde eritmesidir. O da hemen hemen bütün Osmanlı münevverleri gibi koşarken düşünmektedir. Düşünme faaliyetinin kendisi bizatihi önemli değildir, tarihin önünde bir eylem adamı olarak durmaktadır, düşünmek ve onun ortaya çıkardığı her ürün bir misyona hizmet ediyorsa Tunalı Hilmi Bey için anlamlı olacaktır. Mücadeleden koptuğu zaman, fikri üretimlerine de son vermesi, kimliğinin ağır basan yönünün eylem adamlığı olduğunu son derece iyi örnekler. Bu açıdan Mehmet Ali Kılıçbay'ın da tespit ettiği üzere, Batılı örnekleriyle karşılaştırıldığında entelektüel üretim açısından son derece kısır olan fakat uğruna ölünecek kurtarma

reçeteleri konusunda olağanüstü doğurgan olan Osmanlı aydınının¹ düşünce ve eylem ilişkisinde, ilkinin ikincisine olan bağımlılığını belirgin bir biçimde ortaya koyan bir anlayışın temsilcilerindendir. Böylelikle Jön Türklerin düşünsel faaliyetlerinin önündeki önemli bir handikap da, kendilerini devletin kurtuluşunun bir parçası, devlet hizmetini bir bütün ve kendilerini bununla özdeş saymalarıdır.² Bu anlamda devletle aralarında bağımsız en azından özerk ilişkiler geliştirmekte epey zorlanmışlardır.

Tanzimat ricalini, Yeni Osmanlıları ve Jön Türkleri buluşturan en önemli nokta şüphesiz devletin bekasını sağlama noktasında gösterdikleri temel görüş birliğidir. Aralarındaki farklılıklar bunun nasıl sağlanabileceği noktasında oluşur. Hatta Feroz Ahmad'a göre İttihat ve Terakki, Yeni Osmanlılar çizgisinin bir uzantısıdır. Toplumsal geçmişleri ve temelde tutucu olan yapıları nedeniyle, toplumsal bir değişiklik sorunuyla değil yalnızca devletin nasıl kurtarılabilirliği ile ilgilenmişlerdir. Bu noktada ortaya koydukları fikirler de Yeni Osmanlıların meşruti düzenle ilgili görüşlerinin bir tekrarı niteliğindedir. Feroz Ahmad bu durumu en iyi örnekleyenin 1908'de iktidarın tüm iplerini ellerine geçirme imkanına sahip olmalarına rağmen, bunu yapmayarak, dışarıdan kumanda yoluyla hükümetleri etkileme ve meşrutiyetin güvenliğini sağlama tutumları olduğunu söyler.³ Nitekim bu tutumlarının ortaya çıkmasının sebebi Ahmad'ın vurguladığı gibi kendilerini iktidara sahip olma noktasında yeterli görmemeleridir.⁴ Fakat bununla birlikte gerek Yeni Osmanlıların gerekse de Genç Türklerin antimonarşist duygulanımlarını prensipiyel hale getirmemeleri ve sübjektif düzeyde tutmaları da önemli bir sebeptir.⁵ Nitekim 1909'da yapılan anayasa değişikliklerinin 31 Mart Vakası'nın tecrübesi üzerinden gerçekleşmesi ve ancak 1913 yılındaki Bab-ı Âli baskınıyla İttihat ve Terakki'nin iktidarı gütme politikası yerine, bizzat yönetimi ele alması,

¹ Mehmet Ali Kılıçbay, "Osmanlı Aydını", Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, C.I., Ed. Murat Belge, İletişim Yayınları, 1985, s. 58.

² İsmet Özel, "Tanizmatın Getirdiği "Aydın" ", Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, C.I., Ed. Murat Belge, İletişim Yayınları, 1985, s. 62.

³ Feroz Ahmad, İttihat ve Terakki 1908-1914, Çev. Nuran Yavuz, İstanbul, Kaynak Yayınları, 7. b.s., Ekim 2007, s.32-33.

⁴ A.e.

⁵ Süleyman Seyfi Ögün, Türk Politik Kültürü, İstanbul, Alfa Yayınları, 1. b.s., Ocak 2000, s.20.

politikalarının olayların yönlendirmesine ne kadar bağlı olduğunu gösterir. Tunalı Hilmi Bey tam da bu noktada arkadaşları ve diğer Jön Türklerden ayrılır. Bir kısmı 1909 Kanun-ı Esasî değişikliklerinde hayata geçirilecek olan, ayrıntılı bir anayasa ve devlet düzeni tasarlar. Henüz 1898’lerde başladığı çalışmasını 1902 senesine kadar gün geçtikçe daha da olgunlaştırır. Bu günden yarını tasarlamak amacıyla yaptığı çalışmasına nihayetinde “Ahali Hakimliği” adı verir. Bu çalışmanın en önemli amaçlarından biri yarın elde edilmesi muhtemel olan iktidara gelindiğinde hazırlıklı olmaktır. Tunalı Hilmi Bey’in bu konuyla ilgili risaleleri bir bölüm olarak tartışmaya açılacağından dolayı bu çalışmalarının içeriği hakkında bir tartışmaya şimdi girilmeyecektir. Yalnız Tunalı Hilmi Bey’in bu günden yarını tasarlama noktasındaki çalışmalarıyla, bir ihtilalci olarak kuruculuk ve yıkıcılık arasındaki ilişkiyi son derece doğru saptadığı söylenebilir. Çünkü kurucu olmayan bir yıkıcılık nihayetinde iktidarı teslim etmeye mahkumdur. İttihat ve Terakki’nin 1908 ile 1913 arasındaki pratiği bu hususla ilgili birçok dersle doludur. Bununla birlikte Tunalı Hilmi Bey’in de dahil olduğu Kurtuluş Savaşı ve sonrasındaki gelişmeler tahlil edildiğinde geçmişin hatalarından son derece önemli dersler çıkarıldığı görülecektir. Mustafa Kemal Paşa, önce TBMM’nin açılmasını sağlamış, fiilen yeni Türk devletini kurmuş ve artık Saltanatın kaldırılması yine kendisinin de belirttiği gibi, olmuş bitmiş bir meselenin resmiyet kazanmasından başka bir şey olmamıştır.

Tunalı Hilmi Bey’in diğer Jön Türklerden farklı olarak girdiği bu çalışma, onun sadece eylem ve propaganda üzerinden değil, düşünsel üretim ve tutum anlamında da gerçek bir ihtilalci olduğunu gösterir. Üstelik kendisinin de asker kökenli bir tıbbiyeli olması, bu hazırlığının önemini daha da artırır. Tıbbiyeliler, küçük memurlar, taşra aydınları gibi gruplar Jön Türklerle birlikte siyasetin yeni aktörlerinden olmalarıyla beraber henüz hiçbir iktidar deneyimi olmayan kesimleri temsil etmekteydi. En nihayetinde taşra kökenli bir tıbbiyeli olan Tunalı Hilmi’den bir Midhat Paşa çıkması beklenemez, yalnız, aralarındaki tecrübe ve belirli bir siyaset geleneğini temsil etme gibi faktörler göz önüne alındığında Tunalı Hilmi Bey’in hazırladığı ayrıntılı devlet sistemi ve anayasa teklifinin Jön Türkler açısından ne kadar cüretkâr olduğu görülecektir.

Bununla birlikte Tunalı Hilmi Bey, zaman zaman yeni siyasetçi tipinin uçlarında gezinir ve geleneksel Osmanlı siyaset adamından oldukça radikal farklılıklar gösterir. Bu tavrı özellikle aceleciliğinde kendisini açığa çıkarır. Bir fikri zamanından çok evvel dillendirir ve o an için kabul görme şansı bulunmadığından tüm tepkileri üzerine toplar. Onunla aynı fikirde olanlar taktiksel açıdan susmak zorunda kalırken, Tunalı Hilmi Bey bütün şimşekleri üzerine çeker. Şüphesiz bu durumda Tunalı Hilmi Bey'in heyecanlı kişiliğinin de payı vardır. Fakat bu tavır, Tunalı Hilmi Bey'de adeta en uç seviyelerde olmasına rağmen, birçok Jön Türk'te de izlenebilir. Esasen burada Osmanlı siyaset geleneği açısından bir kırılmanın izlerini sürmek mümkündür. Usul ve adap bilen, uzlaşa, sükûnet ve barışı sürekli kollayan Osmanlı siyaset adamının karşısında, heyecanlı, dinamik, kavgacı özellikleri öne çıkan bu yeni kuşak siyasetçiler, ait oldukları toplumsal yapı, eğitim durumları, kültürel dünyalarıyla yeni bir siyaset yapma tarzının da habercisi olmuşlardır.

B. Usulet ve Suhulet Fikrinden Radikal Kopuş ve Tıbbiyelik

Geleneksel Osmanlı politik sisteminin en önemli özelliklerinden biri Enderun sistemi içinde, kalemiye geleneğiyle politik aklın işleyiş sürecinin devamlılığını sağlaması ve bu yapının özerkliğini korumadaki ihtimamıdır. Süleyman Seyfi Öğün'e göre "hikmet-i hükûmet temelli işleyen politik akıl yürütmeleri sıkıntıya sokacak olan risklerden başlıcası, onun diğer devlet kalemleriyle -"ilmiye" ve "seyfiye"- olan ilişkilerinde ince dengelerin aşınması ve bozulmasıdır."⁶ Bu hassas dengenin bozulmaya başladığı 16. yy. sonları itibariyle, Osmanlı'da askerlerin klasik rollerini terk etmeye başladıkları görülür. Nitekim çoğunluğu asker kökenli olan Jön Türklerin siyaset anlayışında bu sürecin 20. yy.a kadar uzanan tarihsel gelişimine kısaca değinmek son derece önemli olacaktır.

⁶ Süleyman Seyfi Öğün, "Türkiye'de Politik Aklın Sömürgeleşmesi", Zaman, 23 Ağustos 2008, (Çevirmci) <http://zaman.com.tr/haber>, 29 Kasım 2008.

Osmanlı Klasik Dönem'i devlet yapısı, haraççı ve fetihçi imparatorluğun ihtiyaçlarına son derece verimli bir şekilde cevap vermiştir. Ordunun ağırlıklı kesimi olan sipahilerin merkezden uzakta dağınık olarak ekonomiyle iç içe yaşamaları siyasete müdahil olmalarının önündeki en büyük engellerden biridir. Yeniçerilerin sayısı ise Klasik Dönem'de son derece sınırlı tutulmuştur. Özellikle bu dönemde tağşişlerden de çok fazla söz edilemeyeceği ve fetihlerle elde edilen ganimetlerin bolluğu nedeniyle, Yeniçerilerin İmparatorluğun siyasal sorunlarına karşı ilgisizliği son derece doğaldır. Fakat 1480 yılında sadece 10.000 olan Yeniçeri sayısı, 1670'te 53.849'a ulaşmıştır.⁷ Çünkü Avrupa orduları karşısında gözle görülen gerileme, artık savaşların geleneksel silahlara sahip olan sipahilerle kazanılamayacağı gerçeğini de ortaya koymuştur. Özellikle Viyana Bozgunu ile birlikte, profesyonel eğitilmiş bir ordunun her daim hazır bulunması gitgide bir zorunluluk olarak görülmeye başlanmıştır. Fetihlerin durması ise, profesyonel asker olan Yeniçerilerin niteliğinde de bozulmalara neden olmuştur: Artık Yeniçeriler sadece devşirmelerden alınmamaktadır. Devletin üretimden kopuk olan ve gitgide genişleyen bu askeri sınıfa maaş ödemek zorunda olması, Osmanlı'da tağşişleri arttırmış, yukarıda sayılan diğer etmenlerle de birleşince Yeniçeriler siyasete en üst noktadan müdahil olmaya başlamışlardır. Kimi zaman Saray mücadelelerinde çıkarlarına göre saf tutarken, kimi zaman da adeta plebyen öfkeyi andıran kalkışmalarla Lale Devri'ne son vermişlerdir. Yeniçerilerin siyasetle artan şekilde ilişkileri, gün geçtikçe ayrıcalıklarının artması çoğu kez Osmanlı siyasal düzenini krize sokmuştur. Bu ayrıcalıklara son veren ve Yeniçeri Ocağı'nı kaldıran II. Mahmud'la birlikte ise, darmadağan olmuş kalemiye ve seyfiye ilişkileri yeniden düzenlenmiştir. Tanzimat dönemine rengini verecek olan, fakat bu sefer de Enderun'dan Bab-ı Âli'ye taşınmış olan kalemiye sınıfı, modern bürokratik işleyiş içinde hikmet-i hükümet anlayışına yeni bir işlerlik kazandırmıştır.

Tanzimat süreciyle birlikte, siyasetin nefesi artık Saray odalarından Bab-ı Âli ofislerine geçmiştir. Mustafa Reşit Paşa ve onun talebeleri olan Mehmed Emin Âli Paşa ve Keçecizade Fuad Paşa sivil bürokrasinin, askeri bürokrasi ve ulema sınıfı

⁷ Halil İnalcık, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600), Çev. Ruşen Sezer, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 9. b.s, Nisan 2007, s.90.

karşısında hakim konumunu temsil etmişlerdir. Buna rağmen Tanzimat adamlarının, Klasik Osmanlı bürokrasisinde olduğu gibi aynı kültürel yapıdan geldikleri söylenemez. Fakat aralarında birlik olmasa bile bir uyum olduğu şüphesizdir.⁸ Nitekim Tanzimat'ın kurduğu bu yeni dengede, II. Mahmud reformlarıyla başlayan yapısal dönüşümlerin payı olduğu gibi, Tanzimat ricalinin kendi aralarındaki uyumu da sağlayan yol ve yöntemlerinin de payı vardır. Tanzimat adamları işlerinde ılımlı ve uzlaştırıcı bir yol izlemişlerdir.⁹ Karar alma süreçlerinde telkin ettikleri “usulet ve suhulet” kavramları; ölçülülüğü, dengeyi, hesaplılığı, uzlaşmayı ve mümkün mertebe çatışmadan kaçınmayı öne alan bir bakış açısını yansıtır.¹⁰ İlber Ortaylı Mustafa Reşit Paşa'nın bir Prens Metternich olduğunu söyler.¹¹ Metternich, Napolyon Savaşlarının sona ermesiyle birlikte yeni Avrupa düzenine ismini vermiş bir Şansölyedir. Fransız Devrimi'yle birlikte başlayan yıkıcı, antimonarşist ve modernist sürecin nihayetinde düzeni, tutuculuğu ve muhafazakar Avrupa'yı temsil etmiş olan Metternich; aklı selim olmayı önemseyen ama siyasal modernleşme taleplerine karşı son derece despot tutum alan Tanzimat adamıyla oldukça uyumlu bir portre çizer.

Yeni Osmanlılara gelinen süreçte sivil bürokrasinin karşısında gerek askeri bürokrasinin gerekse de ulemanın bir etkinlik mücadelesine girdiği sezilebilir. Bununla birlikte Osmanlı bürokrasisinin dışında gazetecilik mesleğiyle öne çıkan bir kesimin politikaya yönelik artan ilgisi; sivil bürokrasi, ulema ve askeri bürokrasinin yanı sıra, yeni siyasetçi tiplerine işaret etmiştir. Buna rağmen Yeni Osmanlılar içinde yer alan Ziya Paşa gibi kimseler, kalemiye geleneklerinin işlediği ölçülü üslubuyla Tanzimat'a karşı muhalefetlerini ortaya koymuşlardır. Namık Kemal'in ve Ali Süavi'nin ateşli üslubu dikkate alındığında Yeni Osmanlıların Jön Türklerle apayrı bir seyre girecek olan siyaset yapma biçiminin bir nevi ara durağı rolünü üstlendikleri söylenebilir.

⁸ İlber Ortaylı, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, İstanbul, Alkım Yayınevi, 25. b.s., Ocak 2006, s. 225.

⁹ A.e.

¹⁰ Ögün, “Türkiye’de Politik Aklın Sömürgeleşmesi”

¹¹ Ortaylı, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, s. 30.

Jön Türklerin siyaset yapma biçimini belirleyen etkenlerin başında şüphesiz ait buldukları kültürel çevre ve meslekleri gelir. Çünkü Klasik Osmanlı siyaset geleneği içinde ve Tanzimat sürecinde siyaset, devlet görevindeki belirli bir elit grubun uğraşısıdır. Sarayda ya da Bab-ı Âli ofislerinde özellikle kalemiye sınıfının bilgisine vakıf olduğu bir ilm-i siyaset, politik aklın işleyişini temsil eden hikmet-i hükümet, bu uğraşının temellendiği kavramlardır. Fakat devlet faaliyetinin bu profesyonellerin dışında, farklı meslek gruplarının da ilgisine açılması onların sadece birer amatör olarak siyaset sahnesine çıkmalarına sebep olmamıştır. Ayrıca kendi mesleksel özelliklerini siyaset yapma tarzlarına yansıtmışlardır.

Jön Türkler içinde özellikle askeri tıbbiye kökenliler en ağırlıklı kesim olarak karşımıza çıkmaktadır. Jön Türklerin eski liderlerinden Mizancı Murad Bey gibi mülkiye kökenli bir kimsenin siyaset muhalefet tarzındaki muhafazakar tutum yerini özellikle askeri tıbbiye kökenlilerin yönetiminde bulunduğu *Osmanlı* gazetesinde örneklerine sıklıkla rastlanan, son derece ateşli, saldırgan, çok fazla derinliği olmayan ama propaganda yönüyle öne çıkan bir tarza bırakmıştır.¹² Uzlaşımın en önemli sanat olduğu diplomasi bilgisine vakıf kalemiye erbabından; savaş sanatının öğretildiği askeriye mensuplarının siyaset yapma biçimleri elbette farklı olacaktır. Nitekim olaylara yaklaşımdaki serinkanlılık ile acelecilik; uzlaşma ve çatışma, usulüne göre ince bir yazı dilinin karşısında propaganda ağzı, mümkün mertebe yumuşak bir üsluptan sert ve net mesajlara geçiş, belirli bir profesyonel uğraş olarak devlet görevini yerine getirenlerle, askeri niteliklerin siyasette yansımalarını net bir biçimde ayırır. Nitekim Tanzimat'ın "usulet ve suhulet" telkin eden devlet adamının karşısında, vaziyetten vazife çıkartan ve bunu süratle yerine getirmeye çalışan asker Jön Türkler yeni bir sürecin varlığına işaret ederler.¹³

Bu aceleci tavrın bir diğer nedeni de Jön Türklerin askeri kesiminin taşra kökenleridir. Taşra radikalizmi Osmanlı Klasik Dönemi'nde tepkisini Saraya ve saray kültürüne yöneltirken, Jön Türklerle birlikte bu tepki kendisini bürokratlara

¹² Şerif Mardin, Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908, s.145.

¹³ Ögün, "Türkiye'de Politik Aklın Sömürgeleşmesi"

karşı gösterecektir. Bürokratlar bir “sınıf-ı erazil ve esafil” olarak tanımlanacaktır.¹⁴ Bu sınıfa karşı siyasi talepleri halka iletme çabası, politik üslubun kendine has ahengini tamamen yok edecektir.

Askeri tıbbiyeli olan Jön Türkler, bir nevi içtimaî tabip rolünü oynamışlardır.¹⁵ Devlet hastadır ve bir an önce tedavi edilmesi gerekmektedir. Aksi halde hastalık daha da yayılacak ve tedavi imkansızlaşacaktır. İstibdat ortamı hastalığın en başta gelen sebebi olarak görülmektedir. Teşhis hali hazırda mevcut olduğuna göre, tedavi başlamalı ve süreç hızla sürdürülmelidir. Kaybedecek zaman olmadığı duygusu tıbbiyelilerin siyasetteki aceleciliğine son derece uygun bir zemin sağlamıştır. Bir askeri tıbbiyeli olan Tunalı Hilmi Bey eserlerinde, özellikle de X. Hutbe’sinde ülke sorunlarını sürekli hasta-tedavi ilişkisi üzerinden açıklamaya çalışmıştır. Tıbbi operasyonun zaman kaybına tahammülü olmayan yapısının yanında, nasıl ki neşter vurulduğunda kan akıyorsa, gerekirse bu tedavi ve operasyon da kanlı olacaktır. Nitekim tıbbi operasyon mantığı bu sayede ihtilal ruhuna da son derece uygun bir bakış açısını yaratır. Böylelikle en acil durumları sulhla ve zamana yayarak çözme yöntemini öne alan Tanzimat adamıyla Jön Türklerin farkı ve siyaset yapma geleneğindeki kırılma kendisini çok açık bir biçimde ortaya koyar.

Tunalı Hilmi Bey hem bir askeri tıbbiyeli olarak hem de taşralı kökenleri itibariyle yeni siyasetçi tipinin tüm özelliklerini taşımakla kalmaz aynı zamanda en uç örneklerini verir. Samet Ağaoğlu “Babamın Arkadaşları” kitabında, Tunalı Hilmi’yle ilgili yazdığı bölümün başlığını “Anlaşılmayan Adam” olarak belirlemiştir.¹⁶ Tunalı Hilmi Bey’in anlaşılmaçılığının sebebi çağının çok ilerisinde fikirler ortaya atmasından kaynaklanmaz. Birincisi, çağının fikirlerini vaktinden çok önce dillendirmesi, ikincisi de bu fikirleri savunurken kullandığı üslubun son derece doğrudan olmasıdır. Oysaki savunduğu fikirler en fazla on yıl sonra kabul görecektir. Fakat Tunalı Hilmi Bey’in aklına geleni söylemesi için, doğru zamanı

¹⁴ Mardin, Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908, s. 148.

¹⁵ A.e., s.20.

¹⁶ Ağaoğlu, Babamın Arkadaşları, s.24.

beklemek gibi taktiksel konumlanmalara ilgisi hiçbir zaman olmamıştır. Durumun gerektirdiği vazifeyi yerine getirmek veya düşüncesini açıklamak için, şartların olgunlaşmasını beklemez. Bu yönüyle Genç Türkler içinde “genç” sıfatını en hak eden isim olarak öne çıkar.

C. Heyecan – Namık Kemal’den Tunalı Hilmi’ye

Avrupa’da Romantizm akımı, duyguları, insanı özgürleştiren, biricik yapan ve insanın en yaratıcı yönlerini ortaya çıkartan temel etken olarak görmüştür. Bir olmak ve biricik olmak arasında son derece sıkı bir ilişki kurmuştur. Nitekim bu ilişki millet sorunsalının en önemli yönünü işaret eden parça ile bütün arasındaki ilişkide kendisini ortaya koyar. Hatta Romantizm, bütün ile parça arasındaki ilişkileri çözümlenmeye dönük bir kültürel hareket olarak da tanımlanabilir.¹⁷

Osmanlı İmparatorluğu’nda ise sorun çok daha çetrefillidir. Romantizm milliyetçiliğin kültürel dünyasını örerken, biricik olarak gördüğü milleti hisler etrafında birleştirir. Milliyetçiliğin güçlü yanı duygulara hitap edebilmesidir. Osmanlı İmparatorluğu’nda ise parça ile bütün arasında bir ilişki kurmak son derece problemlidir. Bir kere aynı siyasal coğrafya içinde fakat birbirlerine çok fazla temas etmeyen parçalardan bahsetmek yanlış olmaz. Bu temassızlık, romantize edilebilecek bir tarih ve ortak yaşam imkanını Osmanlı münevverine vermemiştir.

Namık Kemal, Osmanlı İmparatorluğu’nda son derece karmaşık olan bütün ile parça ilişkisine bir milliyetçi gözüyle bakmamıştır. Fakat milliyetçiliği aşan politik bir birlikteliği savunurken, romantize edebileceği ortak bir değer olarak “vatan”ı keşfetmiştir. Bu açıdan vatanın kurtarılması, hisleri de harekete geçiren bir süreç içinde olacaktır. Bu hislerin en önemlisi şüphesiz “vatan için faydalı olma” heyecanıdır.¹⁸

¹⁷ Süleyman Seyfi Ögün, Mukayeseli Sosyal Teori ve Tarih Bağlamında Milliyetçilik, İstanbul, 1. b.s., Nisan 2000, s.7.

¹⁸ Mardin, Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908, s.49.

Şerif Mardin'in işaret ettiği üzere Geleneksel Osmanlı tutumunda heyecan bedîî yani güzel bir histir. Fakat devlet yönetiminde heyecanlara kapılmamak ve soğukkanlı davranmak beklenilir. Heyecan Allah'a ve onun yarattığı güzelliklere karşı duyulabilecek bir histir. Fakat Namık Kemal'in kişiliğinin de etkisiyle "heyecan" vatana karşı duyulan sevgi ve sorumluluk üzerinden ateşli siyasal metinlere dönmektedir. Namık Kemal'in "heyecan"a politik bir mana yüklemesinin izleri, Avrupa'daki Romantizm akımıyla gelen yeni bir yaklaşımda bulunabilir. İnsanların en ulvi düşünce ve buluşlarının "heyecan"dan kaynaklandığını iddia eden bu akım, Namık Kemal'in tutumunu meşrulaştıran entelektüel bir dayanak noktası oluşturur.¹⁹

Namık Kemal'in bu özelliği, kendisini diğer Yeni Osmanlılardan ayırdığı gibi, Jön Türkler tarafından da kendilerinden bir önceki kuşağın en fazla örnek alınan hürriyetçi şahsiyeti haline getirir. Namık Kemal'in Tunalı Hilmi Bey üzerinde en derin iz bırakan Osmanlı aydını olduğu söylenebilir. Eserleri içinde en dikkat çekicilerden biri olan X. Hutbe'sini Namık Kemal'e adamıştır. Yazılarındaki ateşli üslubunun yanı sıra, başta köylü ve askere hitap eden onlarca şiir, metinlerinin en can alıcı noktalarına yerleştirilmiştir. Eserlerinin genelinde derin siyasal tahlillere hiç girmeyen Tunalı Hilmi Bey, buna karşın yazılarında heyecan dozunu hiçbir zaman düşürmez. Namık Kemal "heyecan"ı siyasal alana taşınmasıyla, Jön Türklerin stilinde beliren ve "dağ başını duman almış"a kadar giden bir geleneği de başlatmıştır.²⁰

Bununla birlikte Tunalı Hilmi Bey ve Jön Türklerin heyecanlı üsluplarında halkçılıklarının etkisi yadsınamaz. Çünkü siyasetin bir dil olarak inşa olunduğu alan, Tanzimat sonrası sadece Saray veya Bab-ı Âli ofisleriyle sınırlandırılmayacak kadar gelişmiştir. Medreselere, modern mekteplere ve kışlalara yayılan siyaset, 1908 ve sonrasında sokağa çıkacaktır. Jön Türklerin toplumsal konumları itibarıyla yeni bir şekil vermeye başladıkları siyasal söylem, artık ne Ziya Paşa gibi hürriyetçi

¹⁹ A.e.

²⁰ Şerif Mardin, "Tanzimat ve Aydınlar", Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, C.I., Ed. Murat Belge, İletişim Yayınları, 1985, s.50.

bürokratları ne de Mizancı Murad gibi mülkiye kökenleri taşıyabilecek ağırlıktadır. İçeriği çok daha basitleştirilmiş bir Namık Kemal, heyecan ve duygulara hitap eden yanı sıra nasıl ki “Vatan yahut Silistre” oyununda orta sınıf Osmanlıları coşturmuşsa, benzer toplumsal kökenlerden gelen Jön Türklere ve Tunalı Hilmi Bey’e de daha münasip gelmiştir.

Tunalı Hilmi Bey, sadece muhalefet eden, tebaasına iyi baba rolünü oynayacak bir padişahın tahta çıkmasıyla sorunların çözülebileceğine inanan bir Jön Türk değildir. Aydın niteliğinde beliren en önemli özelliği, iktidar perspektifinden bir an olsun ayrılmaması ve çalışmalarının merkezine hükümet oldukları zaman, uygulayacakları programları tartışmaya açmasıdır.

Tunalı Hilmi Bey, Tanzimat sonrası beliren ve düşünsel dünyaları mesleki yapılarıyla son derece bağlantılı yeni siyasetçi kuşağının bir parçasıdır. Kadim siyasetçi geleneğinden farklı olarak, aceleci ve heyecanlı yapısıyla tam bir “Genç Türk” olarak davranır. Hatta radikalizmi ve bunun yansıması olarak coşkunu ve beklemeye tahammülsüz yapısıyla kendi çevresinin eleştirisi ve saldırılarına dahi muhatap olur. Heyecanlı yapısında beliren üslubu Kurtuluş Savaşı ve sonrasında, harbin ve devrimlerin baş döndürücü hızında daha da coşkulu bir hal alacaktır.

III. BÖLÜM

HALKÇILIK DÜŞÜNCESİ

Tunalı Hilmi Bey'in bütün siyasi düşüncesi ve programı halkçılık temelinde birleşir. Siyasi faaliyetlerine atıldığı ilk günden, nefesini verdiği son güne kadar, siyasi düşüncesinin değişmeyen iki maddesi halkçılık ve ihtilalciliktir.¹ Nitekim her ikisi, Tunalı Hilmi Bey'de birbirinden ayırt edilemeyecek bir bütünsellik içindedir.

Tunalı Hilmi Bey'in halkçılığının siyasette karşılığı eşitlik ve demokrasidir. Siyasal halkçılığı ve ihtilalciliği dilde halkçılığını doğurur. Halkçılığının bir diğer boyutu ise ekonomiktir. Özellikle işçi hakları konusundaki yazıları ve program önerileri dikkat çekicidir. Bununla birlikte Tunalı Hilmi Bey'in halkçılığının ekonomik yönü, Ziya Gökalp'in devletçi-korporatist düşünceleriyle bağdaşmaz. Onun halkçılığının izlerini, Yusuf Akçura'da izlemek daha isabetli olacaktır.

A. Paradonyak

Yusuf Akçura, Tunalı Hilmi Bey ile ilgili yapmış olduğu değerlendirmede son derece önemli tespitlerde bulunmuştur. Kendisi ve Ahmet Ağaoğlu ile birlikte

¹ Bu çalışma Tunalı Hilmi Bey'in bir Jön Türk olarak tarih sahnesinde yer aldığı 1895-1909 yılları arasındaki siyasi fikirlerini incelemektedir. Fakat bir dipnot olarak şu hususu da belirtmekte fayda vardır. Tunalı Hilmi Bey'in Halkçılığının doruk noktası, Kurtuluş Savaşı sırasında ve sonrasında yazdığı Memiş Çavuş adlı, şiir biçiminde yazılmış olan tiyatro oyunlarıdır. Tunalı Hilmi Bey bu eserlerinde köyü ve köylüyü idealleştirir. Jön Türklük döneminde savunduğu, aydınların köylüyü aydınlatması fikrinden, aydınların esas cevher sahibi köylüden öğrenmesi noktasına gelir. Öğrenecekleri en önemli şey ise, halk kültürünün en önemli yaratımı olan, Türkçe'dir. Onu en anlaşılır, en arî kullanan köylü, aydınlar için adeta bir öğretmendir. Memiş Çavuş dizisi içinde özellikle Bkz: Tunalı Hilmi, Memiş Çavuş Büyük Millet Meclisi'nde: Türkiye Büyük Millet Meclisi Azaları Arkadaşlarımıza Armağan, Bursa, Muayyen Hilal Matbaası, 22 Eylül 1336. Tunalı Hilmi, Memiş Çavuş Rüya: İnönü Kahramanlarına Armağandır, Ankara, y.y., 30 Mart 1337. Tunalı Hilmi, Büyük Millet Meclisi Azaları Memiş Çavuş Sayvonunda: Alimlerimize, Muallimlerimize Armağan, Sinop, Sinop Matbaası, Son Kanun 1338. Tunalı Hilmi, Köylü Memiş Çavuş Ankara'da Halk Dersleri Kürsüsünde: Mektepli Kızlarımıza, Oğullarımıza Bir Armağan, İstanbul, y.y., 1339. Aynı zamanda, meclis içinde yaptığı konuşmalarda, köylünün milletin efendisi olduğuna yönelik fikirlerin en başta gelen savunucusudur.

ilk siyasi Türkçülerden biri olarak saydığı Tunalı Hilmi'nin başlıca özelliğinin halkçılık olduğunu söyler:

“Tunalı Hilmi Bey ...başlangıçta arkadaşlarından ayılmaz; o da siyaseten “Osmanlıcıdır; o da Midhat Paşa Kanun-ı Esasîsi'nin uygulanmasını isteyen meşrutiyetçi ve hürriyetçidir; o da unsurların birleşmesi sayesinde “Osmanlı milleti”nin ilerleyeceğine iman edenlerdendir... Ancak, ilk yazılarından itibaren halka, Osmanlı ülkesinde halkın büyük çoğunluğunu meydana getiren “köylüye” çok önem verir ve yazılarının çoğunu halka, köylüye hitaben yazar; onların dertlerini az çok bilir ve onların dertlerini kurcalayarak, halkı, köylüleri mevcut rejim, hükümet ve hükümdar aleyhine hareket ettirmek ister. Tunalı'nın ilk yazılarından, yalnız liberal ve meşrutiyetçi değil, liberal ve meşrutiyetçi olmakla beraber, halkçı, demokrat, Tuna havalisinde yaygın bir deyimle “paradonyak” olduğunu görüyoruz. Bu siyasi fikir, hatta sosyal, kelimelerine, üslubuna, edasına ve risalelerinin isim ve şekline etkisini göstermiştir. Halka hitap ederken halkın anlamadığı Arapça ve Acemce kelimelerden, terkiplerden çekinir. Halk tabirini, atasözlerini çok kullanır, üslubu - kötü ve yanlış bir deyimle - amiyanedir, risalelerine çoğunlukla halkın camilerde dinlemeye alıştığı “hutbe” tarzını ve ismini verir, hutbelerde olduğu gibi anlatmaktan çok, saygı ve korku duygusunu telkin için ayet ve hadisler zikreder.

Tunalı'nın siyasi halkçılığı, dilde “halkçılığını” ve - Türkçe yazdığı için - Türkçülüğünü doğurur. Yine o halkçılıktır ki, Tunalı'nın “milliyet” meselelerine, başka arkadaşlarından fazla önem ve değer vermesine yol açtı. Başta çeşitli Osmanlı unsurlarına, kendi dillerinde, yani Arnavutça, Arapça, Bulgarca, Rumca, Ermenice ilh. hitabelerde bulunmak isteyerek, bazı hutbelerini tercüme de ettirdi. Fakat kendisine kulak asıp dinleyenler yalnızca Türkler olduğunu anlayınca “unsurların birleşmesi” hayalinden uzaklaşmaya başladı. Nihayet olayların uyarmasıyla siyasi Türkçülüğe kadar ilerledi. Lakin Tunalı Hilmi bu son gelişme çizgisine, Meşrutiyetin ilanından bir hayli zaman sonra ulaşabilmiştir. Bizce Hilmi Bey'in özelliği halkçılığıdır; bu halkçılıkta, Türkçülük normal olarak bulunuyordu; fakat Tunalı kendisi bile galiba bunun pek farkında değildi.

Tunalı'nın Türkçülüğü sonradan olayların etkisi ile ortaya çıktı ve gelişti... ve Ankara'da coşkun ve fazla heyecanlı bir hal aldı.”²

Samet Ağaoğlu babası Ahmet Ağaoğlu'nun en yakın arkadaşlarından olan Tunalı Hilmi'yle ilgili değerlendirmelerinin bir kısmında şu ifadeleri kullanır:

“Babamın bu arkadaşından kalan, millî edebiyat tarihine, siyasî hitabelerin bizdeki klâsik numunelerine girmeye lâyık fikirler, parçalar, kelimeler vardır. Türk milletine, Türk ordusuna toptan «Mehmetçik» diyen ilk defa odur! Türk köylüsüne anlayabildiği dil ile ilk şiirleri, ilk tiyatro eserlerini yazan odur”³

Yusuf Akçura'nın ve Samet Ağaoğlu'nun, Tunalı Hilmi'nin yazılarındaki özelliklere yaptıkları vurgulara katılmamak mümkün değildir. Gerçekten de Tunalı

² Akçura, Türkçülük ve Türkçülüğün Tarihi Gelişimi, s.148-149.

³ Ağaoğlu, Babamın Arkadaşları, s.24.

Hilmi, yazılarını herhangi bir köylünün anlayabileceği saflıkta ve üslupta yazar. Üslubuna damgasını vuran sık tekrarlarla, bol örneklerle, atasözleriyle, dini vurgularla, halkın gündelik konuşma dilindeki formuna yaklaşıp. Özellikle “Hutbeler”inde izlenebilecek bu hitap şekli, Tunalı Hilmi’nin yaslandığı ve ihtilalin başarılması için elzem gördüğü zemini ortaya koyar: Halk.

Tunalı Hilmi’nin demokrasi projesi, sadece söylemde yerini bulmaz. O güne kadar yapılmış en ayrıntılı devlet modeli teklifini, bir anayasa ve programla birlikte sunar. Tunalı Hilmi Bey’in demokrasi düşüncesi, yalnız siyasal bir mana yüklü değildir, aynı zamanda, demokrasinin varolması önünde engel duran toplumsal ilişkiler ve üretim sistemine ilişkin tartışmaları, emeğe vurgu yapan bir anlayışla ele alır ve kendince çözümler üretir. Projesinin ismi dahi halkçılığının damgasını taşır: Ahali Hakimliği.

Türkçülük ve halkçılık arasındaki ilişki ise, özellikle 20. yy.ın başı itibariyle Osmanlı İmparatorluğu’nda kendisini kuvvetle hissettirir. Bu açıdan Tunalı Hilmi Bey’in hakçılığı ile Türkçülüğü arasında kurulan bağ dönemin ruhuna son derece uygundur.

B. Tunalı Hilmi Bey’de Halk ve Elitlerin Konumu

Şerif Mardin Jön Türklerin özellikle Cenevre Grubunda “bir yandan soyut halk imajı için beslenen sevgi ve saygı hisleri, öte yandan somut, gerçek -ihtilalci propagandaya istendiği kadar ilgi göstermeyen- halka karşı bir tepki”nin gözlemlendiğinden bahseder.⁴

Cenevre Jön Türklerinin önde gelen simalarından biri olan Tunalı Hilmi Bey’in halkçılığında da bu iki tutumun izleri sürülebilir. Fakat Tunalı Hilmi Bey’in ihtilalci fikirlere halkın rağbet etmemesi nedeniyle gösterdiği tavır ile Dr. Abdullah Cevdet’in, aynı durum karşısında Gustave Le Bon’un kitle psikolojisi ve ırklar

⁴ Şerif Mardin, Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908, s.150.

üzerine ortaya koymuş olduğu tezlere sarılması neticesinde benimsediği elitist tutum arasında oldukça fark vardır.

Tunalı Hilmi Bey zaman zaman üslubunun heyecanlı yapısını yansıtan cümlelerle, halka karşı duyduğu tepkiyi dile getirir: "...Yazık.. hükümetin zulmünden ziyade ahalinin gafleti yüzünden dünya o hale gelmiş ki: Karalar, denizler birkaç mayası bozuğun malı, mülkü.. insanlar hep kulu, kölesi!...YAĞMA YOK!"⁵. Fakat bu tepkinin arkasında yatan düşünce, halkı sert sözleriyle sarsmaktır. Çünkü hiçbir zaman Dr. Abdullah Cevdet örneğinde olduğu gibi alternatif teorilere yönelmez, Namık Kemal'den miras hürriyetçi-popülist ve de oldukça coşkun bir söylemle, halkı Cemiyete ve mücadeleye davet etmeyi sürdürür. Fakat bunu yaparken de, halkın, Jön Türk ideallerine niçin itibar etmediği sorusunun cevabını arar. Tunalı Hilmi'ye göre halkın gafletinin nedeni hükümet ve izlediği siyasettir. Çünkü Osmanlı'da hüküm süren siyaset tüm Şark'ı ve avamı çürütmeye başlamıştır. Buna karşı mücadele etmek Jön Türklerin en önemli görevi olmalıdır. Çünkü toprak kaybı dahi kabullenebilir ama insan malzemesinin çürümesi, geri döndürülemez neticelerin ortaya çıkmasına neden olur.⁶

Jön Türklerin İmparatorluğun toprak bütünlüğü ve unsurların birliği noktasındaki hassasiyetleri düşünülürse, Tunalı Hilmi Bey'in avamın çürümesi meselesine verdiği önem daha iyi anlaşılır. Öyleyse Tunalı Hilmi Bey'in avama verdiği bu önemin gerekçesi nedir?

"Fikrimce istikbalde, istikbalin parlaklığından emin kalınmak için havastan ziyade avamın iyi ve sağlam kalması lazımdır. Garbın medeniyeti, terakkisi zahrî kalmıştır. Hatta pek çürük bir temel üzerindedir: Garbın bu günkü gibi dünkü avamı da bozduktu."⁷

Tunalı Hilmi Bey'in yukarıdaki sözleri son derece ilginçtir. Çünkü Jön Türkler içinde bulunup, batı medeniyetinin ilerlemesinin geride kaldığını söylemek, temelini çürük olduğunu iddia etmek dikkat çekicidir. Elbette burada bir medeniyet

⁵ Tunalı Hilmi, IX. Hutbe: Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyetine Temel Atanlardan Merhum Nevşehirli Hikmet Bey'in Ruhuna, Türbesine Bir Armağandır, Cenevre, y.y., 1315, s.12.

⁶ Tunalı Hilmi, Peşte'de Reşit Efendi İle, s.17.

⁷ A.e., s.16.

reddiyesi yoktur. Bununla birlikte batı medeniyetini tek dişi kalmış canavara benzeten bir Mehmet Akif eleştirisi de bu cümlelerden çıkmaz. Başta Ziya Gökalp'te gözleyebileceğimiz en milliyetçi tutum bile nihayetinde, en basitinden batının medeniyetini almak ama kültürünü almamak şeklinde formülasyonunu ortaya koyar. Batıdaki avamın bu gün olduğu gibi dün de bozuk olduğunu söylemek, onun kültürüne ilişkin bir saptamadır. Ziya Gökalp'in kültür ve medeniyet arasında yaptığı ayırım son derece problemlidir hatta yanılgıdır, fakat Tunalı Hilmi'nin kültür ve medeniyet arasında kurduğu ilişkinin de başı üzerinde durduğu söylenebilir. Tunalı Hilmi'nin avama yaptığı vurgu aynı zamanda bir siyasal sistem sorunu içinde değerlendirilmelidir. Çünkü avama yapılan vurgunun bu kadar önem taşıması, ancak onun sahibi olduğu bir siyasal sistem içinde mümkün olabilir. Nitekim Tunalı'nın kullandığı avam kavramının karşılığı olarak ahaliyi ya da halkı yazabiliriz. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nda avamın karşısına konumlanacak bir "havas" vardır ama aristokrat sınıfı yoktur. Bu yüzden devlet içindeki yüksek memurlar ve elitler hariç tutulduğunda geriye kalan herkes avam potası içinde yer alabilir ki ahali ve halk terimleri de bu geniş yelpazeyi kavrayacak kavramlar olarak ikame edilebilir. Tunalı Hilmi Bey'in demokrasi projesi olan "Ahali Hakimliği" sistemi, halk egemenliği anlayışı ile bina olmuştur. Bu yüzden avamın sağlam kalması, çürümemesi yarının garantisidir.

Tunalı Hilmi'de büyük önem atfedilen halk kavramının içeriğine ilişkin bir tartışmanın sürdürülmesinde fayda vardır. Çünkü en geniş anlamıyla ele alınan bir "halk"ın yanında, mücadeleye çağrılan, hitap edilen, daha somut sınıfsal çağrışımları olan bir "halk" daha vardır. Şerif Mardin'e göre Tunalı Hilmi'nin de içinde bulunduğu '*Osmanlı*'nın seslendiği "halk" daha çok Rumeli'de oluşmuş bulunan, az çok okumuş ve hayat düzeyi az çok yüksek olan bir tür Osmanlı "orta tabaka"sıydı."⁸ François Georgeon ise Osmanlı aydınının halk algısı üzerine şunları söyler:

"Hiç kuşkusuz, 20. yy.ın başındaki Türk toplumunu 19. yy.ın ortalarındaki Rus toplumuyla özdeşleştirmek Osmanlı aydınlarına çekici geliyordu. Hâlâ az sayıda içi ve çok

⁸ Şerif Mardin, Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908, s.48.

kalabalık bir köylülük söz konusuydu. Dolayısıyla köylülüğü halkın bütünüyle özdeş tutmak mümkündü.”⁹

Tunalı Hilmi Bey’in halk kavramının merkezinde bulunan kesimin köylüler olduğu söylenebilir. Hemen hemen tüm eserlerinde en dikkati çeken husus, mutlaka köylüye seslenmesi ve onun yaşam şartlarını düzeltmeye yönelik düşüncelerini ortaya koymasındır. Ahali Hakimliği sisteminin hücrelerinde de köy yer almaktadır. Tunalı Hilmi Bey’in yazılarının, elbette okuryazarlık düzeyi çok düşük olan bir memlekette, en azından az çok okumuş kimselere ulaştığı söylenebilir. Fakat Tunalı Hilmi Bey’in muhatabı sadece eserlerini okuyabilecek durumda olanlar değildir. Bu eserleri okuyanların önüne onu anlatmaları yönünde bir vazife koyar. Böylelikle Osmanlı aydınının da en önemli görevi belirmiş olur: Halkı aydınlatmak.

Tunalı Hilmi Bey’in aydınlara halkı aydınlatma görevi vermesi de elbette elitist bir tutumdur. Fakat akıldan çıkarılmaması gereken bir nokta, Tunalı Hilmi ve diğer Jön Türk aydınlarının, sadece düşünsel faaliyette değil, aynı zamanda siyasal faaliyetin içinde bulduklarıdır. Bu yüzden, politik mücadelelerinin ihtiyaçlarına göre söylemlerde bulunmaları çok doğaldır. Yine bu mücadelenin seyrine göre, halka ve elitlere yönelik tutumlarında değişiklikler olması da anlaşılabilir. Sosyalistlerin öncü parti modeli bu noktada aydınlatıcıdır. Bu modele göre işçi sınıfının iktidarını savunanlar, bu sınıfa bilincin dışarıdan verilmek zorunda olduğunu iddia ederler. Burada parti, Tunalı Hilmi’deki aydınların yerini alır. Özellikle halkı aydınlatmak, harekete geçirmek, bilinçlendirmek gibi söylemleri, ihtilalci kişi ve yapıların içinde bulmak hiç de zor değildir. Buna karşın Şükrü Hanioglu Tunalı Hilmi’nin “élite ile topluluk” arasında Le Bonist bir denge kurmak istediğinden bahseder. Tunalı Hilmi’nin de aralarında bulunduğu elitler halkı aydınlatacak ve “halk için halkçılık” yapacaklardır. Nitekim hem ahalinin bir temsil mekanizması içinde yer almasının sağlanması hem de ahalinin elitlerin denetiminde bulunması öncelikli problem olarak karşılıklarına çıkar. Hanioglu’na göre Tunalı Hilmi’nin soruna bulduğu çözüm devlet modeli içinde oluşturmaya çalıştığı

⁹ François Georgeon, Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. b.s., 1999, s.109.

hiyerarşik örgütlenme ile sağlanacaktır.¹⁰ Şükrü Hanioglu bu modelin ortaya koyduğu çözümü şu şekilde açıklar:

“Her grubun kendi sorunları ile uğraşan meclisler meydana getirmeleri ve daha sonra -bu özellik Tunalı Hilmi tarafından belirtilmemekle birlikte- herhalde aralarında en akıllıları seçerek üst bir meclis oluşturmaları ve bunun sonucunda toplumda son karar alacak grupların böyle bir süzgeçten geçerek oluşması. Nitekim en üst meclislerde çıkabilecek teknik sorunlar incelendiğinde söz konusu özelliğe kapalı bir biçimde atıfta bulunduğunu görüyoruz.”¹¹

Tunalı Hilmi'nin halkı aydınlatmak gibi temel bir amaç benimsemesi nedeniyle elitist bir tutum içinde olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bununla birlikte elitist tutumunun ardındaki düşüncenin, başta Abdullah Cevdet olmak üzere bir kısım Jön Türk'ü etkilemiş olan Gustave Le Bon'un öğretilerinden kaynaklandığını ileri sürmek fazlasıyla zorlama bir yorumdur. Bir kere Le Bon'un elitist teorisinin merkezinde ihtilal karşıtlığı ve halkın siyasete katılması noktasındaki kaygıları bulunmaktadır. Tunalı Hilmi Bey'de ise halkı aydınlatmak ihtilalci bir vazifedir. Tunalı Hilmi Bey halk kitlelerinin devrimcileşmesi noktasında samimidir. Onun halk vurgusu sadece meşrulaştırıcı bir işlev noktasında okunamaz. Nitekim politik söyleminin en önemli metinleri olan Hutbelerinde ortaya konan halkçılığının ardında Jön Türklere ve Kemalistlere has bir elitizmin bulunduğunu söylemek ile Le Bon'un elit ve kitle teorisi arasında bir mesafe koymak zorunludur. Burada temel ayrım ihtilalcilik noktasında olmaktadır. Her ihtilal kendi siyasal programını ve toplumsal-kültürel projelerini peşinden sürükler. Bir nevi bütün ihtilaller toplum mühendisliğine az veya çok açıktır. Nitekim bu özellik tüm ihtilalcileri Le Boncu yapmaz. Bununla birlikte Tunalı Hilmi Bey halkın hiçbir şekilde adam edilemeyeceğine ve ihtilalcileştirilemeyeceğine, bu yüzden istibdadın salt askeri bir hareketle yıkılması gerektiğini söyleyenlere de açık bir biçimde karşı çıkmıştır.¹² Fakat buradan Tunalı Hilmi'nin halka sınırsız bir güven duyduğu sonucu da çıkarılmamalıdır. Nitekim demokrasi geleneğinin oldukça zayıf olduğu ve

¹⁰ M. Şükrü Hanioglu, “Tunalı Hilmi Bey'in Devlet Modeli”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Prof. Dr. Cavit Orhan Tütengil'in Anısına Armağan Özel Sayı II, C. 38, Sayı: 3-4, 1994, s.111-112.

¹¹ A.e., s.112.

¹² Tunalı Hilmi, Oh, s.13.

okuryazarlık oranının son derece düşük olduğu Osmanlı coğrafyasında, köy, nahiye, kaza, sancak, vilayet ve en nihayetinde ahali meclisi olarak birbirini doğuran ve hiyerarşik biçimde sıralanan temsil organlarının yapısıyla ilgili ikili bir tartışma yürütmek mümkündür. Nitekim Hasan Köni'nin de belirttiği üzere, Tunalı Hilmi'nin doğrudan oy verme sistemine karşı çıkmasının en başta gelen sebeplerinden biri halkın entelektüel yetersizliğidir.¹³ Böylece meclislerin hiyerarşik sıralamasında tepelere çıkıldıkça, halkın belirleyiciliği gittikçe azalmaktadır. Bu şüphesiz halkın seçiminden şüphe duyan elitisit bir bakışı yansıtır. Fakat bununla birlikte tüm meclislerin birbiri içinden doğması ve en nihayetinde hepsinin temelinde halkın bizzat seçtiği Köylüler Meclisinin bulunması, halkın siyasete katılımını sağlayacak birçok aracın doğmasına da yol açmaktadır. Bu sistemin günümüzde özellikle ABD'de uygulanan birinci ve ikinci seçmenlere dayanan seçim sisteminden çok farklı olduğu açıktır. Hiç şüphesiz Tunalı Hilmi Bey verili bölgeler arası iletişim eksikliği ve halkın bilgi noksanlığını göz önüne alarak Şükrü Hanioğlu'nun da belirttiği gibi halk ve elitler arasında bir denge kurmaya çalışmıştır. Fakat bu dengenin Le Bonist bir temel üzerine kurulduğunu, Tunalı Hilmi'nin Narodnik ideallerinin yerini Le Bon'cu kitle teorilerine bıraktığını söylemek fazlaca iddialı olmaktadır.

C. Siyasal Halkçılığı

Tunalı Hilmi Bey'in halkçılığının siyasal yönünü, bir yönetim modeli olarak tasarladığı Ahali Hakimliği sisteminin içinde bulmak mümkündür. Bu sistem halk egemenliği tercihine dayanan bir demokrasiyi beraberinde getirir. Siyasal halkçılığı Ahali Hakimliği sisteminde ayrıca; halkın siyasal ve sosyal eşitliği, işçilerin korunması, bir takım sosyal haklar, vergi hakkı gibi unsurları da içerir.

“20- Gerekazardan gerek çalışmakla geçinir memur, zabıt .. hoca, papaz her Osmanlı (artar nispetli) kazanç vergisi verir.

¹³ Hasan Köni, Tunalı Hilmi Bey, Jön Türklerde Yeni Devlet Düşüncesinin Belirlenişi, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994, s. 2643.

21- Evkaf, padişah, Osmanoğulları malından da mülkünden de aşar vergi alınır. (Ahaliden alındığı kadar alınır).

22- 1293'den beri beylikten, ahaliden kapılıp haksızca alınmış; padişah malı, mülkü, çiftliği edilmiş ne varsa hepsi bir hesap görülerek faiziyle sahiplerine verilir.

23- 1293'den beri verilmiş her türlü imtiyazlar içinde gerek doğrudan doğruya, gerek faide yoluyla devlete, memlekete bir hak ayırmayanlar tanınmaz, geriye alınır.

24- Bir yerde her vergi, en önce, en çok verenlerden toplanır.

Hiçbir Osmanlıdan, nizamın göstermediği vergi istenemez.”¹⁴

Tunalı Hilmi Bey'in Şart adlı anayasa önerisindeki vergi ile ilgili maddeler son derece önemlidir. Vergi hakkının tarihsel gelişimi incelendiğinde, İngiltere ve Fransa'da demokratik sistemin oluşumundaki büyük önemi bilinmektedir. Tunalı Hilmi Bey vergi hakkıyla ilgili olarak, vergi kanunlarının parlamento tarafından hazırlanacağını 24. maddede kanunsuz vergi olmaz ilkesi ile belirtmiştir. Çünkü Şart'ın 10. maddesindeki “Nizam ahali demektir. Ahalice nizam (Ahali – Â'yân) meclislerince yapılan kabul edilendir” ve 11. maddesindeki “Eski nizamlardan (Ahali – Â'yân) meclislerince tasdik edilmeyen battaldır” sözleriyle, vergi kanunları çıkarma yetkisinin de parlamentoya devredildiği açıktır.

Şart'ın 20. maddesinde yer alan “artan nispetli gelir vergileri”nin, halk içinde gelir adaletinin düzenlenmesi ve düşük gelirliler üzerindeki yükün azaltılması yönünde işlev gördükleri malumdur. 24. maddedeki verginin en önce en çok verenden toplanması ilkesi de yine düşük gelirlileri korumaya yöneliktir. Köylü üzerindeki en büyük ayni vergi yükü olan Aşar vergisinden evkaf, padişah ve Osmanoğulları'nın¹⁵ muaf olmaması, sosyal eşitliğe önemli bir vurguyu içinde barındırır.

¹⁴ Tunalı Hilmi, Şart: Bugünkü Yarınki Yeni Osmanlılara Bir Armağan, y.y., y.y., 1320, s.5-6. 22. ve 23. maddede 1293 olarak belirtilen tarih diliminin Rumî mi yoksa Hicri mi olduğu yönünde bir bilgi eserde mevcut değildir. Fakat Tunalı Hilmi'nin Şart adlı eserinin kapağına attığı tarih 1320'dir. Bu eserin Miladi 1902'de yazıldığı bilinmektedir. Bu da Hicri 1320'ye denk gelmektedir. Bu yüzden 1293 olarak bildirdiği yılın Hicri olduğunu ve Miladi 1876'ya denk geldiğini düşünmek daha mantıklı olabilir. Böylelikle 1293 yılıyla kastedilenin büyük ihtimalle Kanun-ı Esasî'nin yürürlüğe girdiği zaman olarak hesaplamak gerekir. 1876 Kanun-ı Esasîsi olarak andığımız ilk anayasamız Miladi Takvim'in kabulünden önce 1293 Kanun-ı Esasîsi olarak adlandırılmıştır.

¹⁵ Osmanoğulları, Tunalı Hilmi tarafından hanedan mensuplarını belirtmek için kullanılır. Osmanlılar ise, tüm yurttaşlardır.

Tunalı Hilmi Bey'in siyasi halkçılığının en önemli ayaklarından olan demokrasi ve eşitlik, salt yönetime ilişkin düzenlemeleri içermez. Demokrasinin toplumsal zeminini doğru bir noktaya yerleştirmeye çalışır. Mevcut ağalık düzeni, çalışanların vergi yükleri, kulluk sistemi eserlerinde eleştirilir. Ahali Hakimliğinde bunların yeri olamayacağını söyler: “Hiçbir köylü tahsildar kırbacı yemeyecek, ağalara beylere cabadan hizmet etmeyecek, kul kurban olmayacak.”¹⁶

Tunalı Hilmi Bey, gelir adaletinin önemini vurgular, hükümetin en önemli görevlerinden birinin yoksullukla mücadele olması gerektiğini söyler, az maaşla çok iş ve belirli rütbelere karşılığı az iş çok maaş sistemine karşı çıkar. Zenginliğin kaynağının rütbelere, apoletlere değil, emek olması gerektiğini vurgular.¹⁷ Halkçılığı sola eğilimlidir. Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşadığı bütün politik bunalım ve hengâmeler içinde, insanlık durumlarına bakabilen, işçilerin ve köylülerin yaşam koşullarına dikkat çeken Tunalı Hilmi Bey'e göre dünyadaki en önemli amaç insanca yaşamaktır: “Bu dünyada bir murat beslenir; o da: insanca yaşamak, rahat, selamete geçinmektir.”¹⁸

Tunalı Hilmi Bey'de “insanca yaşamak” sadece bir talep değildir, bir haktır. İnsanca yaşama hakkı, herkesin sahip olduğu bir haktır ve ancak eşitlikle sağlanabilir. Eğer bu hakka gasp ediliyorsa, ezilenlerin buna savaş açması en tabii haklarıdır ve ancak bu şekilde insanca yaşama kavuşabilirler.¹⁹

“Herkes birdir: Biz kendimize, birliğimize bakalım: Bu ne rezalettir, kimi ağa paşa; kimi efendi, bey; kimi ise hepsi; kimi ise hiçbiri değil! Hayır hayır, herkes başka! Nedir bu ayrılık!”²⁰

¹⁶ Tunalı Hilmi, VIII. Hutbe: Süleyman Paşa Mezarına -Akyazılı Hekimimizin Himmeti Yardımıyla- Dikilmiş Bir Taştır , Cenevre, y.y., 1315, s.5.

¹⁷ Tunalı Hilmi, X. Hutbe: Bir Geçmişin Yadigarı, Namık Kemal (radiyanhuleâyezâl) Hazretlerinin Ruhuna Türbesine Bir Armağan, Kahire, y.y., 2. b.s., 1327 s. 73-74.

¹⁸ Tunalı Hilmi, Murad, s.4.

¹⁹ A.e., s.5-6.

²⁰ Tunalı Hilmi, X. Hutbe, s.86.

Tunalı Hilmi Bey yukarıdaki sözüyle halkın içindeki sınıf imtiyazlarına karşı duyduğu tepkiyi ortaya koyar. Demokrasi düşüncesinin beraberinde gelen siyasal eşitlik doğrultusunda, toplumdaki sınıf farklılıklarının birer ayrıcalığa dönüşmesine açıkça karşı çıkar. Nitekim Şart'ı sınıf imtiyazlarına karşı halka anayasal güvence verir: 43. maddeye göre “Türkiye’de zadedânlık yoktu, yoktur, tanınmaz” ve 44. madde “Paşalıktan başka rütbe yoktur” diyerek bu konuda kesin hükmü ortaya koyar.²¹

Tunalı Hilmi Bey, işçilerin çalışma saatleri ve sosyal hakları ile ilgili bazı öneriler getirir. Fakat en dikkat çekici olan ise, işçi ile işveren arasındaki sorunları çözmekle yetkili bir işçi mahkemesinin yapısıyla ilgili anayasal önerisidir:

“29- Her yerde işleyenlerle işletenler arasındaki haksızlıklara davalara bakmak üzere, başlı başına, birer (işçi mahkemesi) vardır. Azası, hakimleri her takım işçiden, ırgattan, ustadan, çiftçiden kendilerince seçilir. Bunlar bir çoktur: Nöbetleşe âzalık, hakimlik ederler.

İş saati günde sekizdir; iş başında kazaya uğrayan bir işçinin ziyaniyetini işletenler öder.”²²

Şart'ın 29. maddesinde yer alan bu sözler, Tunalı Hilmi Bey'in emekten yana tavrını apaçık ortaya koyar. İlişkinin işleyenlerle, işletenler arasında konumlanması, devlet ve özel sektör arasında iş uzlaşmazlıkları açısından hukuksal bir ayırım yapılmadığını gösterir. İşçi ile işletenler arasındaki haksızlıkları çözmek için “işçi mahkemesi”nin yetkili kılınması fikri ise son derece ilginçtir. Bir kere bu sıradan bir iş mahkemesi değildir. Özel bir mahkeme olarak yalnızca işçi ve işleten arasındaki haksızlıklara bakacaktır. Fakat mahkemenin azaları yargıçlardan değil, emekçilerden oluşur. Böylelikle işçiler ve işletenlerle ilgili bu yönde gelen davalarda söz sahibi emekçilerin kendi içlerinden seçtiği kişiler olacaktır. Tunalı Hilmi Bey'in halkçılığındaki sosyalist izler, burada kendisini son derece belli eder. Üstelik bu sözler, propaganda amacıyla yazılmış risalelerinden ziyade, gelecekte ilan olunacağına inandığı meşrutiyetin anayasası olarak tasarladığı Şart'ta yazılmıştır. Bir diğer önemli husus da, emekçilerin bu mahkemelerde nöbetleşe

²¹ Tunalı Hilmi, Şart, s.11.

²² A.e., s.7.

azalık etmeleridir. Tunalı Hilmi Bey, bu mahkemelerin azalarının devamlı bir statü kazanmalarını böylelikle engellemiş olmaktadır. Mahkeme azaları, üretimden kopmayacak ve bir haksızlık ortaya çıktığında işçi mahkemesinde karar vereceklerdir. Ayrıca bu mahkemenin kararlarına karşı bir üst mahkemeye itiraz yolunun gösterilmemesi de son derece manidardır. Böylelikle emekçilerin dışında kimse bu kararların değiştirilmesine müdahil olamayacak, işletenler de buna uymak zorunda kalacaklardır. Elbette Şart'ın çok kısa bir metin olması nedeniyle, bu konuyu ayrıntılandırmadığı söylenebilir. Fakat mantık silsilesi emekçilerden oluşan bir mahkemenin kararlarına itirazın yine ancak emekçilerden oluşan bir üst mahkemede görülmesini gerektiriyor. Aksi takdirde işçi mahkemesinin pek anlamı kalmaz.

Çalışma süresinin sekiz saat olarak belirlenmesi ve kazaya uğrayan işçinin, kazada sorumluluk payı aranmadan, zararının işleten tarafından ödetilmesi şartı, son derece ciddi sosyal politikalar. Özellikle 19. yy.da tüm dünyada işçilerin çalışma koşulları düşünüldüğünde Tunalı Hilmi'nin bu önerilerinin siyasal önemi daha iyi anlaşılır.

Tunalı Hilmi Bey, ayrıca Şart'ın 37. maddesinde “Mektepler bedavadır. (İlk mektep)lerde kitap, kağıt, kalem de bedavadır”²³ diyerek, devletin sosyal vazifelerine bir yenisini daha ekler.

Siyasal halkçılığı üzerine yukarıda tartışılan tüm maddeler ve sözler, Türkiye’de demokrasinin yerleşeceği toplumsal zeminin düzenlenmesine ilişkindir. Tunalı Hilmi'nin sınıf imtiyazlarının kaldırılması, ağalığa karşı çıkılması, köylülerin ve işçilerin üzerindeki ekonomik baskının hafifletilmesi, eğitime devletin sosyal sorumluluğu içinde pay ayrılması, işçilerin çalışma koşulları ve iş sağlıklarıyla ilgili düzenlemeleri önermesi, onun demokrasi düşüncesinin anayasal bir meşrutiyet projesiyle sınırlı olmadığını gösterir.

²³ A.e., s.9.

Tunalı Hilmi Bey'in Ahali Hakimliği'ne ilişkin düşünceleri ileride "Devlet Düşüncesi ve Ahali Hakimliği" başlığı altında ayrıntılı olarak incelenecektir.

D. Tunalı Hilmi'de Halkçılık ve Türkçülük İlişkisi

Halkçılık ve milliyetçilik arasında ilişkilerin en belirgin olarak gözüktüğü coğrafya şüphesiz Doğu Avrupa ve Rusya olmuştur. 1830'lardaki milliyetçi hareketlere halkın ilgisizliği, bu hareketlerin başarısızlığında en önemli rolü oynamıştır. Milliyetçi entelijansiya halkın kendiliğinden milliyetçi ideallere ortak olmayacağını düşünmeye başlamıştır. Halka doğru gitmek hem onları aydınlatmanın, hem de milliyetçiliğin yücelttiği taşra ve kır değerleri içinde, kentin kozmopolit kirliliğinden arınmanın yolu olarak görülmüştür.²⁴

Narodniklerin söylemlerinde beliren halka doğru anlayışı Osmanlı'da 1912 yılında çıkarılmaya başlanan *Halka Doğru* dergisinde savunulmaya başlanmıştır. Derginin yazı kadrosunun en önemli yönü, Türkçü olmalarının yanında, Osmanlı'nın en önde gelen Halkçılarından oluşmasıdır. Bu derginin adına dahi damgasını vuran "halka gitmek" düşüncesini Osmanlı'ya getiren Hüseyinzade Ali olduğu Ziya Gökalp tarafından belirtilmiştir. Böylelikle Türk milliyetçilerinin halkçılıklarının beslendiği kaynağın, Rus narodnik hareketi olduğu iddia edilmektedir.²⁵

Fakat Osmanlı İmparatorluğu içinde tüm halkçıların bakış açısının aynı olduğunu söylemek son derece güçtür. Esas sorun, Türk halkçılarının milliyetçiliğine yansıyan ulus-kurma ile devlet kurma arasındaki tartışmada yatmaktadır. Ziya Gökalp'in başını çektiği Türkiyeli Osmanlı aydınlarının temel parametreleri hala devleti kurtarmaktır. Yusuf Akçura'nın başını çektiği dış Türkler ise, Rusya'da baskılara karşı peripheral direnişin içinde bulunan kişiler olarak, devlete karşı daha mesafelidirler. Oysaki Osmanlı aydınlarının genel tavrı devlet

²⁴ Ögün, Mukayeseli Sosyal Teori ve Tarih Bağlamında Milliyetçilik, s.34.

²⁵ François Georgeon, Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935), s.108-109.

menfaati ile halk menfaatini bir tutmak yönünde olmuştur. Böylelikle, milliyetçi mücadeledeki “halk” söylemi, mili burjuva gibi toplumsal unsurların yokluğunda mistifikasyonların gerçek gibi algılanmasına sebep olmuştur. Neticede “Bütün sorunları volkgeist ile staatgeist arasındaki mekanik uyumun ya da örtüşmenin, ikincisinden ilkinde doğru sağlanmasıyla aşılabileceğine dair bir genel geçer iyimserliğin yerleşmesine yol açmıştır.”²⁶

Yukarıda ifade edilen tablo Tunalı Hilmi söz konusu olduğunda çok daha karmaşık bir hal alır. Bir kere Tunalı Hilmi Bey, halk menfaati ile devlet menfaati arasında keskin bir ayırım yapar. Bu ayırımı özellikle Brindizi Kongresini uzun uzadıya tartışmaya açtığı XI. Hutbe’sinde vurgular. Tunalı Hilmi Bey’e göre kongreye gelecek olanlar sadece ahaliden kişiler olurlarsa burada selamet-i devlet için bir netice çıkması mümkün olmaz. Çünkü ahali sadece kendi menfaatiyle ilgilidir. Kongrenin temel vazifesi halkın selametini düşünmek ve bunu sağlayacak olan yolları bulmaktır. Ancak devletin de selametini sağlamak için çalışmak bu kongrenin görevlerinden biri olmalıdır. Böylelikle selamet-i devlet için ahaliyle birlikte memurların da kongreye katılımını sağlamak, önlerinde duran acil görevlerden biridir.²⁷

Esasen “halk menfaati” ile “devlet menfaati” arasında yapılan ayırım, Osmanlı geleneksel sistemi içinde son derece doğaldır. Çünkü halk ile devlet arasındaki bağın kopukluğu bu ayırımın çok net olarak yapılabilmesini sağlamaktadır. Geleneksel Osmanlı sisteminin devlet adamı yetiştirme merkezi olan Enderun’da halktan kimseler değil devşirme çocuklar yetiştirilmiştir. Nitekim selamet-i devleti düşünmek halkın değil, bu sistemde yetişen bürokratların işidir. Hatta halkın böyle bir meseleye burnunu sokmasının da hiç hoş görülmeceği açıktır. Devletin aklı, bu gibi işlere kadirdir.

²⁶ Süleyman Seyfi Ögün, “Hakim Millet Kodunun Dönüşümü”, Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme, Edt. Ersin Kalaycıoğlu-Ali Yaşar Sarıbay, İstanbul, Alfa Yayınevi, Ocak 2000, s.228-229-230.

²⁷ Tunalı Hilmi, XI. Hutbe, s.16.

Fakat Yeni Osmanlılarla başlayan süreçte, kimi zaman apaçık, kimi zaman çekingen bir biçimde devlet menfaati ile halk menfaatini bir potada eriten görüşler meydana çıkmıştır. Jön Türklerle birlikte ise bu gibi düşüncelerin tavan yaptığı söylenebilir. Fakat Tunalı Hilmi'nin halkçılığının belirgin yanlarından biri devletçi sapmaların son derece az bulunmasıdır. Bu yüzden Ahmet Ağaoğlu, Yusuf Akçura gibi Türkçülerle arasındaki düşünsel bağlar daha güçlüdür. Özellikle bu düşünsel bağlar, Ahmet Ağaoğlu ile hayatının sonuna dek sürdüreceği bir dostluğu da doğurur.

Yalnız Tunalı Hilmi Bey halk menfaati ile devlet menfaati arasında bir ayrıma giderken, bütün bu fikirleri harmanlayacağı bir kongrenin varlığını savunur. Ayrı kişiler tarafında savunulsa da, hem devletin hem de ahalinin selametini sağlayacak ortak kararların alınabileceği ümidini beslediğine şüphe yoktur. Bununla birlikte Tunalı Hilmi Bey'in de temel parametresi, ittihad-ı anasırın sağlanması yoluyla, İmparatorluğun parçalanmasının önüne geçebilmektir. Bu yüzden, millet gerçeğinin farkında bile olsa, üst bir politik kimlik ile milli sorunun aşılabileceğini düşünür. Bu yüzden ulus-kurma, devlet-kurma tartışmaları içinde yerleştirilebileceği yer son derece sorundur. Nitekim Tunalı Hilmi Bey'in Jön Türk olarak tarih sahnesinde yer aldığı dönemde, bu düalitelerle son verdiğini söyleyebilmek epeyce güçtür. Bu yüzden Tunalı Hilmi Bey'in halkçılığı son derece müsait bir teorik zemine de otursa, siyasal faaliyetlerine yön veren temel parametrenin devletin bekası fikri olması nedeniyle, tercihini ulus-kurmadan yana kullanmasına sebep olmaz. Fakat halkçılıyla beslenmiş ihtilalciliği, ileride Türkçü fikirler savunmasını son derece kolaylaştıracak imkanları beraberinde getirecektir.

Tunalı Hilmi'nin siyasal yaşamda bir Türkçü olarak belirmesi Son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı üyeliği ile başladığı siyasal hayatının ikinci devresinde başlayacak, Kurtuluş Savaşı ile birlikte, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki en ateşli Türkçülerden biri olarak hafızalara kazınacaktır. Tunalı Hilmi Bey'in Türkçülüğünü hazırlayan en önemli siyasi vakalar Balkan Savaşları ve I. Dünya Harbi neticesinde İmparatorluk unsurlarının bir daha birleştirilemeyecek üzere

kopmasıdır. Ayrıca işgal altına girmiş bir ülkede, milliyetçilik, bağımsızlık fikriyle birlikte yürümüştür. Bu çalışmada incelenilen dönem olan 1895-1909 arasında ise Tunalı Hilmi Bey'in Türkçülüğünün kültürel zemini hazırlanmıştır.

Tunalı Hilmi Bey'in siyasal hayatının bu ilk devresinde milliyet ve Türklük meselesinden bihaber olduğunu söylemek mümkün değildir. Fakat temel siyasal belirleyicinin devletin bekası fikri olması, bu farkındalığın siyasal bir proje içinde savunulmasına izin vermemiştir. Fakat halkçılığında karşılığını bulan, halkın anlayacağı dille ona yazma, hitap etme süreci, dilde halkçılığının temellerini oluşturmuş ve Türkçülüğünün en önemli özelliği olacak olan, Türkçe'ye verdiği önem ve Türkçe'nin yabancı kelime ve terkiplerden kurtarılarak, Anadolu halkının konuşma formuna en uygun hale getirilmesi ve aydınlarla devlet adamlarının bu konuda son derece dikkatli davranması gerekliliğini vurgulayan yönüdür. Nitekim Türkçülüğü ve halkçılığı siyasal hayatının ikinci devresinde bir arada gidecektir. Bu bir aradalığın zeminini sağlayanın ise, 1895-1909 yılları arasında ortaya koyduğu halkçı ve ihtilalci düşünceleridir.

IV. BÖLÜM

OSMANLILIKTAN TÜRKÇÜLÜĞE

Tunalı Hilmi Bey Osmanlılık siyasetinin en önde gelen düşünürlerindedir. İttihad-ı anasırın Osmanlılık altında gerçekleşeceğine olan inancını II. Meşrutiyet sonrasına kadar taşımasına rağmen, kendisinin ilk Türkçülerden olarak nitelendirilmesine sebep olan bir takım görüşlerini de yine bu zaman aralığında ortaya koymuştur. Hatta daha önce söylemiş olduğu bir sözün tam aksini ortaya koyacak kadar çelişkili gözüktüğü dönemler mevcuttur. Fakat bu çelişki ve kafa karışıklığı sadece Tunalı Hilmi Bey’de değil dönemin önde gelen birçok fikir adamında görülmektedir.

Tunalı Hilmi Bey’in Osmanlılık ve Türklük gibi kavramlara bakışını açıklamak, onun siyasi düşüncesini ortaya koymak bakımından elzemdir. Çünkü Tunalı Hilmi Bey’in Osmanlılık siyasetine bakışı yalnız düşüncelerinde değil, eylemlerinde de belirir. Osmanlılık ve Türklük meselesinde kimi zaman düşünceleri eylemlerine yön verirken, kimi zaman da eylemlerinin neticelerine göre düşüncelerine yeni açılımlar ve farklılıklar getirir.

A. Osmanlı Milleti Yaratma Projesi ve Sorunları

Yunan İsyanı İmparatorluğun tarihindeki kırılma noktalarından biridir. Çünkü ilk defa İmparatorluğun unsurlarından biri milli bir ayaklanma neticesinde bağımsızlığı kazanmıştır. Gerçi Sırp lar Yunanlılardan önce ayaklanıp Osmanlı İmparatorluğu’nu milli bir mesele ile karşı karşıya getirmiştir fakat İmparatorluk, özellikle Avusturya ve Rusya arasındaki ihtilafı da kullanarak, ayaklanmayı bastırıp bu sorunu erteleyebilmiştir.

Yunanistan’ın 1829 yılında bağımsızlığını kazanması ise Osmanlı İmparatorluğu’nu bazı gerçeklerle yüzleştirmiştir. Nitekim milliyetçi akımlar

bundan sonra İmparatorluğun varlığı karşısındaki en büyük sorun olarak algılanacaktır. Bununla birlikte İmparatorluk içerisinde cereyan edecek milli sorunların Batı kamuoyu gözünde asla bir iç mesele olarak görülmeyeceği, Batılı devletlerin daima müdahalesine bahane oluşturacağı ve Doğu politikalarında önemli bir yer işgal edeceği anlaşılmıştır.

İmparatorluğun gücünün doruğunda olduğu zamanlardaki “ebet müddet devlet” fikri, 17. ve 18. yy.larda “eski parlak günlere dönüş” anlayışına evrilmiş, 19. yy. ile birlikte ise temel parametre “devletin bekası” olarak belirlenmiştir. İşte, devletin bekası önündeki en büyük sorun, İmparatorluğu meydana getiren unsurların milliyetçi hareketlenmeleri olarak belirmektedir. Öyleyse devletin yaşaması için “ittihad-ı anasır”ı sağlamak en başta gelen görevdir. Böylelikle İmparatorluk milli ayaklanmalarla parçalanma tehdidinden kurtulacak, bu sayede de Batılı devletlerin müdahalesi minimize edilebilecektir. İşte Tanzimat süreci temelde bu sorunu çözme çabasının bir ürünüdür.

Tanzimat’ın milli sorunları telafi edebilmek ve ittihad-ı anasırı sağlayabilmek için başvurduğu tedbir milli kimlik taleplerini bir aşkın “politik kimlik” ile aşmak gayreti olmuştur. O güne kadar sadece hanedan mensupları ve üst düzey yöneticilerin taşıdığı bir “Osmanlı” kimliği, Tanzimat ricali tarafından çok etnikli yapıları yapıştıracak bir sosyo-politik bağ olarak inşa edilmeye başlanmıştır¹.

Nitekim resmi ideolojinin bir parçası haline gelen Osmanlıcılık, Tanzimat ricali arasında gördüğü kabul kadar, kendilerine muhalif olan Yeni Osmanlılar tarafından da savunulmuştur. Jön Türklerin önemli bir kısmı da, neredeyse Balkan Savaşları’na kadar, bir “Osmanlı Milleti” yaratma projesinin ateşli savunuları olmuşlardır. Çünkü Osmanlı aydınının politik tavrını belirleyen temel parametre, imparatorluğun bekasıdır. Osmanlıcılık ise tüm unsurları şemsiyesi altına toplayarak, varolan sınırları en geniş biçimde elde tutabilmenin imkanından

¹ Ögün, “Hakim Millet Kodunun Dönüşümü”, s.225.

bahseden yegane fikirdir. Bu yüzden Jön Türklerin bir kısmı, millet olgusunun farkında olsalar bile, milliyetçilik yapmaktan özellikle uzak durmuşlardır.

Yusuf Akçura Jön Türklerin bu tavrına en sert eleştirileri getirenlerin başında gelir. Akçura'ya göre Jön Türkler:

“...Osmanlı birliğini esas sayan meşrutiyetçi liberallerdi. Hemen bir asırdan beri Avrupa'yı sarsan halkçılık ve milliyetçilik akımlarını adamakıllı anlayamamış, hele Osmanlı ülkesinde bu akımların meydana getirdiği etkileri hakkıyla kavrayamamış kimselerdi. “Anâsır” tabiriyle reel kıymetlerini eksiltmek istedikleri “millet”lerin “ittihadına” ve bu “ittihad” sayesinde “Osmanlı milleti”adını verdikleri hayali varlığın ilerleyeceğine, safça inanıyorlardı.”²

Yusuf Akçura'nın Osmanlı milleti için yaptığı “hayali varlık” saptaması ilgi çekicidir. Benedict Anderson yüz yüze temasın geçerli olduğu ilkel köyler dışındaki bütün cemaatlerin hayal edilmiş olduğunu söyler. Anderson'a göre “cemaatler birbirlerinden hakikilik/sahtelik boyutu üzerinde değil, hayal edilme tarzlarına bağlı olarak ayrıştırılmalı.”³ Bu yüzden ulus kimliği de yaratıcı muhayyilenin bir ürünü olarak ortaya çıkar. Sorun bir kimlik olarak Osmanlılığın yapaylığından veya hayali olmasından kaynaklanmamaktadır. Osmanlı sosyo-ekonomik ve kültürel mirası, Osmanlı kimliğini rasyonalize edecek ve politik bir kimlik olarak sunulmasını sağlayacak verilerden yoksundur. Nitekim Osmanlıcılığın savunuculuğunu yapanların bu yoksunluğun farkında olmadıklarını iddia etmek mümkün değildir. Özellikle Tanzimat döneminde, başta dini öğeler olmak üzere, geleneksel yapının hüküm sürdüğü alanların geriye çekilmesi için yoğun bir çalışma içinde olduğu bilinmektedir. Fakat bu faaliyetler bazen istenilen sonucun tam aksini doğurmuştur. Tanzimat sürecinde idarede laik katılımın artması, özellikle gayrimüslim okullarında laik eğitime ağırlık verilmesi, milliyetçi duygularda yeni bir canlanma yaratmıştır.⁴

² Akçura, Türkçülük ve Türkçülüğün Tarihi Gelişimi, s.147.

³ Benedict Anderson, Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması, İstanbul, Metis Yayınları, Çev. İskender Savaşır, 3. b.s., Eylül 2004, s. 21.

⁴ Roderic H. Davison, Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856-1876, Çev. Osman Akinhay, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2. b.s., Kasım 2005, a.138.

Osmanlı kimliğinin tarihsel imkansızlığının en önemli sebebi, İmparatorluğun sosyal yapılanmasının temelini oluşturmuş olan “millet sistemi”nin bıraktığı mirastır. Osmanlı millet sistemi, imparatorluk içerisindeki unsurların birlikte yaşamalarına izin verirken, mümkün mertebe birbirleriyle iç içe girmelerini engellemiştir. O kadar ki, bir kişinin Ortodoks milletine mi yoksa Yahudi milletine mi ait olduğu kılık kıyafetinden hemen anlaşılabilir. Osmanlı millet sistemi, İmparatorluğu oluşturan unsurların içinde bulunacakları bir kamusal hayata ve bunu vücuda getirecek mekanların varlığına izin vermemiştir. Ortak kamusal hayatın yokluğu, unsurları şemsiyesi altında toplayacak bir üst kimliğin varlığını da gereksizleştirmiştir. Özellikle taşrada Osmanlı olmak, merkez tarafından atanan birkaç bürokratin sahip olduğu bir kimliktir. Nitekim üst kimliğin yokluğunda unsurların yönetimi, onların birbirleri ile mesafelerini mutlak bir biçimde korumaya dayanan bir sosyal yapılanmayla mümkün olabilmektedir. Hatta bir kişinin Ortodoks milletinden çıkıp Katolik milletine geçmesi dahi hiç hoş karşılanmamaktadır. Sistemin statikliğinin garantisi, mümkün mertebe sosyal akışkanlığı sınırlama derecesiyle orantılı olarak belirlemiştir. Bu yüzden de Osmanlı kimliğini rasyonelleştirilmesini ve politik küreye aktarılmasını sağlayacak olan bağların sosyal yönü son derece eksik kalmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu’nda kamusal hayatın izlerini sürmek için Beyoğlu’nun tarihine bakmak zorunludur. Yüzyıllarca Levantenlerin ticaret ve bankerlik bölgesi olan Pera, özellikle Müslümanlar için adıyla müsemma bir karşılık içinde apayrı bir dünyaya tekabül etmekteydi. Fakat elçiliklerin çevresinde gelişmeye başlayan yeni hayat 19. yy.la birlikte Pera’yı kozmopolit bir bölge haline getirmiştir. Özellikle Cadde-i Kebir ve çevresinde bütün unsurlardan insanların bir arada bulunabildiği mekanlar gelişmeye başlamıştır. Fakat bu ilişkiler, insanları ortak bir kimlik üzerinde birleştirecek bağları ortaya çıkarmakta yetersiz kalmıştır. Bununla birlikte, gayrimüslim unsurların her birinin arkasında olduğunu hissettiren ve onların haklarının koruyucusu olarak kendilerini takdim ettiren büyükelçiliklerin fonksiyonlarını da ihmal etmemek gerekmektedir. Şark Meselesi’ni dışarıda bırakacak bir açıklama elbette eksik olacaktır.

Osmanlı püritanları olarak nitelendirebileceğimiz bazı aydınlar ile içlerinde Yeni Osmanlılarında dahil bulunduğu bazı Müslüman kalemler, Beyoğlu ve çevresinde gelişen bu hayata karşı nefret doludurlar ve bu durumu Tanzimat'ın yanlış Batılılaşma tercihlerinden biri olarak görmektedirler. Osmanlı modernleşmesinin halkla arasındaki kopukluğu ve Osmanlı seçkinlerinin Beyoğlu'nda intibak ettikleri hayata karşı son derece tepkici bir tutum içine girmişlerdir. Fakat esas sorun Tanzimat'ın halka dayanmamasından ziyade, sürece önderlik edecek sınıfların eksikliğidir. İmparatorluk, ne tarımsal bir devrim sonucu zenginleşmiş oligarklara (mesela bir noblesse de rob'a)⁵ ne burjuvalaşmış bir aristokrasiye sahiptir. Hâlihazırdaki ticaret erbabı da daha çok gayrimüslim kesimlere dayanmış ve onların milliyetçi taleplerine destek vermişlerdir.

Osmanlı İmparatorluğu, her ne kadar merkezi yapısıyla öne çıksa bile, bu özelliğiyle günümüzün modern ulus-devletleriyle mukayese edilemez. Modern devlet aygıtının karmaşıklığı ve merkezi gücü, hiçbir antik imparatorluğun sahip olamayacağı bir niteliktedir. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'nun merkez gücü, özellikle uzak vilayetlerdeki yerel iktidarlarla son derece dikkatli ilişkiler yürütmüştür. Bu hassas dengenin korunması sistemin devamı açısından son derece önemlidir. Fakat Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme çabalarıyla başat olarak yürüttüğü merkezileşme çabaları, yerel iktidarlarla merkezi hükümet arasındaki sorunları da arttırmıştır. Bu yerel iktidarlar; özellikle daha sonraları Arap bölgelerinde görüleceği gibi, devlete tâbiyet ve kanun önünde eşitlik ilkelerine dayanan politik bir kimliğe dahil olmak yerine, kendi milliyetçi davalarını yürütmüşlerdir.

Aynı zamanda Osmanlı milleti yaratma projesinin yurttaşlığa, siyasi ve kanuni eşitliğe dayanan seküler formülü, kendilerini gayrimüslimlerden üstün gören

⁵ Ögün, "Hakim Millet Kodunun Dönüşümü", s. 227.

Müslümanlara anlamlı gelmemiştir⁶. Nitekim Osmanlılık idealinin ne Müslim ne de gayrimüslim tebaa açısından bir karşılığı olmamıştır.

B. Tunalı Hilmi Bey’de Osmanlılığın Tanımı

“Türkiyelilik Osmanlılıktır, Osmanlılık Türkiyeliliktir”⁷

Bu sözler Tunalı Hilmi Bey’in XI. Hutbesinin kapağında yer almaktadır ve Osmanlılık ile ilgili ortaya koyduğu en özlü tanım bu formülasyona dayanır. Osmanlılık Türkiyelilik ise doğal olarak Osmanlı da Türkiyeli demektir.

“Ben bir ‘insan’ım. Lakin insanların bir cinsindenim. Fakat.. o, tarih ile binadır, benim, bir de din gibi varlığım var, bu da Allah ile aramdadır.

Ben, bir Osmanlıyım; zira, Türkiyeliyim!

Her Türkiyeli Osmanlıdır”⁸

Ayrıca “Her Türkiyeli Osmanlıdır” tanımı, Tunalı Hilmi Bey’in Anayasa teklifi olan “Şart” adlı eserinin 17. maddesinde aynen yer almıştır.⁹ En kapsamlı eseri olan ve ayrıntılı bir devlet modeli önerdiği Murad adlı eserinin “Yarın Ne Yapmalı” olarak adlandırdığı bölümün 23. maddesine göre “Devlet-i Osmaniye tâbiyetinde bulunanların hepsi (Osmanlı) diye anılacak”tır.¹⁰

Tunalı Hilmi Bey X. Hutbesinde ise Osmanlılık kavramına ilişkin açıklamalarını şu şekilde yapmaktadır:

“Osmanlılık ancak Osmanlılaşmamızla sağlam, eksiksiz bir varlık olacaktır. Selametimiz, rahatımız, her türlü çıkarımız bu varlıktadır.. Osmanlılıktadır.

⁶ A. Teyfur Erdoğan, “Osmanlılığın Evrimi Hakkında Bir Deneme: Bir Grup (Üst Düzey Yönetici) Kimliğinden Millet Yaratma Projesine”, Doğu-Batı, Sayı 45, Mayıs-Haziran-Temmuz 2008, s.40.

⁷ Tunalı Hilmi, XI. Hutbe.

⁸ A.e, s.8

⁹ Tunalı Hilmi, Şart, s.5.

¹⁰ Tunalı Hilmi, Murad, s.75.

Bilmeliyiz ki: Osmanlılaşmak Türkleşmek demek değildir. Nitekim Osmanlılık bir zarftır. İçinde bir ticaret ortaklarının hesapları vardır. Bunlar birbirini tamamlar. Bir hesapta yanlışlık varsa düzeltilir. Hırsızlık varsa bütün ortaklar ayaklanırlar; yapacaklarını yaparlar. Yahut Osmanlılık bir kazandır. Onda kaynayan Türkiyeliler değildir; onların haklarıdır. Fakat onu kaynatan ‘Osmanlılık’ ateşidir; onun közcüsü Türkiyeliliktir, Osmanlılıktır; ...Türkiye ise Türkiyelilerindir. Nitekim ocağa harç getiren onlardır.”¹¹

Tunalı Hilmi Bey’in sözlerinden bazı çıkarsamalar yapmak mümkündür. Tunalı Hilmi Bey’in terminolojisinde Türkiye Osmanlıların vatanının adıdır. Belirtmek gerekir ki bu isim neredeyse bütün Jön Türkler tarafından benimsenmiş ve kullanılmıştır. Öyleyse Türkiyeli ve Osmanlı kavramları eş anlamlı kullanılmak suretiyle, aynı yurttta yaşayan insanlara karşılık gelmektedir. Demek ki Osmanlılığı sağlayan en önemli unsur ortak vatandır. Aynı zamanda devletin tabiiyetinde bulunan herkesin Osmanlı sayılacağı belirtilmiştir. Yurtttaşın politik bir kimlik olduğu aşikardır. Öyleyse Tunalı Hilmi Bey de Osmanlılığı yurtttaşlıkla eş anlamlı tutarak bu kimliğe politik bir tanımlama getirmiştir. Nitekim Tunalı Hilmi’nin Osmanlı olmayı din ve tarih bağlamından kopartarak açıklaması politik vurguyu güçlendirir. Hatta birbirleri ile aralarında nasıl bir bağ oluşturulabileceğini sorun etmeden, Türk, Müslüman ve Osmanlı olmayı kişiliğinde toplayabilmektedir. Bir başkası Ermeni ve Ortodoks diğeri Bulgar ve Katolik olabilir ama hepsi ortaklaşa bu kimliklerini dışarıda bırakarak bir aidiyetliğe daha sahiptirler. Bu da Osmanlılıktır.

Bu anlayış diğeri Jön Türklerde de sıklıkla karşımıza çıkar. Keza bu üç kilit kavram Ahmed Cevdet’in İkdam Gazetesi’nin ilkesini resmeder: “Din cihetiyle İslam, heyet-i içtimaiyemiz cihetiyle Osmanlı, kavmiyet cihetiyle Türküz.”¹²

Tunalı Hilmi Bey’in Osmanlılık kazanında kaynayanın Türkiyeliler değil, onların hakları olduğunu belirtmesi önemlidir. Osmanlılık, eşit hukuki ve siyasi haklara sahip Osmanlıların vasfıdır. Eğer kazanda kaynayan Türkiyeliler olsaydı, bu onların din ve cins gibi aidiyetliklerine de müdahale ve onları homojenize etme çabasını barındırırdı. Nitekim Tunalı Hilmi Bey, Osmanlılığın diğeri kimliklere bir zeval getirmeyeceğini birçok eserinde defaatle vurgular. Öyleyse Tunalı Hilmi

¹¹ Tunalı Hilmi, X. Hutbe, s.68-69.

¹² Ögün, Mukayeseli Sosyal Teori ve Tarih Bağlamında Milliyetçilik,, s.114.

Bey'de Osmanlılık; ortak vatan, müşterek çıkarlar, eşit siyasal ve hukuksal haklar üzerine inşa olunur.

“Osmanlılık Türklük demek değildir.. ne kimseye zarar verir, ne de bir millete dokunur! Böyle olunca: Osmanlı olmayacak kim bulunur?

Geliniz.. Hep birden Osmanlı olunuz..”¹³

Tunalı Hilmi'nin bu çağrısında ilginç bir nokta göze çarpmaktadır. Demek ki Osmanlılık edinilen bir kimliktir. Tarih ile bina edilen milliyetten ve inancın tezahürü dinden farkı çok açıktır. Nitekim bu sözden, Osmanlıcılık fikrini savunanların da Osmanlı kimliğinin yapaylığının farkında oldukları gayet net görülebilmektedir. Peki, “nasıl Osmanlı olunacaktır?”, bunun cevabı açıktır: Osmanlılaşarak.

C. Neden Osmanlılık?

Osmanlılık Tunalı Hilmi'de, Hegel'in kavramlaştırmasıyla söyleyecek olursak “kendinde” bir varoluşa sahip değildir. Ancak Osmanlılaşarak kazanılır. Bu da başta devlet ve parti eliyle olmak üzere yoğun bir toplumsallaştırma çabasını gerektirir. Tunalı Hilmi Bey'in siyasal düşüncesi içinde bu çabanın bizatihi kendisini tartışmaya açmadan önce bu çabanın gerekliliği üzerinde durmak lazımdır.

“İstikbal, ittihadı istiyor! İttihat, cihana hakim kesilmek, büyümek istiyor, büyüyor, gittikçe büyüyor, dünyayı tek bir dünya haline koymak üzere büyüyor!... Dünkü ittihatlar bu gün başka bir ittihadı karışmış, bu gün başka bir ittihat, dünkünü boğmuş, yutmuş, kendine almış; bu da, yarınki bir ittihadın kucağında can verecek, o da bir başka ittihadı karışacak!.. Gitgide ayrılık azalacak, kaybolacak. Ortaya birlik çıkacak!..”¹⁴

Tunalı Hilmi Bey'in yukarıdaki sözleri, Osmanlı münevverlerinin düşünce dünyalarının sınırı ele alındığında çok iddialıdır. Çünkü buradaki ittihat kavramı, Comte'un sosyolojisindeki muhafazakarlığı değil, ihtilalci bir söylemi vücudunda barındırır. Dünyanın tek bir dünya haline gelmesi, radikal modernist iddialar

¹³ Tunalı Hilmi, X. Hutbe, s.49-50.

¹⁴ A.e., s.31.

içindedir. Üstelik bu günkü ittihadın bir parçası olacak olan Osmanlılık da tarihsel bir duruma indirgenmiştir. Nitekim yarın daha büyük bir ittihat da onu içine alacak ve yutacaktır.

Fakat bu iddialar Tunalı Hilmi'nin siyasi projesinde çok sığlaşır. Aynı zamanda tarihsel süreci de ıskalar. Vestfalya Barışından sonra Avrupa'da merkezi imparatorluklar güçlenmeye başlar, 19. yy.da ulus-devletine nihayetinde İtalya ve Almanya da sahip olur. Avrupa'da birlik ulusal piyasa temelinde yükselen ulus-devletler çerçevesinde gerçekleşir. Osmanlı İmparatorluğu ile çok uluslu yapısı mukayese edilebilecek Avusturya-Macaristan ise parçalanma endişelerini şiddetle yaşamaktadır ve I. Dünya Savaşı sonunda bu durum gerçekleşecektir. Tunalı Hilmi Bey ise kafasında her ne kadar ahali hakimliğine dayanan, modern bir devlet projesine sahipse de, neticede İmparatorluğun bekası fikrinden ayrılmaz. Bu yüzden yukarıdaki radikal söylem bir anda terakkiyi ve ittihadı bir arada savunan muhafazakar modernist bir siyasal düşünce ve eyleme yerini bırakır.

Tunalı Hilmi Bey İmparatorluğun birliği üzerindeki tehlikenin kalkması ile insanca yaşamayı sağlayacak ortamın doğacağını savunur. Çünkü esas murat ancak birlik olunarak sağlanır aksi halde emperyalizm, Osmanlının bütün unsurlarını tek tek yutacaktır, milliyetçi sevdalarla yabancı devletlerin planlarına dahil olanlar başkalaşacak, milli benliklerini yitireceklerdir.¹⁵ Her şey kaybedilecektir: “Bundan sonra Osmanlılıktan..Osmanlı toprağından ayrılacak olanlar bundan sonra yabancı hükümetlere birer lokma olacaktır.”¹⁶

“Muradımız içerili, dışarı – içtimai ve siyasi – hallerimizin ıslahı; netice olarak: Halkın salah ve felahıdır... İnsanca yaşamak: Müsavat ve ittihat aleminde bulunmak demektir... İnsanlar arasında bir -nokta-i nazardan- müsavat yoksa ittihat, ittihat yoksa müsavat da yoktur.”¹⁷

İttihat, müsavatla olur. Birlik ve eşitlik ise insanca yaşamamanın ön koşuludur, bundan vazgeçenleri ise yaşam değil, yok oluş bekler. Çünkü:

¹⁵ Tunalı Hilmi, Murad, s.22.

¹⁶ Tunalı Hilmi, IX. Hutbe, s.23-24.

¹⁷ Tunalı Hilmi, Murad, s.4.

“...yukarıdan Moskoflar, Nemseler.. Aşağıdan Almanlar, İtalyanlar.. sağdan, soldan Fransızlar, İngilizler birer aç kurt gibi ağızlarını açtılar; aranızda, sizin o sözde millet gayreti güden kan kardeşlerinizin eliyle bir fesat tohumu saçtılar: Aranızdan dirliği kaldırdılar, sizi birbirinizden epeyce ayırdılar; şimdi sizi yutmak için diş biliyorlar; yutulacak birer lokma haline gelmenizi bekliyorlar.”¹⁸

Tunalı Hilmi özellikle ‘Makedonya, Mazi, Hal, İstikbal’ adlı eserinde, unsurların birbirini boğazlamasının bir milli kurtuluştan ziyade, milli yok oluşa sebep olacağını anlatır. Osmanlı İmparatorluğu’nda milli sorun kendisini en yoğun biçimde Makedonya’da gösterir. Yunanlılar, Sırp ve Bulgarlar Makedonya’nın bütününde hak talep ederler ve bunun bir tarihsel mirasın gerekliliği olduğunu savunurlar. Arnavutlar ise bu kavganın kurbanıdır ama her an patlayabilirler. Batılı devletler ise, kendi Şark politikaları dahilinde bu milletleri kışkırtırlar. Bu milletler de kurtuluş mücadelesi verdiklerini sanırlarken, bu devletlerin oyuncağı ve yutulacak lokmaları haline gelirler. Üstelik Balkanlar öyle karmaşık bir yapıya sahiptir ki, kim oraya tek başına hakim olma çabasına girerse, barut fiçisini ateşlemiş olur. Çözüm ise, hiç birinin milli kimliklerine zeval getirmeyecek olan Osmanlılıkta birleşmektir. Aksi taktide, bu işin müsebbipleri Balkanları değil, yalnızca felaketi paylaşırlar.¹⁹

Tunalı Hilmi Bey’de Osmanlılık siyasetinin gerekçesi şu şekilde özetlenebilir: Temel sorun insanların refahı ve mutluluğudur. Osmanlı coğrafyasında bu ancak birlik olunarak gerçekleştirilebilir. Aksi taktirde emperyalizm, insanların özgürlüğünü ve geleceklerini ellerinden alacaktır. Bu yüzden Tunalı Hilmi, bu günün muharebelerini şu şekilde açıklar: “...azatlık, adalet, insanlık, Osmanlılık.”²⁰

D. Niçin Birleşemediler?

¹⁸ Tunalı Hilmi, X. Hutbe, s.10.

¹⁹ Tunalı Hilmi, Makedonya, Mazi, Hal, İstikbal, Kahire, Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Matbaası, 1316, s.8-20.

²⁰ Tunalı Hilmi, X. Hutbe, s.87.

Tunalı Hilmi Bey, Osmanlı unsurlarının birliği son derece yakıcı bir sorun olarak karşılarında dururken, bunun o güne kadar niçin başaramadığını sorgular. Tunalı Hilmi'nin bu soruya verdiği cevaplarda önemli tespitler olduğunu söylemek gerekir. Nitekim bu tespitlere dikkat çekmek aynı zamanda Jön Türkler'e haklarının teslimi anlamına gelir. Çünkü savundukları Osmanlılık fikrinin ne kadar ağır sorunlarla yüz yüze olduğunu bilincindedirler fakat bu sorunların çözülebileceğine dair inançlarını - zaman zaman ciddi şüpheler içine girseler de - muhafaza etmişlerdir. Aksi bir davranışla imparatorluğun yaşamasının mümkün olamayacağını düşünmüşlerdir.

Esas sorun da zaten Osmanlılık fikrinin savunucularının, imparatorluğun varlığı noktasında ortaya koydukları ısrardır. Elbette bu ısrarın da tarihsel zemini vardır. Bir fikir vaktinden çok önce söylenebilir fakat onun tarihsel vazifesini yerine getireceği an gelene kadar kenarda beklemesi gerekecektir. Bu çalışmanın mercek altına aldığı dönem itibarıyla Tunalı Hilmi Bey ve Osmanlı aydınları için meşrutiyet rejimi ve onun sağlayacağı düşünülen birlik fikri hali hazırda henüz tüketilmemişti.

Tunalı Hilmi Bey'e göre Osmanlı unsurlarının birleşmemesinin en önemli sebebi hükümetin kötü yönetimidir. Hükümet mevcut yönetimi ile insanları çürütmekte, yıkıntıya uğratmaktadır. Tunalı Hilmi'nin IX. Hutbesi'ne damgasını vuran fikir, hükümetin ve padişahın uygulamalarının unsurların birbirlerini boğazlamalarına neden olduğudur. Öyleyse çözümün birinci ayağı hükümetten ve padişahıtan kurtulmak olacaktır: “Mademki hükümet, aranızda en çürük olandır; mademki sizi çürüten hükümettir; ilkin bunu başınızdaki def etmeniz lazımdır. ...bundan sonrası kolaydır”²¹

Tunalı Hilmi'ye göre “Osmanlı unsurlarının ayrılığına yol açan önce hükümettir, sonra komitecilerdir.”²² Çünkü komiteler iki açıdan büyük zarar vermektedirler. Birincisi, Batılı devletlerin Şark politikalarına alet olmalarıdır. İkincisi ise bu komitelerin birçoğunun meşrutiyetçi liberallerden oluşmalarına

²¹ A.e, s.9-10.

²² A.e, s.44.

rağmen, milliyetçilikleri nedeniyle, bütün unsurları birleştirecek bir siyasi projenin oluşumunu engellemeleri ve topluluklarının enerjilerini tüketmeleridir. Eğer bu komiteler en azından meşrutiyetçi liberal fikirlere sahip olmasalardı, karşılına; özgürlük, eşitlik ve kardeşlik ilkeleri etrafında bütün Osmanlıları kucaklayan bir proje ile daha güçlü çıkılabılırdı. Fakat hem “yeni kafalı” olup hem de milliyetçi cereyanlara girdiklerinden, Osmanlılığın önünde padişah ve hükümetten sonraki en büyük engeli oluşturmaktadırlar:

“Yeni Osmanlılar ‘yeni kafalı Osmanlılar’dır. Bunlar bütün Osmanlıların her dinden, her anasından yeni yeni fikirler edinmiş bulunanlarından ibaret olmak lazım gelirse de, maatteessüf böyle değildir. Adeta yalnız Türk veya bunlarla beraber Osmanlı Müslümanlardan ibarettirler. Vakıa içlerinde Türkün, Müslüman’ın gayri Osmanlılar da vardır. Fakat pek azdır.

Diğer yeni kafalıların Yeni Osmanlılardan farkı ise Osmanlılığı kabul etmemeleridir...²³

Bu sebepten dolayı Tunalı Hilmi Bey bütün Osmanlıları temsil edecek bir cemiyet kurulması noktasında büyük çaba sarf etmiştir. Tunalı Hilmi Bey görmek istediği tabloyu, kendi oluşturduğu bir diyalog üzerinden ortaya koymuştur:

“-Siz nesiniz?
-Osmanlı, Osmanlı ahalisi
- Komiteniz?
- O da Osmanlı..! Osmanlı Komitesi.
(Osmanlıyız, insanız)”²⁴

Tunalı Hilmi Bey’e göre Osmanlı unsurlarının birliğinin sağlanamamasının bir diğer nedeni ise cehalettir:

Osmanlı unsurlarıİttifaksızlığımız bir hastalıktır. Buna da cehaletiniz sebep oluyor. Öyle ise cehaletiniz gidince ittifaksızlığımız, ittifaksızlığınız da gidince bu zulümler gider ...kalmaz.²⁵

Tunalı Hilmi’ye göre Osmanlı unsurlarının cehaleti, onların ya padişaha bağlılıklarını sürdürmeleri, ya da komitelerin muzır faaliyetlerine iştirak etmeleri

²³ Tunalı Hilmi, Murad, s.10.

²⁴ Tunalı Hilmi, X. Hutbe, s. 45.

²⁵ A.e., s.23-24.

sonucunu doğurmaktadır. Yalnız Tunalı Hilmi'nin ahalinin cehaleti üzerine yaptığı tespit, onda Abdullah Cevdet gibi bazı Jön Türkler'de görülen aşırı seçkinci tavra sebep olmamıştır. Nitekim gerek ihtilal hakkındaki görüşleri, gerekse de cehalet sorununu çözmek için ortaya koyduğu projeler, Tunalı Hilmi'nin bu noktadaki fikirlerinin daha net anlaşılmasını sağlayacaktır.

Tunalı Hilmi unsurların birliğinin sağlanması için verilen mücadeleye zenginlerin desteğinin azlığından yakınmaktadır. Aynı yakınmaları Peşte'de bulunduğu Reşit Efendi'de de bulmak mümkün. Çünkü millet yorgundur, öyleyse zenginler bu iş için daha fazla çaba göstermelidirler.²⁶ Tunalı Hilmi'nin toplumun ileri gelenlerinden beklentisi özellikle toplamayı düşündüğü Brindizi Kongresi meselesinde kendisini gösterir: "Türkiye'nin her köyüne, köşesine, her şehrine, vilayetine göre ileri gelen, yahut iş bilir sayılanlar kongreye gelmeye diğer Türkiyelilerden, diğer Osmanlılardan ziyade uğraşmalıdırlar."²⁷

Tunalı Hilmi Bey'in toplumun önde gelenlerine yaptığı bu çağrı son derece önemlidir. Bu çağrı Türk aydınının, siyasal modernleşme ve piyasa temelinde Osmanlı'yı birleştirecek toplumsal güçlere olan ihtiyacını vurgular. Fakat önemli olan zenginlerin varlığı değildir; bu zenginliklerinin kaynağı aynı zamanda onların siyasal tutumlarını belirlemede büyük öneme sahiptir. Son derece geri bir tarımsal üretim yapısının bulunduğu Osmanlı coğrafyasındaki ağalar ile Avrupa'da büyük tarımsal üretim artışı sonucunda zenginleşen aristokratlarla aralarında benzerlik kurmak mümkün değildir. Aynı şekilde ulusal piyasa temelinde kendi ulus devletlerinin inşa sürecine damgasını vuran Avrupa'nın ticaret burjuvazisiyle, Osmanlı'nın ezici çoğunluğu gayrimüslimlerden oluşan ve her birinin kendi halkının milliyetçi taleplerine verdikleri destek aşikâr olan Osmanlı ticaret burjuvazisi arasında da bir ilişki kurabilmek son derece zordur. En azından bu ilişki Osmanlı ve Osmanlılık adına kurulamaz. Jön Türklerin arkasındaki parasal destek ise daha ziyade Osmanlı bürokratlarından ve Mısır prenslerinden sağlanmıştır.

²⁶ Bu buluşmanın anlatıldığı Tunalı Hilmi'nin Peşte'de Reşit Efendi ile adlı eserinde, bu yakınmalar bir çok sayfaya dağılmış durumdadır. Özellikle 50-70 arasında bu husustaki değinmelere rastlamak mümkündür.

²⁷ Tunalı Hilmi, XI. Hutbe, s.14-15.

E. Gayrimüslimlere Sesleniş

Osmanlılık siyasetinin en önemli meselelerinden biri hiç şüphesiz Osmanlı kimliği altında Müslümanları olduğu kadar gayrimüslimleri de birleştirebilmektir. Müslümanlığı ön plana çıkartan ve Osmanlı ülkesindeki İslamların ittihadını savunan görüşler, Sultan II. Adülhamid ve İslamcılık siyasetinin savunucuları tarafından dillendirilmektedir. Osmanlılık ise din, mezhep ve milliyet farklılıklarını bir yana bırakıp, bütün unsurların bir üst politik kimlikte buluşmasını savunur. Bu açıdan gayrimüslimlerin de bu bağ üzerinde aidiyetliklerinin sağlanması merkezi bir önem teşkil eder.

Tunalı Hilmi Bey'in gayrimüslimlere seslenişi iki nokta üzerinden olur. Birincisi gayrimüslimleri Osmanlılık bayrağı altında birleşmeye ikna etmeye ve endişelerini gidermeye yöneliktir.

“Yeni Osmanlılar... çoklukça Türk, yahut Müslüman'dırlar. Böyle olmakla yalnız Türk, yahut Müslüman olanlarınıza rahat, selamet yüzü göstermek, yalnız bunlara kılavuzluk etmek sevdasında değildirlar.”²⁸

“İçinizde bir Osmanlı oğlu Osmanlılığın Osmanlılığına.. bir Türk'ün Türklüğüne, kafasına.. yüreğine, her türlü duygusuna yarayan, uygun gelen; sizden her birinizin duygusuna, yüreğine, kafasına, milliyetine, uygun gelir, yarar: Türkler, Osmanlılıktan çıkarlarsa mahvolurlar; kafalarına, Osmanlılığa muzır kuruntular koyarlarsa yine mahvolurlar.”²⁹

Tunalı Hilmi'nin yukarıdaki sözü milliyetçiliğin romantik dünyasına son derece aykırı gözükebilir. Fakat burada duygulara yapılan vurgu içinde kendine has bir Osmanlı romantizmi yaratma çabasını açığa çıkarır. Çünkü Tunalı Hilmi sadece maddi çıkarların birliğine ve eşit hakların sağlayacağı yapıştırıcı unsura vurgu yapmıyor. Tunalı Hilmi'nin burada hislere yaptığı vurgunun, Namık Kemal'le ilişkisi kurulabilir.

²⁸ Tunalı Hilmi, X. Hutbe, s.18.

²⁹ A.e., s.22

Milliyetçiliğin en kuvvetli yanı hislere hitap edebilmesidir. Ortak ırksal yapının olmadığı İmparatorluk coğrafyasında ise, tüm unsurların duyguları, yüreği, ancak ortak vatana duyulan sevgi ve bağlılıkta birleşebilir. Böylelikle vatana duyulan hissiyat, en yüce düşünceleri ortaya çıkarabilir. Tunalı Hilmi Bey'in sözlerinden de anlaşılacağı üzere, Osmanlılık her milliyetin kendi vasfını desteklerken, onları ortak vatana karşı duyulan hissiyatta birleştirir. Çünkü Osmanlılık, bir yurttaş kimliğidir. Bu kimliğin maddi yönü, devlete tabiiyet ve eşit haklara sahip olmaksa, duygusal yönü de ortak vatana karşı duyulan sevgidir. Yurttaş kimliği her ne kadar akli bir ürün olsa da, duygulara yer verdiği oranda milliyetçiliğin yerine ikame edilebilirliği artar. Homojen ırksal yapının bulunduğu yerlerde yurttaş kimliğinin böyle bir fonksiyon yüklenmesine gerek yoktur. Nitekim anayurda (heimat) duyulan sevgi milliyetçiliğin romantik dünyasının en önemi parçalarından biridir. Fakat yurttaş kimliğinin duygusal örüntüsünün içinde yer alan toprak (heimat)tan ziyade ortak vatandır. Türklerin değil, Osmanlıların vatani. Elbette böyle bir romantizmin yaslanacağı tarih ne Adriyatik'ten Çin Denizi'ne kadar olan büyük bir vatana, ne Tanrı Dağları'yla çevirili bir atayurda ne de bin atlinin akınlarıyla kazanılan anayurda işaret edecektir. Onun sırtını dayadığı "altın çağ", bütün Osmanlıların birlik içinde kardeşçe yaşadıkları İmparatorluğun eski parlak günleridir:

"Dönüp dolaşıp (aramızdaki soğukluğu ne yapalım) demeyiniz. Ecdadınızın Yahudi, Hıristiyan... Dürzü, Müslüman demeyip bir arada kuzu gibi yaşadıklarını hatırlayınız."³⁰

Bir kimliğin inşasında hatırlama ve unutmama son derece önemlidir. Her ne kadar anakronik olsa bile, geçmişe yapılan referanslar, bir kimliğin inşasında son derece kritik görevler üstlenir. Fakat bunun mümkün olabilmesi, içinde bulunulan tarihsel sürecin yapısına son derece bağlıdır. Hiç kimse, milliyetçi tarih okumasının, Tunalı Hilmi Bey'in sunduğu referanstan daha az anakronik olduğunu söyleyemez. Fakat milliyetçiliğin yükseldiği, geleneksel imparatorlukların ise yok olma sürecine girdiği bir dünyada, sorun referansızın gerçekliğinde değil, üzerine bastığımız

³⁰ Tunalı Hilmi, X. Hutbe, s.53.

tarihsel zeminin sunduğu imkanlardır. Osmanlıcıların ise bu imkanlardan yoksun olduğu aşikardır.

Tunalı Hilmi Bey'in gayrimüslimleri ikna çabası çok geniş bir zemin üzerinden yürür. Nitekim Yeni Osmanlılar'a kefaletten, Türklerin Osmanlılığa aykırı hareketlerinin imkansızlığına kadar sıralanan gerekçeler yanında, İslam anlayışına ve onun birleştirici yönüne, bunun Müslümanlar için bir emir olduğuna, aykırı davranılamayacağına dair garantiler bulunur. Böylelikle Tunalı Hilmi Bey, Osmanlılığın sadece milletlere değil, farklı dinlerin de varoluşuna ve cemaatlerinin haklarına dokunur bir yönü olmadığını anlatmaya çalışır:

“Dikkat ediniz Osmanlılar diyoruz, hepinize söylüyoruz!.. Hemşerilerimiz, Yahudiler, Hıristiyanlar! Bu sözlerime kulak veriniz. (Anlamayız, pek Müslümanca, işimize gelmez) demeyiniz ...hep Osmanlıyız, Müslümanlıkça: Bir İslam hükümeti ahalisinden olanların hepsi birdir. Hiç biri öbürlerinden ayrı gayrı değildir. Bu şeriatı tanıyan biz Müslümanlarca da böyledir. (Bu Müslüman'dır, şu değildir, buna şu gözle, ona da bu gözle bakalım demek) bizce Müslümanlık sayılmaz. Çünkü şeriat böyle yapmıyor. Böyle yapın demiyor.”³¹

Tunalı Hilmi Bey'in gayrimüslimlere seslenişindeki ikinci nokta ise, azınlıklara karşı sitem yüklüdür. Çünkü gayrimüslimler, tüm çağrılara rağmen üzerlerine düşeni yapmamışlardır; üstelik kurdukları komitelerle Osmanlılığa karşı muzır faaliyetler içine girmişlerdir. Gayrimüslimlerin bu tavrı, Türkleri de Osmanlılık fikrinden soğutmaktadır. Çünkü varolan sıkıntıların esas yükünü çeken Türkler, kardeşlerinden bir fayda görememektedirler:

“Şimdiye kadar zulmü yıkmak işini Türkler, Müslümanlar üzerine bırakıldı. Bari zalim süpürücülüğünü de yalnız onlardan beklemeyelim ...hele hiç unutmayalım ki Türkler pek yorgundur; dinlenmelidir!”³²

F. Tunalı Hilmi Bey'in Osmanlılaşma Projesi

Osmanlılaşmak bir süreçtir. Bu süreçten beklenen, nihayetinde ayrı din ve milliyetten gelen insanları, Osmanlı kimliğinde birleştirmektir. Tunalı Hilmi Bey'de

³¹ Tunalı Hilmi, IX. Hutbe, s.2-3.

³² A.e., s. 69-70.

Osmanlılaşma süreci temelde eğitim yoluyla sağlanacak bir toplumsallaştırmaya dayanır. Bunun yanında, bütün Osmanlıların temsil edileceği bir kongre, cemiyet ve parlamento, hukuki ve siyasal eşitliğe dayanan bir yurttaşlık projesi, farklı milletlerin kültürel kimliklerine saygı temelinde işbirliği ve Osmanlıların hayatın her alanında bir arada olmasını sağlayacak mekan ve pazar sistemi. Tunalı Hilmi Bey'e göre bunlar gerçekleştiği zaman, Osmanlı unsurlarının gönüllü birliği sağlanmış olacaktır.

Tunalı Hilmi Bey'in Osmanlılaşma projesinin en önemli ayağını eğitim oluşturur. Tunalı Hilmi'ye göre, özellikle Makedonya gibi, milliyetçilik cereyanlarının neden olduğu ateşle yangın yerine dönen bu coğrafyada birliğin sağlanmasının tek yolu eğitim yoluyla sağlanacak bir toplumsallaştırma süreci sonucunda, Osmanlı'ya bağlı, Osmanlılığının idrakinde ve onu korumak için canını vermekten çekinmeyecek, birbirine sadece maddi değil manevi olarak da bağlı yeni kuşaklar yetiştirmektir:

“...Bil mukabil Makedonya'nın müdafaası da ancak silah-ı maneviye ile mümkün olur, ıslahı da böyledir.

Bu silahın tedarik olunacağı fabrika 'mektep'tir!.. Mektepler tezyîd olunmalı, bunun için lazım gelen fedakarlığı her Osmanlı göze aldirmalı, her mektep 'Osmanlı beşiği' ıtlakına şayan olmalı. Bu lazime-i siyasiye ve icmâîye gözetilmek şartıyla Arnavutlara da mektepler açmaları için müsaade olunmalı, akvam-ı Osmaniye'nin mahzar olduğu bu gibi müsâadâtтан Arnavutlar mahrum edilmemeli. Evlad-ı vatanın 'Osmanlıcasına' bir terbiye-i fikriye edinebilmeleri vesaiti elbirliğiyle izhar etmeli. Müfsidleri bir bakışından, kirpiklerinin oynayışından taniyacak cin fikirli gençler yetiştirmeli. Bunlar süratle tezyid olunmalı. Bu bapta hükümetten ziyade ahalinin, gayretli ve fedakar Osmanlıların sarf-ı gayret ve fedakarı eylemesi elzemdir. Yılğın analara, babalara Osmanlılığın millete dokunur ciheti bulunmadığı anlatılmalı. Unutulmasın mekteplerde esas tedarik işte bu zemin üzerinde bulunmalı. Bu sayede bir kere Osmanlılık hakkında yanlış fikirler, kafalardan silinmeye başladı mı; bir kere Osmanlılığın fazilet ve ulviyeti kafalara yerleşti mi; artık herkeste bu heyet-i icmâîye ve siyasiye için can vermek hissiyatı uyanır, artık herkes tam Osmanlı olur, herkeste Osmanlılığa karşı olan nazar değişir, tebaa-yi Osmaniye'den – kim olursa olsun, Rum'dan, Sırp'tan ve Bulgar'dan – bir kişi bulunmaz ki 'Osmanlıyım' demesin; bir kişi görülmez ki Osmanlılığa, Osmanlılara dokunmak isteyen gözünü çıkarmasın.”³³

Tunalı Hilmi Bey, Osmanlı kimliği açısından, geleneksel Osmanlı millet sisteminin yarattığı sorunun farkındadır. Tunalı Hilmi, birlikte yaşamalarına rağmen

³³ Tunalı Hilmi, Makedonya, Mazi, Hal, İstikbal, s.46-47.

iç içe girmelerine izin verilmemiş, bu nedenle birbirlerine tutunmalarını sağlayacak ortak bağlardan yoksun kalmış olan Osmanlı unsurlarının bu açığı kapamasında okulu önemli bir merkez olarak görür. Okul sayesinde, bütün Osmanlılar, henüz çok küçük yaşlarda aynı sınıflarda okuyacak, yatakhanelerde kalacak, birbirleriyle kavga edecek, oynayacak; kısacası ortak bir hayatı paylaşacaktır. Girilen bu pratik ve müfredatın vereceği teorik destek ile birer Osmanlı olarak her biri bu okullardan mezun olacaktır. Tunalı Hilmi Bey, Murad adlı eserinin bir anayasa teklifi oluşturduğu “Yarın Ne Yapmalı” adlı bölümde, eğitim konusunda yer verdiği maddeler, bu konunun Osmanlılaşma projesiyle bağlantısını net olarak ortaya koyar:

“48- Bir köyde, kasabada bulunan mekâtib-i ibtidaiye, mekâtib-i âliye gibi talebe-i muhteliteye malik olabilmek için bir bina dahilinde bulunacak: Bazı ders ve dersanelerden ma’ada bilhassa tenefüşhane ve bahçeler tamamıyla bir ve müşterek olacaktır.

Evet çocukluğumuzdan beri taşıdığımız şu fikrin kabul ve tatbikinde âsâr-ı devr-i tufuliyet pek zor zail olabileceği için ısrar ve adeta taassup izhar etmekten bir türlü kendimizi alamayız. Her halde cihat-ı tatbikiye düşünülüp o en kıymetli mektepler mabet köşelerinden kaldırılmalı, bir yanda bir sarıklı hoca, ötede bir keşiş beride bir haham tedrisle meşgul olmalı. Sonra da: Yavrular birbirlerine karışıp gülüşmeliler, gülüşmeliler!.. İsterlerse dövüşsünler, boğuşsunlar.. birbirleriyle bozuşsunlar.. yine barışlılar, sevişirler!

Evlâd-ı memleket buna alıştırmalıdır. O manevi ve umumi ilk beşiklerde büyütülerek, hissen, fikren bir edilmeli yekvücut ve yekdiğerine küçük yaştan alışmış, ısınmış bir hale getirilmelidir.

Bunda hiçbir Osmanlının diyanet ve kavmiyetine dokunur bir taraf yoktur.”³⁴

“43- Mekâtib ve usûl-ü tedris müstakil ve gayrı müstakil kısımlara ayrılacaktır. Mekâtib-i müstakile hükümetin taht-ı nezaret ve idaresinde ve tayin ettiği programa tâbi’ olacaktır, bunlar bütün Osmanlılara açık bulundurulacaktır. Her Osmanlı evladı - bittabi şerait-i lâzimeyi haiz olmak şartıyla - arzu ettiği her mektebe dahil olabilecektir.”³⁵

43. maddeden de anlaşılacağı üzere, Tunalı Hilmi Bey’in eğitim politikası, sıkı bir devlet gözetimini ve denetimini beraberinde getirir. Müstakil mekteplerin

³⁴ Tunalı Hilmi, Murad, s. 98-99-100.

³⁵ A.e., s.92-93.

hükümetin gözetimi altında bulunması, genel müfredata uyma zorunluluğu ve bu mekteplerin tüm Osmanlılarla açık olması adeta Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nu hatırlatır niteliktedir. Bu şekliyle okulun yurttaş yetiştirme ve Osmanlılaştırma vasfı son derece öne çıkartılmıştır.

Tunalı Hilmi Bey'in ortaya koyduğu modelde eğitim dili meselesi de Osmanlılaşma projesinin önemli ayaklarından biridir:

“51- Lisan-ı tedris Türkçe olmayan mekâtib-i rüşdiyenin her sınıfında bir lisan-ı Türkî dersi bulunacaktır.

Yalnız:

52: Mekâtib-i rüşdiye fevkindeki gayr-ı müstakil mekâtib-i âliyede her ders Türkçe tedris olunacaktır.”³⁶

Tunalı Hilmi Bey, Türkçe'yi Osmanlı İmparatorluğu'nun resmi dili olarak kabul etmesi yanında, tüm Osmanlıların konuşup yazabileceği bir dilin de var olmasını savunmaktadır. Böylelikle Tunalı Hilmi Bey'in kafasındaki denklem yerine oturacaktır: ortak kamusal hayat, ortak dil, ortak duygu ve düşünce... Tunalı Hilmi Bey'in Murad adlı eserindeki dil ile ilgili maddelere burada yer vermek meselenin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacaktır. Tunalı Hilmi Bey, Türkçe'nin tüm coğrafyada anlaşılır ve kullanır bir dil olmasını sağlamaya çalışırken, Türkler dışında kalan unsurların kültürel haklarına gösterilen saygı temelinde, kendi dillerini, hakim nüfus olarak buldukları bölgelerde, resmi işlerde kullanabilmelerini sağlayacak düzenlemeleri de öngörür:

“53- Devlet-i Osmaniye'nin lisan-ı resmisi Türkçe olacaktır.

Binaenaleyh:

54- Her memur Türkçe söyler ve, memuriyetine göre, okur, yazar olacaktır, devâir-i hükümetin kâffesinde muamelât Türkçe olarak cereyan edecektir.

Fakat:

³⁶ A.e., s.101.

55- Muhakemede, muhakemât müddeî ve müddeî-i aleyhin müttehiden ve; her halde nüfus-u mahallin beşte dördü tarafından kullanılan lisan olmak şartıyla, intihab ve talep edecekleri lisan üzere cereyan eyleyecektir.

Bunlardan bir netice çıkıyor ki:

56- Her Osmanlı diyanet ve kavmiyesini.. lisanını taarruzdan masun görecektir.”³⁷

Tunalı Hilmi gençlerin, memurların modern bir ilim teknik bilgisine ve tecrübeye sahip olmaları için Avrupa’ya eğitime gönderilmelerini savunmakla birlikte, yabancıların ülkede çalışmasını, kritik noktalarda görev almasını, özellikle eğitim kurumlarında faaliyet yürütmelerini son derece sakıncalı bulmaktadır. Tunalı Hilmi’ye göre, yalnızca kendi kılavuzlarımızla en doğru yolu bulabiliriz.³⁸ Bu bakış açısı şüphesiz bağımsızlıkçı ve milliyetçi bir anlayışın tezahürüdür. Aynı zamanda yabancı okulların sebep olduğu farklı toplumsallaştırmalara bir tepkidir. Mekteb-i Sultanî gibi bütün Osmanlıların girebileceği okulların varlığı Tunalı Hilmi Bey’in Osmanlılaşma projesinin en önemli ayaklarından biridir fakat, buralarda yabancı öğretmenlerin çalışması, fikren ve hissen birbirine bağlı Osmanlılar yetiştirmenin önündeki engellerden biridir. Yabancı okulları ise tam bir kültürel karmaşaya sebep olmaktadır. Bununla birlikte, Tunalı Hilmi Bey’in İmparatorluğun kritik görevlerini elinde tutan yabancılara karşı bakış açısıyla, I. Dünya Savaşı’nda Alman paşaların Osmanlı Ordusuna komuta etmesini şiddetle eleştiren Mustafa Kemal’in tavrıyla ilişkisi kurulabilir. Bu açıdan diğer İttihatçılara nazaran, daha bağımsızlıkçı ve milliyetçi bir bakış açısına sahip olduğu söylenebilir.

Tunalı Hilmi Bey, Osmanlılaşma projesinin mihenk taşı olarak gördüğü bir aradallığı sağlamanın tek yolu olarak eğitimi görmez. Osmanlıların bir arada bulunmasını sağlayacak mekanların varlığını son derece önemser. Açıkçası, kamusal hayatın Osmanlı İmparatorluğu’nda gelişimi sorununun, bir üst kimlik yaratma ile doğrudan ilişkili olduğunun farkındadır. Bu yüzden Osmanlılara birbirleriyle iş yapmalarını, oturup konuşmalarını, danışıp görüşmelerini, selamlaşmalarını salık verir. Fakat bütün bunları yaparken birbirlerine karşı tatlı dilli olmaları gerektiğini

³⁷ A.e., s.102-103.

³⁸ Tunalı Hilmi, X. Hutbe, s.86.

vurgular. Yazılarında çok sık kullandığı atasözlerinden birine de burada yer verir: “Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır.”³⁹

Tunalı Hilmi Bey’in düşüncesinde, bir aradallığı sağlama hususunda, meclis, kongre ve parti son derece önemli kurumlardır. Tunalı Hilmi’ye göre birlik, dört koldan gerçekleşecek bir sürecin sonunda sağlanacaktır:

“Maksatlarımızı birleştirmeye uğraşmak.. bir!
‘Bir’ olacak maksatlarımıza vermek istediğimiz şekilleri birleştirmeye uğraşmak.. iki!
‘Bir’ olacak şekli maksadımıza vermek çarelerini birleştirmeye uğraşmak.. üç!
‘Bir’ olacak çarelerin buldukları yolları birleştirmeye uğraşmak.. dört!

Bu dört yoldan birinin gerçekleşmesi için ise; “bir meclis, bir kongre yapılmalıdır!..”⁴⁰

Tunalı Hilmi Bey belki de Jön Türkler içinde, yukarıda belirtilen gündem doğrultusunda bir kongre düzenlenmesi amacıyla en fazla mücadele etmiş kişidir. Bu mücadelesinin en önemli ayağı hiç şüphesiz, İtalya’nın Brindizi şehrinde toplamayı düşündüğü ve bütün Osmanlıları temsil etme yeteneğine sahip olacak bir kongreye yönelik girişimidir. Tunalı Hilmi Bey, toplanmasını düşündüğü “Yeni Osmanlılar Kongresi”nin akılları ve iradeleri birleştirme hususunda son derece belirleyici bir rol oynayacağını düşünmüştür. Çünkü herkesin tartışmasının neticesinde bir ortak aklın oluşacağına ve sorunların ancak bu ortak akıl sayesinde çözülebileceğine inanmaktadır.⁴¹

Tunalı Hilmi Bey’e göre, bu kongrenin neticesinde, bir “Yeni Osmanlılar Cemiyeti”nin kurulması zorunludur. Çünkü İttihad ve Terakki Cemiyeti, temelinde yatan bazı sorunlar nedeniyle, ne Osmanlıları birleştirebilecek bir yeteneğe sahiptir; ne de hükümeti devirip, meşrutiyeti ilan edecek bir kudrete. Hatta kendilerine ithaf edilen isim bile, amaca zarar vermektan başka bir işe yaramamaktadır:

³⁹ A.e., s.52.

⁴⁰ Tunalı Hilmi, XI. Hutbe, s. 13.

⁴¹ Tunalı Hilmi, X. Hutbe, s.29.

“Frenkler ‘Jön Türk’ dedikleri, Türkçe’imize, hele maksadımıza göre ‘ Genç Türk, Yeni Türk’ değil, ‘Yeni Osmanlı’dır. Fransızca da birçoklarını yaniltan, ürküten ‘Jön Türk’ yerine ‘Jön Ottoman’ denilmek evladır.

Hakikat halde ‘Yeni Türk, Genç Türk Fırkası’ olup kalmaktan kurtarılmalıdır. ‘Yeni Osmanlı’nın bozuk yahut çürük atılmış temeli değiştirilmeli, yenilenmelidir: buna yeniden bir temel atılmalıdır.. bu, elzem!..”⁴²

Tunalı Hilmi, zaman zaman, gayrimüslimlerin İttihad ve Terakki Cemiyeti’ne yeteri kadar ilgi göstermediklerinden yakınmıştır. Fakat yukarıdaki sözlerinden de anlaşılacağı üzere, İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin sadece bir Türk partisine dönüştüğü, bunun da yapısındaki bazı sorunlardan kaynaklandığını vurgulamaktadır. Bu sözleriyle, Türkler dışında kalan unsurların cemiyete katılmamasındaki sorumluluğu, daha çok cemiyetin mevcut yapısında arar. Fakat Tunalı Hilmi’de, partideki yapısal sorunun nedenlerine ilişkin çözümler bulmak son derece zordur. Ortaya koyduğu en önemli yetersizlik, Yeni Osmanlıların bir kongre düzenlemesi konusundaki çekingenlikleridir. Bununla birlikte Tunalı Hilmi Bey’in düzenlemesi için çalıştığı kongrenin muhtemel sonuçlarına karşı iyimserliği dikkat çekicidir. Eserlerinde “yeter ki bir kongre vücuda gelsin, her şey hallolur” anlayışını bulmak hiç de zor değildir. Elbette bu abartının nedeni olarak, kongreye katılımı ve desteği artırma çabası olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, bu tarz açıklamalarda, Tunalı Hilmi’nin üslubundaki heyecanlı tonun rolünü de görmemezlikten gelmemek lazımdır. Sebebi her ne olursa olsun, Tunalı Hilmi’nin büyük önem atfettiği Brindizi Kongresi’nin akim kalması, onun gerek parti anlayışında, gerekse de içinde bulunduğu siyasal pratikte önemli kırılmalara neden olmuştur.

Jön Türkler, meclisin ittihad-ı anasını sağlama yönündeki işlevine, Yeni Osmanlılardan daha farklı bir anlam yüklemesler. Meclis; hem bütün Osmanlıları temsil etmesi nedeniyle, her unsurun hakkını savunduğu yer, hem de bütün Osmanlıları ilgilendiren genel meseleler üzerinde, her cemaatin temsilcisi olarak gelenlerin, birer Osmanlı olarak konuşacakları bir mekandır. Aynı zamanda meşrutiyetin sağlayacağı özgürlük havası, unsurların kaynaşmasını sağlayacak

⁴² Tunalı Hilmi, XI. Hutbe, s. 26-27.

ortamı da yaratacaktır. Yönetime ortak olan unsurlar, neticede onun sorumluluğunu da yükleneceklerdir. Böylelikle kötü yönetim bahanesi geçersiz kılınacaktır. Namık Kemal'in bu yöndeki öngörüsü, meclisin, bütün Osmanlıları hak sahibi yaparken, sorumluluklarını da beraberinde getireceği ve bu sayede, birbirlerini suçlamaktan vazgeçmelerini sağlayacağı doğrultusundadır: “Hiç düşünmez mi ki bir meclis-i şûrâ-yı ümmet olur da anda bir kanun edilirse andan Hıristiyanlar yahut Yahudiler her ne nam ile olursa olsun şikâyet ettiği vakit mebûslarınızın dili yok muydu niçin itiraz etmedi derler.”⁴³

Osmanlıların kanun önünde eşitliğinin sağlanması için ortaya konulan çabalar Tanzimat süreci ile birlikte başlar, Islahat Fermanı ile birlikte ise önemli bir atılım gerçekleşir. Kanun-ı Esasî'nin ilanı ile birlikte, Osmanlıların hak ve ödevleri anayasal güvence altına alınsa da, Kanun-ı Esasî'nin ve Meclis-i Mebusan'ın tatili ile bu güvence ortadan kalkar.

Tanzimat ricalinin, Osmanlılaşmayı sağlayabilmek amacıyla, kanun önünde bütün Osmanlıların eşitliğine dayanan bir hukuksal ve idari sistemin kurulması için ortaya koyduğu çabalar aşikârdır. Fakat özellikle Islahat Fermanı ve yabancı devletlerin müdahaleleriyle, gayrimüslim azınlıkların haklarını ayrıcalıklara dönüştürmeye başladıklarına dair Yeni Osmanlıların eleştirileri de beraberinde gelir. Tunalı Hilmi Bey, Osmanlılaşma projesinin en önemli ayaklarından biri olarak gördüğü Osmanlıların eşitliği meselesinin anayasal güvence altına alınmasının sağlanmasının yanında; belirli cemaatlere, eşit hak anlayışına aykırı olarak verilecek ayrıcalıklara da şiddetle karşı çıkar. Çünkü ayrıcalıkların, tek vücut Osmanlı milleti yaratmak yerine, hakim millet-mahkum millet dikotomisine dayanan bir parçalanmayı meydana getirebileceğini düşünür.

Tunalı Hilmi Murad adlı eserinde, Osmanlıların eşitliği hususunda, Anayasal güvence altına alınmasını düşündüğü maddeleri şu şekilde sıralar:

⁴³ Namık Kemal, “Usul-ü Meşveret Hakkında Mektuplar-6.”, Makalât-ı Siyasiye ve Edebiye Cüz: 3, İstanbul, Selanik Matbaası, 1327. s.220-221.

“28- Her Osmanlı hukuk-u serbestice, fakat muayyen kanunlar ahkamına göre, müsâvî ve ahvâl-i diniye ve mezhebiyeden mâ-adâ memleketin cümle hukuk ve vezâifinden de, her hak ve vazife esas ve teferruatıyla kendi mevcudiyet-i maddiye ve maneviyesi arasındaki nispete göre hissedar olacaktır.

Ezcümle:

29: Her Osmanlı haiz olabildiği şurût-ı lâzımeye göre devletin her makam ve memuriyetini ihraz edebilecektir.

Şu müsavat bahsi pek mühim olup iyice ta'mîm edilmeli ve her halde karar verilmelidir ki:

30- İstanbul payitaht olarak kalacak ise de ahalisi taşralılar gibi, bütün tekâlif-i miriye ile mükellef olacak ve asker de verecektir.

Söz askerliğe intikal edince son derece mühim ve halli elzem bir mesele tahaddüs eyler ki: Ona müteallik fikrimiz şudur:

31- Kanun-ı Esasî'nin ilanından nihayet beş sene sonra, Müslim tebaa-i Osmaniyyeden alındığı gibi, gayrimüslim tebaadan da asker alınacaktır.

Yoksa Müslüman ve bunun içinde Türk unsurunu diriltmek değil a, idame ve muhafaza bile mümkün olamaz.”⁴⁴

Tunalı Hilmi Bey'in 31. maddede yer alan Türk unsurunu diriltmek ile ilgili sözleri ilgi çekicidir. Bu husus aşağıda, “Tunalı Hilmi Bey'de Türk, Türklük ve Türkçülük” kısmında tartışılacaktır.

Tunalı Hilmi Bey, her kim bir başka cemaatin arkasından konuşsa ona hemen sırt çevirmek gerektiğini söyler. Bununla birlikte, Osmanlıların eşitliğine ve birliğine karşı harekette bulunacak olanlara karşı savunduğu yaptırım biçimi dikkat çekicidir:

“Bir Türk ...hele, Osmanlı birliğini bozarcasına benlik, imtiyaz gibi, cemaatçilik, cinsiyetçilik gibi zırlı ederse terbiyesini ben vermeliyim. Yani: Her cins, her cemaat kendinden «Osmanlılık haini.. rahat, selamet düşmanı» diyebileceğimiz kimseler görüce onlara ne yapılmak lazımsa hemen, o cinsten, o cemaatten olanlar eliyle yapılmalıdır. Zira: İnsan, çocuğunu öldüresiye döver durur da hal, zaman olur, kardeşinin ona biraz kaş çatmasını çekemez!”⁴⁵

⁴⁴ Tunalı Hilmi, Murad, s.79-80-81.

⁴⁵ Tunalı Hilmi, X. Hutbe, s.67.

Tunalı Hilmi Bey'in bulduğu bu çözümü iki yönden tartışmak gerekmektedir. Eğer, her milletin veya cemaatin kendisinden olana karşı yaptırımını, hukuksal anlamda bir ceza niteliği taşıyacaksa, bu görüş son derece problemlidir. Çünkü böyle bir uygulama, devletin adli yapısında köklü bir değişikliğe gitmesini neden olur. Fakat Tunalı Hilmi Bey, her millet ve cemaatin, kendi mensubuna karşı yaptırım gücünü, belli konularla sınırlamaktadır. Topluma ve devlete karşı işlenecek suçların bir kısmında cezalandırma yetkisi, cemaatlara veya milletlere verilecektir. Amaç kardeşler arasında kan davasına neden olabilecek husumetlerin doğmasının önüne geçmektir. Fakat devletin en önemli erklerinden olan yargı yetkisinin cemaatlerle paylaşılması, son derece büyük sorunları beraberinde getirir. Bununla birlikte her millet veya cemaat yargısının, aynı suçta vereceği hüküm farklı olursa, Osmanlı unsurları arasında çok daha büyük çatlakların oluşmasına neden olabilir. Gerek yargı sistemindeki radikal değişiklik, gerekse de bunun neticesinde ortaya çıkabilecek muhtemel riskler, Tunalı Hilmi'nin -kafasındaki toplum ve devlet düzeni dikkate alındığında- hiç istemeyeceği bir durum yaratır. Keza yargı sistemindeki düşüncelerinde de yukarıda belirtilen şekildeki bir düzene programında yer vermez.

Öyleyse “ne yapılmak lazımsa” diye belirttiği yaptırımları ikinci bir yönden ele almak daha doğru olacaktır. O da her cemaat ve milletin, manevi bir yaptırım gücünü devreye sokacak olan otokontrol mekanizmasıdır. Bu mekanizma, kendi cemaat veya milliyetinden olanı, dışlama, ayıplama, ikaz etme gibi manevi yaptırımları devreye sokabilir. Aynı zamanda, bu tür bir mekanizmanın varlığı, Osmanlıların birliğini ve eşitliğini savunmada devlet kadar, bu birliği meydana getiren unsurların da sorumluluk yüklenmesine neden olur. Nitekim bu sorumluluğun ortaya konması, Osmanlılaşma projesinin başarısının da bir ölçütü olacaktır.

G. Tunalı Hilmi Bey'de Türk, Türklük, Türkçülük

Tunalı Hilmi Bey'in halkçılık fikrinin incelendiği bölümde, Türkçülüğü ile ilgili bazı saptamalarda bulunuldu. Fakat 1895-1909 arasında Tunalı Hilmi Bey'de Türkçülük üzerine tartışılacaklar sadece bununla sınırlı değildir. Bu dönem içinde, Osmanlılık siyasetinin en önde gelen savunucularından biri olmasına rağmen, zaman zaman bir Türkçüden asla ayırt edilemeyecek söylemler içinde bulunduğu görülür. O kadar ki neredeyse bir sonraki eserinin bir kısmını, sadece bu sözlerinin doğuracağı yanlış anlaşılmalardan kurtulmak amacıyla yazdığı hissini bile verir. Öyleyse tüm bu çelişkilere neden olan nedir? Bunun cevabı Tunalı Hilmi Bey'in Türk, Türklük ve Türkçülük üzerine yazdıkları ile birlikte tartışılacaktır.

“Türk idaresi denilen, şöyle böyle yine Osmanlı idaresi idi!... Bir gün geldi: O idare Osmanlılaşmak yolunu tuttu. Ne çare ki insanların başındaki melun üç bela: Devletler politikası, cins kavgası, dinciler çapulculuğu o yolda rahatça ilerlememize engel oldu. Türk bütün hemşerilerinin önünde Osmanlılaşmak yolunda Osmanlılığı doğru ilerlemeye uğraşıyordu. Dışarıdan içeriden ayağı altına karpuz kabuğu konuyordu. Ona, başka hemşerilerinden yardım eden yoktu. Var idiye bile hemen hep Müslüman'dı. Yeni Osmanlılar işte bunlardı. Bunlar düşe kalka çalışıyorlardı: Çocuk ana rahmine düşmüştü. Gün geldi. Yeni Osmanlılar, şöyle böyle isyan bayrakları açar oldular: Artık anlaşılmişti ki ana gebeydi! Çocuğun düşmemesine bütün ev halkı, bütün Osmanlılar çalışacaklarına: her Osmanlı dinine, cinsine bakmayarak: Hele, ellerinde güya kendi cinslerinin, dinlerinin ayrı için bir isyan bayrağı tutanlar, o bayrakları atarak, yahut birleştirerek, o ‘Yeni Osmanlılar Bayrağı’ altında toplanacaklarına, yine kendi havalarında gittiler.”⁴⁶

Tunalı Hilmi'nin yukarıdaki sözlerinin gayrimüslimlere karşı sitem dolu olduğu hemen göze çarpıyor. Aslında yukarıdaki sözler tüm Osmanlılık siyaseti savunucularının sıklıkla maruz kaldıkları bir ruhsal durumu çok iyi özetlemektedir. Her türlü çağrıya rağmen, kendi mili davaları peşinde koşmakta ısrar eden gayrimüslimler, şüphe yok ki Osmanlılık siyasetine en çok darbeyi vuran kesimi oluşturmaktaydı. İslamcılığın ve Türkçülüğün bir toplumsal destek yaratmada arkalarına alacaklarını düşündükleri kitleler çok daha güvenilir durmaktaydılar. Fakat Osmanlılar, kendi siyasetlerini uygularken dahi Türklerin önderliğine ve birleştirici gücüne güvenmek zorunda kalmışlardır. Elbette Türklere böyle bir misyon yüklemelerini haklı gösterecek tarihsel bir açıklamayı yapmakta çok zorlanmadıkları açıktır. Fakat neticede, gayrimüslimlerin bir türlü çağrılara cevap vermemesi, Osmanlı aydınlarını gittikçe Türklere yönelten bir etki yaratmıştır. Bu

⁴⁶ A.e., s.64.

noktada Şerif Mardin'in, Tunalı Hilmi'nin de yazarları arasında bulunduğu *Osmanlı*'da bu yönde çıkan yazılar hakkında yaptığı değerlendirmeler, üzerinde tartışma yürütülebilecek bir teorik zemin imkanını sunmaktadır:

“Türlere verilen bu önem *Osmanlı*'nın yazılarının dikkate değer bir karakteristiğidir. Fakat bu önem “tedafü” (savunmacı) bir önemdir. Türlere verilen önemden, Osmanlı İmparatorluğu'nun meydana geldiği öteki etnik ve din gruplarının küçümsenmediği sonucu çıkarılmamalıdır. Türlere verilen bu önemle daha sonraki İttihat ve Terakki şovenizminin arasındaki ayrımı kaybetmemek son derece önemlidir. Ancak bu şekilde *Osmanlı*'da genellenmek istenen Osmanlılık duygusu bütün kompleksliğiyle zaptedilebilir. Osmanlı devletinin azameti fikri karşısında, o zaman bir çok kimseler için *milliyet* duygusu bir kabile ihtilafına yol açan farklılık duygusundan başka bir şey değildi. Fakat, Osmanlıcılığa samimi olarak inanan birisi için Türlere, İmparatorluğun kurucuları olmaları dolayısıyla özel bir önemi haizdirler. *Osmanlı*'nın Türkçülüğünü böyle makul bir çerçeve içinde değerlendirmek gerekir.

...*Osmanlı*'nın yazılarından edinilen izlenim bir Türk hegemonyası kurmanın bilinçli olarak öne sürülmesinden çok Osmanlılık fikrinin uygulama kabiliyeti olmadığını gösteren ve İmparatorluğun daha da parçalanacağını hissettiren gelişmeler karşısında duyulan panik ve onu izleyen kendi içine çekilmedir.”⁴⁷

Tunalı Hilmi Bey'in Türlere yaptığı vurguda belli aşamalardan söz etmek gerekmektedir. Öncelikle Türlere Osmanlıları birleştirmede, zulmü yenmede ve de gelecek kuşakları Osmanlılık bilinciyle donatmada öncülük vazifesi beklemektedir:

“Bizde kıyâm ön ayakları Türlere olmalıdır. Her cemaat lisanındaki neşriyat ve telkinat öteki cemaatler lisanına tercüme olunmalıdır.

Öz Osmanlılar Türlere dir. Bir Türk'ün yazdığını her Osmanlı okumalıdır.

Türkçe Osmanlıca demektir. Ne faide her Osmanlı bunu anlamaz. Anlamazsa anlattırılmaz mı?”⁴⁸

Aynı eserde Tunalı Hilmi Bey yukarıdaki sözlerini şu şekilde açıklar:

“[Biz de Türlere kıyâm ön ayakları olmalıdır!] bu o demektir ki, 1) Türlere kulakları dilleri olmalıdır. Türlere haklı bir sızıltı işittiler mi hemen ona düşmeliler, hakkı hak etmelilerdir. Ta ki haksızlık büyümeye! Ta ki her hemşerinin çiğnenen hakkı Türlere eliyle kurtarılsın! Zira: Bu mülk daha bir zaman en ziyade bize emanettir! 2) Bir sızıltı

⁴⁷ Mardin, Jön Türlere in Siyasî Fikirleri 1895-1908, s. 153-155.

⁴⁸ Tunalı Hilmi, X. Hutbe, s.3.

çıkılmak üzere daima hem tetik, uyanık bulunalım ki: Artık ihtilal bastırmak zoruyla tarlamızdan, işimizden, çoluk çocuğumuzdan, ocağımızdan ayrılmak, yok yere ölüp gitmek musibetlerine çarpılmayalım; hem de kardeşçe, Osmanlıca, yaşar gider olalım! Öyle ise şunu da yapalım: Kof masallar yerine birleşik durmamak, zulme karşı gidememek, komitelere de uyarak Osmanlıcasına ayaklanmamak yüzünden neler çektiğimizi evlerde, mekteplerde çocuklarımıza okutmak, anlatmak!”⁴⁹

Tunalı Hilmi Bey’in saptamaları hem Osmanlılık siyasetinin anlaşılabilirliği açısından, hem de Osmanlıcılarının yaşadıkları gelgitleri anlamak açısından son derece önemli veriler ortaya koymaktadır. Öncelikle Osmanlı denilen kimliğin içini doldurmada karşılaşılan güçlük ortadadır. Çünkü kendisi de öz Osmanlıların Türkler olduğunu söylemektedir. Öyleyse Osmanlılaşmayla aslında diğer unsurlar Türkleşmeyecek midir? Tunalı Hilmi Bey’in bu yönde gayrimüslimleri ikna etmek için onlarca argümanı ortaya koyduğu bilinmektedir. Nitekim Osmanlılığın hiçbir kimsenin milliyetine, diyanetine dokunur bir tarafı bulunmadığını ısrarla söylemiştir. Eğer Tunalı Hilmi’nin Osmanlı kimliği üzerine verdiği garantiler tamamen doğru olsa bile, bir Sırp, bir Bulgar niçin kendi ulus-devletinde yaşamak varken, Osmanlılaşmak denilen ve nasıl sonuçlanacağı belli olmayan bir macera için bağımsızlık taleplerinden vazgeçsinler? Bu konuda Tunalı Hilmi’nin eğer Osmanlı parçalanırsa, emperyalizmin elinde hepsinin perişan olacağını söylemekten fazla bir gerekçesi yoktur. Zaten halihazırda bir İmparatorluğun tebaası olarak yaşayan bu insanlar için, Tunalı Hilmi’nin ortaya koyduğu gerekçe çok da korkutucu olmamıştır. Böylelikle bir türlü harekete geçirilemeyen gayrimüslimlerin de Osmanlılaşma projesine dahil edilmesi yine Türklere kalmıştır.

Türklere yapılan vurguların artmasına paralel olarak, Türklerin biricikliği, diğer milletlere nazaran üstünlükleri gitgide daha fazla vurgulanmaya başlanmıştır. Özellikle Osmanlı İmparatorluğunun içinde bulunduğu durumdan en çok acı çeken, zulme uğrayan Türkler olmasına rağmen⁵⁰, yine de Osmanlılaşma yolunda önderlik ondan beklenilmektedir. Bu tutum sadece Tunalı Hilmi Bey’de görülmez. Özellikle *Osmanlı* gazetesinde bu yönelimdeki yazılara sıklıkla şahit olunmaya başlanmıştır:

⁴⁹ A.e., s.72.

⁵⁰ A.e., s.66.

“Türkler.. geriye kalan bu millet de açtır, çıplaktır, zulümdededir. Mutî’, sabırlı ve halî ve müteenni olan bu kavm bazılarınca miskin ve pek tembeldir. Türkler hakikat-ı halde büyüklerimizden birinin dediği gibi tüfek içindeki kurşun gibi yerlerinden zor çıkarlar, çıktuktan sonra da gidebildikleri kadar giderler.”⁵¹

Tunalı Hilmi’nin *Osmanlı*’daki bu sözlerle paralel bir çok yazısına şahit olmaktadır. Özellikle Peşte’de Reşit Efendi İle adlı eserinde, aslen Macar olduğu diyaloglardan anlaşılan Reşit Efendi ile Tunalı Hilmi’nin sözlerini Türkçü söylemden ayırabilmek mümkün değildir:

“Reşit Efendi : ...Bilir misiniz: ben Türklere taparım. Zikrim, fikrim Türk’tür. Lisanım adeta Türkçe’dir. Hülasa el kelim: Türkleri severim. Dünya bilir, bilmese bile ben bilirim – bulunmaz dünyada eşi yok bir millettir: zeki.. hüsnü halka sahip, faziletli, insaniyetli, Mürvetli. Bunu, her ne türlü mecburiyette bulunsam inkarda olamam.

Tunalı Hilmi: ...Onlarda ezilmez, bozulmaz bir cevher var. Bunu biraz yahut epeyce ovuşturmak lazımdır. Bu günkü halleri bir baygınlıktan ibarettir. (Neden sonra) yoruldular, çok yoruldular.

...Bu yorgunluk devirlerce dünya ile uğraşmanın, daha doğrusu: uğraştırılmalarından tevellüd etti. Bunca Osmanlı içinde devlet ve memleketin selameti hidmetinde, hidemât-ı askeriyede, hidemât-ı şakkada kullanılan, adeta hep Türk idi, hala Türk’tür. Böyle iken yine canlı, kanlıdır. Zaman harpteki ahval, hele bu gün şu bulunduğumuz yolda çalışan ‘Yeni Osmanlı’lardan hemen hepsinin Türk oluşu buna bir delildir. Ama denilecek ki ‘ne yaptılar’.. daha ne yapsınlar: Üç dört sene içinde görülecek iş bu kadar olur.”⁵²

Reşit Efendi olup biten karşısında milletin kayıtsızlığından bahsedince, Tunalı Hilmi Bey Türklere güvendiğini, bu miskinliklerinin maruz görülebilmesi için birçok nedenin elde olduğunu söyler:

“Reşit Efendi: ... milleti bu günkü kayıtsızlığından, miskinliğinden dolayı mazur görüyorsunuz öyle mi?

Tunalı Hilmi: Evet, ...başka bir unsur olsaydı mahvolurdu.”⁵³

Türklerin içinde bozulmaz bir cevher bulunduğunu ve onun biraz ovalanmasıyla bütün ihtişamını ortaya koyacağını söylemekle, Mustafa Kemal’in

⁵¹ “Makam-ı Akdes Cenab-ı Hilafetpenahi’ye”, Osmanlı, no:1, 1 Aralık 1897, s.2.

⁵² Tunalı Hilmi, Peşte’de Reşit Efendi İle, s.50-52. Eserde konuşma yerlerinde kişilerin adları değil sadece konuşma çizgisi mevcuttur. Yalnız hangi sözün kime ait olduğunun net bir biçimde anlaşılabilmesi için konuşma çizgilerinin yerine isimleri yazıldı.

⁵³ A.e., s.53.

Gençliğe Hitabesinde damarlarda dolaşan asil kana yaptığı vurgu arasında bir farklılık olduğunu söylemek zordur. Mustafa Kemal’de olduğu gibi Tunalı Hilmi Bey de Türklerin bu özelliğini tarihsel bir temele dayandırmaya çalışır:

“Türklerde her istidat kemal olmasaydı, Türkler büyük bir millet olmasalardı, bilhassa şu koskoca devleti teşkil ile asırlardan beri idare edip gidemezlerdi. Bundan mâ-adâ bir çok Şark hükümdar ailelerinin de Türk oluşunu unutmamalıyız.”⁵⁴

Tunalı Hilmi Bey’in Peşte’de Reşit Efendi ile yaptığı görüşmede söyledikleri milliyetçi bir bakış açısını son derece net yansıtmaktadır. Öncelikle Türklerin biricikliği ve kimseye benzemezliği vurgulanmaktadır. Milliyetçi iddia burada kendini çok net bir biçimde açığa çıkarır. Çünkü diğer milletlerle arasındaki ilişkiyi benzemezlikler üzerinden kurgular. Farklılığını ortaya koyarak, farkındalığını belli etmeye çalışır. Ayrıca bu farklılıklar bir ayrıcalığın da kanıtı olarak sunulur. Çünkü milletin büyüklüğü, ancak diğerlerinde olmayanlara sahipliğiyle belli olur.

Tunalı Hilmi’nin yine aynı eserinde Türklük ve Osmanlılık arasında kurduğu bağ ise son derece çarpıcıdır: “Türklük Osmanlılık bence birdir; belki de Osmanlılık Türklükten akdemdir.”

Tunalı Hilmi X. Hutbesinde Türkleri öz Osmanlılar olarak tanımlamıştı. Şimdi ise Osmanlılık ile Türklüğü bir tutmaktadır. Fakat bu iki söz arasında dahi son derece büyük bir fark vardır. Çünkü Osmanlılık, Tunalı Hilmi Bey’de Osmanlılaşma olarak tabir ettiği bir toplumsallaşma sürecinin sonunda kazanılacak bir kimliktir. Eğer Türklükle Osmanlılık birse, bu Osmanlılaşmanın Türkleşmekle aynı şey olduğu yönündeki endişeleri haklı çıkartacaktır.

Fakat Tunalı Hilmi Bey özellikle XI. Hutbesinde, Osmanlılık tanımının tartışıldığı kısımda gösterildiği gibi Osmanlılığın Türklük demek olmadığını ısrarla vurgulamıştır. XI. Hutbe ile Peşte’de Reşit Efendi aynı yıl içinde basılmıştır. Fakat ayrıntılı bir tarih verilmediği için hangisinin daha sonra yazıldığını anlamak

⁵⁴ A.e., s. 86-87.

mümkün değildir. Fakat XI. Hutbe’de bu sözlere yapılan vurgu, bazı yanlış anlaşılmalara açıklık getirme havasını vermektedir. 1908 yılında yayımladığı “OH” adlı eserinin büyük kısmı, daha önce yazdığı birçok Hutbe’nin içinden seçtiği alıntılarla yazılmıştır. Bu eserinde de ısrarla Osmanlılık ile Türklüğün aynı şey olmadığı üzerinde durur.

Tunalı Hilmi Bey’in “Peşte’de Reşit Efendi İle” adlı eserinde söyledikleri çok fazla yoruma yer bırakmayacak şekilde nettir. Türklerin tarihine ve biricikliğine yapılan vurgular, milliyetçi bir tutumun ifadeleridir. Asıl tartışılması gereken aynı anda Osmanlıcılığı savunurken, Türk’e ve Türklüğe yapılan vurgular, birbirleriyle apayrı anlamlar taşıyan cümlelerin farklı eserlerde kullanılması şeklinde kendini ortaya koyan çelişkilerdir. Tunalı Hilmi’nin ancak 1919 yılında Meclis-i Mebusan üyeliği ile başlayan siyasal hayatının yeni döneminde ortadan kaldırabildiği ikiliklerin, kafa karışıklığının altında yatan sebepler nelerdir?

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, Cumhuriyet’in ilanına ve Kemalist Devrimin hiçbir şekilde ikiliklere yer vermeyen netliği ve radikalliğine kadar, bu kafa karışıklığının Osmanlı aydınlarında çok sık görülen bir hastalık olduğu söylenebilir. Bunun başlıca sebebi, hala Osmanlı İmparatorluğunun bekasının kendileri için temel mesele olmasıdır.

Tunalı Hilmi Bey Osmanlıcıdır, fakat millet gerçeğinden bihaber değildir. Buna rağmen milliyetçi tutumlarını bastıran ve siyasal duruşunu belirleyen, ittihad-ı anasır yoluyla İmparatorluğun bekasını sağlama fikridir. Ne zaman ittihad-ı anasırın sağlanamayacağı anlaşılır, Osmanlı aydınları çok rahat biçimde Osmanlıcılıktan Türkçülüğe geçiş yaparlar. Çünkü bu geçişi sıkıntısız bir şekilde yapmalarını sağlayacak altyapıya çoktan sahiptirler. Bir mukayese ile açıklamak gerekirse, Sovyetler Birliği’nin yıkılması nedeniyle dünyada sosyalist hareketin yaşadığı bocalama göz önüne alındığında, Balkan Savaşları neticesinde, Osmanlıcılık savunucularının çok rahat bir biçimde kendi milletlerinin milliyetçiliğine soyunmaları bu gerçekliğin daha net olarak anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Üstelik

bu tarz-ı siyaset değişikliği sadece Türkler için söz konusu değildir. Osmanlıcılığı savunan Arnavutların da Balkan Savaşlarından sonra Arnavut milliyetçiliğini çok rahat savunur hale geldikleri bilinmektedir. Nitekim ne zaman Osmanlıların birliği konusunda umutları zayıflar o zaman Türklere yapılan vurgu öne geçer, fakat ne zaman ki yeniden ittihad-ı anasır noktasında umutlar belirir, hemen Türklük geri plana düşer, Osmanlılığa yapılan vurgu tavan yapar. Özellikle 1908 Jön Türk Devrimi ile birlikte bu ruh hali Tunalı Hilmi Bey’de tüm çıplaklığıyla ortaya çıkar. Kanun-ı Esasi’nin ilanı, devrimi izleyen ilk günlerde Müslim ve gayrimüslimlerin bir arada kutlamalarda bulunması, Tunalı Hilmi Bey’in büyük bir iyimserlik havasına kapılmasına neden olur. Yazılarının ve konuşmalarının hedefi bir anda Türkçüler olur. Her ne kadar uzun bir alıntı da olsa “Oh”ta bu konu ile ilgili yazdıklarını ortaya koymak, konjonktüre bağlı olarak kendisini gösteren tutumlarını anlamak açısından son derece faydalıdır:

“Yahudiliği havrada, Hıristiyanlığı kilisede, Müslümanlığı camide bırakmış gibi olmalıyız. Osmanlılık, Türklük demek değildir. Osmanlılık Türkiyeliliktir. Her Türkiyeli Osmanlıdır. Osmanlılık bir libas-ı maneviyedir ki setr ettiği vücut-u milliyi sıkmaz. Bilakis ruhlandırır, besler, büyütür, canlandırır. Biz, bir heyetiz ki resmen caiz olduğumuz veya olacağımız Osmanlı saffetine yakışmayacak hangi harekette hangimiz bulunacak olursak Osmanlılıktan evvel kendi unsurumuza, her türlü varımıza, varlığımıza suikast etmiş oluruz. Bu toprak, coğrafya-yı siyasi nokta-i nazardan ve her cihetle ancak Osmanlı toprağı sayıldıkça her birimizin hayat cinsiyesini adamaya vesile olacak mahsuller verebilir. Mesela Türkler, kafalarına Osmanlılığa muzır kuruntular koyarlarsa mahvolurlar bu, hepimiz için böyledir. İttihat, dünyayı tek bir dünya haline koymak üzere büyüyor. Meydandaki bir ittihadı bozmak için üzölmeyelim .. Dünkü yolsuzlukları unutalım işi bu günkü yolsuzluklardan tutalım. Hükümete karşı gitmeyi daima Osmanlıca düşönelim – bu dünyada bir murat beslenir. O da: insanca yaşamak, rahat selametle geçinmektir. İÇinizde muradı bulanlar birbirleriyle kucaklaşmalıdır. Kendimizi Osmanlıcasına düşöndürmeye alıştırmalıyız. Bizde kıyam ön ayakları Türkler olmalıdır. [İşte oldular! Bundan böyle] Bu ölkede hayırlı bir iş görmek niyetiyle ayaklanacak olan bir takım ahali: Din, millet gözetmemeli. Bütün Osmanlılarla birleşmeli: Daima birleşmiş bulunmalı. Evlat ve ailenize böyle nasihatler ediniz ki Osmanlılık fikri her kafada yer tutsun! Bu gün, yıldırım yüklü bulutlar halini almışsınız; dolmuşsunuz; boşalmak istiyorsunuz. Alimallah, bir kere din, millet gözetmez de birleşirseniz her zalimi bin yıldırıma uğramışa döndürörsünüz! Osmanlı olur (Osmanlıyız) diye sevişörsünüz, sevinirseniz; her şerefi, rahatı Osmanlı olmakla edinirsiniz! – Bir kere kucaklaşır birleşirseniz her yüreğe su serpersiniz; her dünyasından bizim işe can gelir, kan gelir; ezenlerle, ezilenler yüz yüze gelir; her zalimin tepesine sanki bin Azrail dikilir; çünkü her zalim bir kaplan kesilir. Dünya başkalaşır: mazlumlar kucaklaşır; her Osmanlı, her Osmanlı ile kardeşleşir,...

Oh hamd olsun, feleğin bu mürvetini, velev gurbette de olsun, gördük. Zaten bu emniyetle idi ki bir bahis açıldı, yahud şu kalemcik bir kere harekete geldimiydi, adeta

bütün Türklüğünden sıyrılır, imanına kadar Osmanlı kesilirdim!.. Ah.. Bu saf bu sevdâvî halime gülenler ne kadar çoktu. Hatta bir kere “yahu; Türkiye’deki bunca unsurun sapıtığı ...görmüyorsun; yoksa Türk mü değilsin?” diye beni kızdırmışlardı da “ Ayol, bunlar hem tabii hem geçici hallerdir. Hele biz bir kere muvaffak olalım. Görürsünüz: feleğin çemberi mihverî nasıl değişir. Hem bir de, isterseniz ecdadımın kanından, şüphelenin. Osmanlıyım, vesselam” cevabını vermişim. Hele (Yeni Osmanlı) dururken (Genç Türk), âcizan (Jön Ottoman)ı yerine (Jön Turk) tabirine adeta tapardım! Hele “sen beyhude yırtınma bu halkı ihtilalci edemezsin” zorbaları!

Oh, edemediysem gördüm.”⁵⁵

Tunalı Hilmi Bey İskenderiye’de bir düğün salonunda Meşrutiyeti kutlayan her unsurdan insana bir konuşma da yapmıştır. Bu sefer dört gün sonra bir konuşma daha yapmak için kürsüdedir ve heyecanı hala yatışmış değildir:

“Osmanlı hanımlar, Osmanlılar!

Demin galiba şöyle denildi: “birbirimize düşmüştük. Bir daha böyle yapmayalım” bu pek tabii değil miydi: Işık, canım Kanun-ı Esasî; görünmüyordu. Araya bir perde girmişti. Kalınlaştıkça kalınlaştı. Kalınlaştıkça karardı. Bizi karanlıkta bıraktı. Birbirimizi görmez olduk; kimimiz birbirine değil, birbirinin üstüne düştü. Halbuki bağırışlarımız, çığlıklarımız birdi: bir manada idi; şöyle idi:

Medet olmuyor vatan kan damlayan paladan!

Akıbet birbirimizin üzerine düşe düşe, ezildik, yoğrulduk, bir olduk!

Akıbet ne oldu? Otuz milyonluk bir halkın tırnakları, bir ordunun 150 bin süngüsü, kılıcı; o perdeyi cayır cayır yırttı, fırlattı, attı! Bir nurdur parladı. Meydana, darmadağınık denen, tek bir millet çıktı! Siz çıktınız. Biz çıktık. Biz Osmanlılar çıktık. Ağzı, dili, her duygusu bütün köklü (Osmanlılar!) diye haykıran bizler çıktık! Osmanlılar çıktı.”⁵⁶

Tunalı Hilmi Bey’in yukarıda bir kısmı verilen Türk ve Türklük ile ilgili sözleri bir bütün olarak ele alındığında, Şerif Mardin’in Jön Türklerin, Türklere verdiği önemin tedafûî niteliğine yaptığı vurgu daha iyi anlaşılacaktır. Nitekim Tunalı Hilmi Bey, şartlar Osmanlılık adına müsait olduğunda, kutsiyet derecesinde üstünlükler atfettiği Türk kimliğinden sıyrılmak bir sakınca görmez. Fakat yine de bir ihtiyat payı bırakmaktan geri durmaz: Türklerin kıyam ön ayakları olduğunu araya sıkıştırır.

⁵⁵ Tunalı Hilmi, Oh, s. 12-14.

⁵⁶ A.e., s.23-24.

Tunalı Hilmi Bey 1895-1909 arasında Türkçü olarak nitelendirilemez. Fakat gerek halkçılığının tesiriyle, gerekse de Türk milletinin bir parçası olduğunun bilinciyle, Türk siyasal hayatının ilk siyasi Türkçülerinden biri olarak tarihe geçmesini sağlayacak temelleri bu yıllarda atmıştır.

V. BÖLÜM İHTİLALCİLİĞİ

Şerif Mardin'in de vurguladığı gibi Tunalı Hilmi gerçek bir ihtilalci niteliğini taşıyan birkaç Jön Türk'ten biridir.¹Bütün politik mücadelesine damgasını vuran ihtilalciliği olmuştur. İhtilalci çizgisinden bir gün bile sapmamış ve bu yönde öne sürmüş olduğu yöntemlerden asla vazgeçmemiştir. Bu yüzden Tunalı Hilmi'nin ihtilalciliğini çeşitli kategorilere ayırarak incelemek gereksiz olacaktır. İhtilalciliği açısından tarih sahnesinde bir Jön Türk olarak bulunduğu dönem bir bütün olarak incelenmeli ve tartışılmalıdır. Hatta Sarayla yaptığı uzlaşmalar dahi bu bütünden bir sapma olarak görülemez ve bireysel bir takım beklentiler üzerine temellendirilemez. İhtilalin hizmetinde olduğu sürece Tunalı Hilmi Bey, her türlü anlaşma ve ittifak potansiyelini değerlendirmiştir.

Fakat özellikle Ahmet Rıza Bey'in şahsında en iyi ifadesini bulan muhafazakar Jön Türk tavrı, Tunalı Hilmi Bey'in ihtilalci söyleminden rahatsız olmuştur. Tunalı Hilmi mümkün mertebe Jön Türkler arasındaki fikir farklılıklarını gizlemeye çalışırken, Ahmet Rıza Bey ise bu hususta net bir tavır ortaya koymuş ve bu durumu saklamaya gerek duymamıştır. Tunalı Hilmi'nin Peşte'de Reşid Efendi ile yaptığı görüşmelerde bu durum açığa çıkmıştır. Tunalı Hilmi Ahmet Rıza ve grubuyla hiçbir sorunları olmadığını belirtse de Reşid Efendi'nin bizzat Ahmed Rıza'dan bu duyumları aldığını ve kendisinin aleyhinde konuştuğunu söylemesi üzerine aralarındaki sorunu izah etmek zorunda kalır. Ahmet Rıza ile temel çelişkileri ihtilalcilik noktasındadır:

“Doğru.. Aramız bozuktur. Buna da birinci sebep: [Daha neler var, neler!.. Ezcümle] ihtilal ve icraat taraftarı olmamasıdır. Halbuki şu zamanda kuru neşriyata hasr-ı kuvvet etmek cinayettir. Bu gün kan dökmek.. dökmek döktürmek için çalışmak lazımdır.”²

¹ Mardin, Jön Türklerin Siyasî Fikirleri, s.145.

² Tunalı Hilmi, Peşte'de Reşid Efendi İle, s.83.

Brindizi Kongresi'nin akim kalmasında Ahmet Rıza Bey'in gösterdiği olumsuz tavrın önemli bir payı vardır. Nitekim bu olaydan sonra Tunalı Hilmi Bey Ahmet Rıza ve grubuyla aralarındaki temel farklılıkları açıkça yazmaktan çekinmemiştir. En temel fark yine ihtilalcilik noktasında vurgulanır. Kendilerinin gerekirse teşebbüsat-ı icraiyyede bulunacaklarını, Ahmet Rıza'nın ise güzellikle sorunların aşılmasından başka bir çözüm yolu ortaya koyamadığını belirtmiştir.³ Nitekim ihtilalcilik noktasında yaşanan tartışma Tunalı Hilmi Bey'in parti düşüncesinde de radikal değişikliklere neden olmuştur. İleride ayrı bir bölüm olarak tartışılacak olan Tunalı Hilmi Bey'de Parti Düşüncesi bölümü, Tunalı Hilmi Bey'in ihtilalci fikirleriyle politik mücadele serüveni arasındaki sıkı ilişkiyi daha derin bir biçimde tartışacaktır.

Tunalı Hilmi Bey, Abdülhamid istibdadına karşı mücadeleye atıldığı ilk günden itibaren ihtilalci tavrını ömrünün sonuna dek sürdürmüştür. Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti içinde bir kanat gibi çalışan Osmanlı İhtilal Fırkası'nın icraat komitesi namına yayımladığı beyanname, Jön Türkler içindeki ihtilalci söylemin en uç örneklerinden biridir:

“Osmanlılar biliniz ki kudurmuş bir köpeği gebertmek farzdır! İşte bu güne kadar kan dökmekten sakınmış olan «Osmanlı İhtilal Fırkası» artık zalimlerin haddini silâhla bildirmeyi ve mazlûmların intikamını almaya iyice karar verdi.

Zabıta güruhu ve asker takımı yolumuzu kesmeye kalkışırса aramızı ancak ölüm ayırabilecektir. Evet, öleceğiz, öldüreceğiz, keseceğiz, biçeceğiz, yakacağız, yıkacağız... hiç kimseden pervamız yok!

...O canavar Padişahın (Yıldız)ını söndürecek ve külünü semaya doğru savuracak olan (dinamit)ler bile elde, belde hazırdır. Halkın selâmeti herhangi noktayı gösterirse oraya atılacaktır.

..... (Ya hak, ya ölüm) diyerek (Meclis-i Mebusan) ı açtırmak ve şu zalim hükümeti kökünden söküp atmak üzere bir işe sellemehüsselâm başlayacağız, bildiriyoruz.

(Mühür) İhtilal Fırkası. Ya hak, ya ölüm”⁴

³ Tunalı Hilmi, Murad, s.36.

⁴ Kuran, Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele, s.224.

Tunalı Hilmi Bey'in ihtilalciliğinde askeri bir bakışın etkisini görmek hiç de zor değildir: İktidar silahla kazanılacaktır, hainler cezalandırılacak, patlayan bombalar ve silahlar atalet içindeki halkı harekete geçirecek ve askerler burada önderlik rolünü üstleneceklerdir:

“Asker!.. Ey Gaziler! En azılı, en ziyade azgın bir düşman kırılmadan nereye gidiyorsunuz? Ey mücahitler!.. İleri!.. Arş! Hükümet konaklarına dolunuz. Yıldız'ın altını üstüne getiriniz; ondan yana olan sıçan yüreklileri öldürünüz. Münafıkları, casusları.. rüşvetçi memurları hep gebertiniz!.. Hücum!.. Ateş... Ateş ediniz, ateş kesiliniz, ey mücahitler, kükreyiniz, ah Osmanlı askerleri, askerler! Biliniz ki bu millet, asker oğlu asker millettir: Bu millet askerlik sayesinde büyümüştür; asker eliyle meydana çıkmış bir millet varsa o da budur; biziz; biz Osmanlılarız ki siz askerlerimize sığmıyorsunuz; yine sizsiniz ki kendinizi şu beladan kurtarabileceksiniz; ey tersaneliler, ey redifler ey gönüllüler! Dediğimiz gibi hakkıyla cihat ediniz ki şu arkanızdaki elbiseyi çıkarıp da benim gibi.. evvelki gibi birer baldırı çıplak olduğunuz vakit zalim üzerinize çullanmasın. Biliniz: Dün kavgaya gelirken ne bırakmış iseniz bu gün yarısını bulamayacaksınız; geriye kalanı yarın da elinizden kapacaklar, derinizi soyacaklar, (vergi! vergi!) diye çıkmamış bulunan canınızı bile almaya kalkışacaklar. Siz ise ayaklanmak isteyeceksiniz, ayaklanamayacaksınız yüz üstü düşeceksiniz. Düşmeseniz de zalimlerle pek çok uğraşacaksınız; zira: O padişah kılıklı hain Yıldız'a tersaneler, kaleler kurdu; silahlar, cephaneler doldurdu. Ey düşününüz!...

Hazır ol... Asker!... Ey Mücahitler; geliniz, satılmış öküzleriniz yerine kendinizi boyunduruğa vurmayınız. Şu silahları vermeyiniz; çekiniz, sallayınız (ya millet meclisi, ya ölüm!) narasını atarak zalimler üzerine boşaltınız. Her birini hainlerin başında kırınız, paralayınız.”⁵

Tunalı Hilmi Bey'in yukarıdaki sözleri, 1876'da Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilişinde önemli rol üstlenmiş olan Harp Akademileri Komutanı Süleyman Paşa'ya ithaf edilen ve askerlere, gazilere hitap eden VIII. Hutbe'de yer almıştır. Tunalı Hilmi Bey bir sonraki hutbesinde de ateşli ihtilalci söylemine devam etmiştir: “...silaha sarılınız.. casusular, sır saklamayanlar, insanlar arasına sokulmuş bir takım yılanlardır; bunların hakkı, süngü, silahtır.. kurşundur, paladır, hançerdir, kamadır!..”⁶

Tunalı Hilmi Bey sözlerinin devamında ahaliyi Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti içinde toplanmaya çağırır. Eğer ahali bu çağrıya uyarsa neler yaşanacağına dair öngörülerini paylaşır. Böylelikle Tunalı'nın kafasındaki cemiyetin tamamen

⁵ Tunalı Hilmi, VIII. Hutbe, s.28-29.

⁶ Tunalı Hilmi, IX. Hutbe, s.36.

ihtilalci bir amaçla çalışması gerekliliği de ortaya çıkar ki bu durum bir çok Jön Türk'le aynı cemiyet içinde faaliyet göstermesine engel teşkil edecektir.

“...bir gün gelir, ayaklanmak lazım gelir ...evet herkes kükremiş. Herkes hükümet konaklarına dolmuş, her hükümet konağı bir siyaset meydanı olmuş, (asmalı, asmalı) nağrasa dünyayı tutmuş. Hükümet diz üstüne düşer, ahaliden aman diler affedilebilecekler edilir. Edilmeyecekler için de (yılanın başı yavru iken ezilmeli) denir. Ahali emreder, hükümet boyun eğer: dar ağaçlarını kurar, kendi adamlarını kendi eliyle asar!..

Neden sonra.. herkes susar,ortalığa bir esenlik, bir nur, bir yürek ferahlığı.. hoş bir düşünce kaplar.”⁷

Tunalı Hilmi Bey, ihtilalin doğasında bulunan kan dökme hususunda bir nebze sınır koymayı da ihmal etmez. VIII. ve IX. Hutbeleri ile aynı yıl yazdığı Evvel ve Ahir adlı eserinde “Kan dökülmesin mi istiyoruz?.. Hayır dökülmeli!.. Şu kadar ki çok sürmemeli”⁸ demiştir. Esasen uzun sürmesi için de bir neden yoktur. Çünkü Tunalı Hilmi'ye göre içinde bulunulan vahim durumun sebebi Sultan Abdülhamid ve memurlarının uygulamalarıdır. Şart'ı kabul eden iyi bir padişah ile dürüst, halkçı memurlarla sorunlar pekala aşılacaktır. Bu yüzden Tunalı'nın ihtilalciliğini bir Fransız ve Rus devrimciliğinden farklı kılan, sınıfsal bir çelişki üzerinden hareket etmemesidir. Böylelikle hedef ne kral ve aristokratlar ne de onlarla birlikte burjuvalar olacaktır. Bir ihtilalle devrilmesi gereken güç halkına kötü babalık eden padişahın ve onun memurlarının düzenidir. Şiddetin esas muhatabı da başta Sultan Abdülhamid olmak üzere onunla işbirliği içindeki memurlar olacaktır:

“Evvel ahir söylenmiş ve söylenecek sözlerle yapılmış ve yapılacak işleri henüz iyice bellemediğimiz anlaşılıyor. Böyle olsaydı milyonlarca halkın başındaki bela.. Şu üç buçuk zalimden ibaret hükümet heyeti çoktan def edilir ve yerine hakkı, adaleti tanıyan birileri getirilirdi.

- Öyleyse bizi mazlum kılan hükümet değildir.
- Evet hükümet değildir: Hükümetin zalim olmasından ‘Osmanlılığı yıkarcasına’ faydalanmaya çalışmak, padişahlara kabahat bulamamak, bulunca da ne yapmak lazım geldiğini bilememek; bilince de ümitsizliğe yol vermek; ya da (neme lazımcılık)... Fakir ve hakir düşmemize işte bu sebeplerdir.”⁹

⁷ A.e., s.38-39.

⁸ Tunalı Hilmi, Evvel ve Ahir, Cenevre, y.y., y.y., 1315, s. 27.

⁹ A.e., s.2.

Tunalı Hilmi Bey padişahın ahalinin gözündeki prestijini sarsmak için yoğun bir şekilde Abdülhamid ve idaresinin cinayetlerine, zulümlerine vurgu yapmıştır. Kendi eserlerinin yanı sıra *Osmanlı*'nın da bu yönde bir propaganda yaptığı gözlerden kaçmaz.¹⁰ Tunalı Hilmi bunu yaparken de insanların dini duygularına seslenmeyi ve bu yönde ihtilale bir meşruiyet kazandırmaya çalışmayı ihmal etmemiştir:

“Zulmeden veya zalimlere göz yuman padişah tahttan indirilir.kafasına bir balta indirilir, kızmayalım. Şeriat böyle diyor. Allah böyle diyor. Peygamber böyle diyor. Daha ne; ahalinin kendisinden hoşnut olmadığını bilen bir padişahın padişahlıktan vazgeçmemesi kadar büyük bir zulüm yoktur!

- Ey.. acaba bu günkü padişah nasıl bir padişaktır?
- Nasıl olacak daha öğrenemedin mi? Bir kere halimize bakalım: Rahat ediyor muyuz, etmiyor muyuz? Ne diyoruz.. (oh.. dünüm, bu günümden iyidir) diyen var mı?.. Hayır! Öyle ise zalimdir!..
- Peki.. Acaba ne çeşit zalimlerdenidir?..
- Burasını Allah bilir. Dünyada bunun gibi bir tane daha gelmemiştir ki ne çeşit olduğunu söyleyebilelim. Yalnız şunu bilelim, yeter: olan biten işlerin hepsinden haberi vardır. Öyleyse her işte parmağı da vardır. Yalan mı söylüyoruz; halkın inlediğini bilmiyor mu, kendisine haber vermiyorlar mı? Vermiyorlarsa.. işte biz bağırıp duruyoruz. Niçin aldırıyoruz.”¹¹

Tunalı Hilmi Bey halkı harekete geçirebilmek için yazılarında dini vurgulara önemli bir yer verir. Hutbeleri genelde hadis ve ayetlerle başlar, Abdülhamid rejimine ortaklık etmenin veya sessiz kalmanın günah olduğu belirtilir. Böylelikle din konusunda hassas olan ve padişaha bağlılığıyla bilinen Anadolu Müslüman taşrasının ve diğer İslamların, kimi zaman korkutarak kimi zaman Sultan Abdülhamid'in din konusundaki riyakarlığına vurgu yaparak desteğini almaya çalışır. Tunalı Hilmi Bey halka seslenmeyi amaçladığı hutbelerine başlarken kendisini peygamberin hizmetkarı olarak tanıtır: “Seyyid’ul-kavm hadimâhûm sıddık resulullah”.¹² Askere, köylüye, gayrimüslimlere seslenmesinin yanı sıra ulema sınıfına da seslenen ve onları harekete geçmeye çağıran Tunalı Hilmi'nin II. Hutbe'sinde dini söylem ve peygamber hadislerine yapılan vurgu üst seviyeye

¹⁰ Mardin, Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908, s.164.

¹¹ Tunalı Hilmi, Evvel ve Ahir, s.24.

¹² Tunalı Hilmi, I. Hutbe, Cenevre, y.y., 1313, s.1.

çıkart. ¹³ Kendi adını kullanmadığı, İntikamcı Yeni Osmanlılar Fırkası imzasıyla çıkardığı “Ya Muvahhid” adlı eserinde de tamamen dini vurgular hakimdir. Son derece propagandist bir üslupla tevhit edenleri milletini, vatanını kurtarmaya çağırır:

“Kurtar ya muvahhid kurtar: Dinini, imanını, devletini, milletini -o pis yüreği yar da kurtar..

...Ya muvahhid!

O intikam bilhassa Abdülhamid’in murdar yüreğindedir.”¹⁴

Tunalı Hilmi Bey’e göre zulüm ortadan kalktığı zaman Osmanlı sorunlarını çözmeye başlayacaktır. Zulmün ortadan kalkması için zalimlerin öncelikle cezalandırılması gerekmektedir. “Zalim denilince ise akla, en önce padişahlar, sonra hükümet adamları gelir; nitekim başınızdaki bela da bunlardır.. şu bu günkü hükümettir.” ¹⁵ Öyleyse “Hiç şüphe yok ki: Bizim canavar ya ölecek, ya öldürülecek. Ondan sonra asıl iş başlayacak.”¹⁶ Evet ondan sonra bir ferahlama, rahatlama olacak ve esas iş yani “Ahali Hakimliği”nin inşasına başlanacaktır.

Tunalı Hilmi’nin birinci hedefi Sultan Abdülhamid olmasına rağmen, salt hükümdarın değişimiyle sorunların aşılacağına dair bir perspektifi Tunalı’da görmek mümkün değildir. O tebaasına iyi babalık edecek bir hükümdarın özlemine çekmektedir. Hatta bu yüzden en önemli eserine Murad ismini vermesini şu şekilde anlatır:

¹³ Tunalı Hilmi, II. Hutbe, y.y., y.y., 1314. Tunalı Hilmi’nin bu hutbesi ulema sınıfına seslenir. Hutbenin kapağında “el ulemaü ve rasetül embiyai” yani “alimler nebilerin varisleridir” hadisi bulunmaktadır. Hutbe “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu” diye soran Zümer suresi 9. ayetle başlar. Böylelikle ulema sınıfının peygamberlerin varisi ve bilgi sahibi insanlar olarak zulme karşı durma noktasındaki sorumluluğu vurgulanır.

¹⁴ (Tunalı Hilmi), İntikamcı Yeni Osmanlılar Fırkası, Ya Muvahhid, Cenevre, İntikam Matbaası, 1318, s.3,5. Bu eser İntikamcı Yeni Osmanlılar Fırkası tarafından basılmıştır. Fakat Tunalı Hilmi’nin TBMM’ye hediye ettiği kendi yazdığı eserler arasında mevcuttur. Yine bu liste Tunalı Hilmi Bey tarafından Memiş Çavuş Büyük Millet Meclisi’nde adlı eserinin başına eklenmiş ve listede 27. sırada gösterilmiştir. Tunalı Hilmi Bey Ya Muvahhid yazıldığında İspanya’da memurdur. Bu eser açık bir isyan çağrısıdır ve padişaha karşı son derece ağır ithamlarda bulunmaktadır. İntikamcı Yeni Osmanlılar Fırkasının temel gelirin Tunalı Hilmi’nin maaşı olduğu düşünüldüğünde böyle bir eseri bizzat kaleme almaması son derece anlaşılırdır.

¹⁵ Tunalı Hilmi, X. Hutbe, s.8-9.

¹⁶ Tunalı Hilmi, Murad, s.182.

“Bu risaleye ‘meram’ hele ‘ıslahat düzeni’ demek daha yakışıklı düşerdi. Fakat.. gönül, ‘Murad’ adını vermeyi arzu etti.

Hemen Cenabı Hak ‘Sultan Murad’ hâmis hazretlerini daha pek çok zaman mamur etsin.”¹⁷

Tunalı Hilmi için Abdülhamid’in tahttan indirilmesi ya da öldürülmesi yeni bir sistemin inşası önündeki en büyük engeli ortadan kaldıracaktır. Öyleyse ihtilalin hedefinde Sultan Abdülhamid ve onun adamları olacaktır. Yeni bir padişahın varlığı ise ancak “Ahali Hakimliği”ni kabul etmesi ile mümkün olabilir. Sultan Murad’a yapılan vurgu, meşrutiyet rejimine olan desteğinin samimi bulunmasından kaynaklanır. Nitekim tebaasına iyi babalık edecek bir hükümdar olmak için artık adil olmak yetmez, “Şart”ı tanımalı ve ahalinin hükümrancılığını kabul etmeli ve kendisi onun hizmetkârı olmalıdır.

Tunalı Hilmi Bey’in ihtilalciliği pratikte suikastlardan, asker ve halk isyanına uzanan geniş bir eylem yelpazesi içinde kendisini sunular. Önemli şahısları öldürmek gibi hem iktidara korku verecek hem de halkın dikkatini çekecek eylemlere öncelik verilmesini savunur. Kuru neşriyatla halkın harekete geçirilebileceğine ihtimal vermez. Bu yöndeki düşüncelerini hiçbir zaman değiştirmemiştir. Osmanlı İhtilal Fırkası’nın faaliyetlerine son vermesi ve Mizancı Murad Bey’in Sarayla anlaşmasının ardından Cenevre Grubu Tunalı Hilmi’nin de kurucularından olduğu *Osmanlı* gazetesini çıkarmaya başlamışlardır. Mizancı Murad Bey’in ayrılışından sonra Cenevre üzerindeki bütün yetki asker kökenli Jön Türklerin eline geçmiştir. Cenevre Jön Türklerinin siyaset tarzları mesleki bakış açılarının, geleneksel siyaset adamı yetiştiren merkezlerden kopuşun ve Avrupa’daki “Jön” akımlarının etkisinde şekillenmiştir. Bu yüzden Tunalı Hilmi’nin Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti içinde ayrı bir kanat olarak savunduğu ihtilalci fikirlerine *Osmanlı*’da daha sık rastlamak mümkün olacaktır.

Tunalı Hilmi Bey’in politik serüveninin önemli duraklarından birisini Mısır Şubesi’nde yaptığı çalışmalar oluşturur. Burada geliştirdiği kongre düşüncesi,

¹⁷ A.e., s.196.

Osmanlı içindeki ihtilalci unsurları bir araya toplama hedefiyle inşa olunmuştur. Nitekim Tunalı Hilmi'nin Mısır Şubesi adına gönderdiği dilek suretinde ortaya koyduğu düşünceler Osmanlı İhtilal Fırkası içinde ve *Osmanlı*'nin neşri sırasında savunduğu ihtilalci fikirleriyle tamamen örtüşmüştür. Tunalı Hilmi Bey artık daha derli toplu, merkezi, fikri ve eylem yapısı birbirine uyumlu, ihtilalci, şiddet içeren eylemlere başvurmaktan kaçınmayan ve hangi milletten olursa olsun bütün Osmanlıların gönül rahatlığıyla katılabilecekleri bir örgüt kurmayı hedeflemiştir. Mısır Şubesi'nin kongreye sunmak üzere oybirliği ile hazırladığı dilek suretinin bazı maddeleri, Tunalı Hilmi'nin ihtilalci programını özetlemektedir:

“Birinci madde – Yalnız neşriyatla bir netice istihsali mümkün olmadığından «Yeni Osmanlılar» namı altında bir cemiyet tesis eylemek ve ihtilâl mukaddematı olmak üzere hükûmet dairelerine dinamit attırmak, eşhas-ı muzirreyi öldürtmek, zehirlemek, vükelânın evlerini ve arabalarıyla kendilerini havaya uçurtmak;

İkinci madde - «Yeni Osmanlılar» Cemiyetinin reis ve âzalarının ihtilâl taraftarı olmaları, heyet-i idarenin İsviçre'de ikamet eylemesi ve İstanbul'da bir kuvvet-i icraiye bulundurulması;

Üçüncü madde - «Yeni Osmanlılar» Cemiyeti neşriyatının son derece ihtilâl cûyane olması;

Onuncu madde – Cemiyete hiyanet edenlerin öldürülmesi.”¹⁸

Tunalı Hilmi Bey önemli kişilerin katliyle Saray ve hükümete korku salmayı, ahaliyi ise bu yolla sarsmayı, uyandırmayı hedeflemiştir. Böylelikle insanlar kendilerine zulmeden Saray ve hükümet adamlarının o kadar da güçlü olmadıklarını görecektir, zulüm düzenini sürdürenler ise kendilerini hiçbir biçimde güvence altında hissetmeyeceklerdir. Tunalı Hilmi Bey'in bu tarz yöntemleri savunmasındaki en önemli sebep ne askerlerin ne de ahalinin henüz topyekûn bir ihtilale hazır olmadığını düşünmesidir. Bu yüzden ihtilalci propagandanın merkezine, suikast ve bombalama eylemlerini yerleştirmiştir. Brindizi Kongresi çalışmaları sonrasında kaleme aldığı Şart adlı eserinde ve kuruluşuna önderlik ettiği İntikamcı Yeni Osmanlılar Fırkası'nın yayınlarında bu fikirlerine yer vermiş ve eylem politikalarının bu temel üzerine kurulacağını ilan etmiştir:

¹⁸ Kuran, Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele, s.249-250.

“...Bizde bu gün umumî bir kıyamın, bir hareket-i ihtilâliyenin mümkün olmadığı, ümmetin hâl ve kabileyi göz önüne getirilince hemen anlaşılır. Şu cihetle kıyamın kazandıracağı fevaid-i vataniyeyi, kimin te'min veya matlub olan kıyam-ı umuminin hayyiz-i ârâ-yı vusûl olmasını tesrî' için ne yapılmalıdır? Hususî kıyamlar hazırlanmalıdır...”¹⁹

“ 54- Cemiyet [böyle canavar bir hükümete karşı] her yapmak istediği ancak ihtilalcilikle ancak ihtilal ile fakat.. ilk adımlarda teke tek saldırmak yolunda ihtilalciklerle yapabilir.”²⁰

Tunalı Hilmi Bey'in önemli kişileri öldürmeye dayanan ihtilalci propagandasının temel amacı halkı ve askerleri büyük bir isyana sevk etmektir. Bununla birlikte Tunalı Hilmi Bey'in askerlere ihtilalde öncü bir rol yüklediği gözlerden kaçmaz. Tunalı Hilmi, bu önderlik vazifesinin tarihsel gerekçelerini ortaya koymaya çalışmıştır. Özellikle asker millet olarak tanımladığı Osmanlıların bu durumunu, devletin kuruluş efsanesiyle açıklama çabası içinde bulunmuştur. Osmanlı'nın temelini gaziler, alperenler atmışlardır ve Osmanlıların mayasında askerlik vardır.²¹ Böyle bir milletin ihtilali de ancak askerce olabilmektedir:

“Fıtrat değişir sanma bu kan yine o kandır. Osmanlıları Osmanlı eden askerdir. Askerlikti. O çelikten beyinler, pozular, kılıçlar birleşmek lazımdı. Hazır bir hürriyet gazasını ancak asker tamamlayabilirdi. Evet asker bir milletin her şeyi gibi inkılabı da askerce olur. Hürriyet alması da askerce olur. • Nitekim böyle oldu. Askerlerin Bin Bir Gece Hikayelerini hatırlatır bir şiddet, bir süratle Balkan tepelerine fırladılar. • Bizi silahlarının parıltısıyla bir aydınlığa çıkardılar.”²²

Tunalı Hilmi Bey'in ihtilalin öncüsü olarak askerleri görmesi ve bu öngörüsünün 1908 yılında gerçekleşmesi şüphesiz büyük bir ileri görüşlülük olarak nitelendirilemez. Fakat askerlerin siyasetteki yerlerine ilişkin olarak yaptığı tarihsel açıklamalar ilgi çekicidir. Çünkü Tunalı Hilmi'nin asker millet meselesi ve Osmanlı'nın kuruluşuna dair yaptığı açıklamalar hiçbir şekilde bilimsel bir amaç taşımaz. Kendisi tarafından yapılmış herhangi bir çalışmanın ürünü değildir. Öyleyse salt propaganda amaçlı bir metinde niçin tarihten bir dayanak bulunmaya

¹⁹ Hey'et-i Tahririye, «Hüvviyet», İntikam, no:1, s.2'den aktaran Hanioglu, Bir Siyasal Örgüt Olarak 'Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti' ve 'Jön Türklük', s.378-379.

²⁰ Tunalı Hilmi, Şart, s. 16.

²¹ Tunalı Hilmi, Oh, s.21.

²² A.e., s.21-22.

çalışılmıştır? Elbette niyet okuyuculuğu üzerinden bu tartışmanın yapılması mümkün değildir. Fakat Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa'daki ihtilallerin benzeri bir modeli uygulamanın imkansızlığı da ortadadır. Öyleyse buradan iki sonuç çıkacaktır. Birincisi, Osmanlı toplumsal yapısı bir ihtilale izin vermemektedir. İkincisi ise, her ülkenin kendi özgül şartları olduğunun kabul edilip, buna uygun bir ihtilal stratejisi hazırlanmasıdır. Bu stratejinin ikna edici olabilmesi için de çeşitli verilerle donanması gerekmektedir. Nitekim hayat Tunalı Hilmi Bey'i böyle bir tercih ve bu tercihe uygun tarihsel dayanakları yaratmaya zorlamıştır. Şerif Mardin, Tunalı Hilmi'nin kendilerini anarşistler kadar terör usullerini kullanmaya hazır hissetmelerinin ve bir Osmanlı ihtilal projesi oluşturmalarının taşra orta sınıflarında büyük tepkiyle karşılandığını ve çok zor durumlara düştüklerini tespit etmiştir.²³ Vergiler altında inleyen ahalde de her türlü propagandaya rağmen bir kıpırdanma görülmemiştir. İstibdat rejimine karşı Sultan Abdülhamid'in özellikle Müslüman Anadolu taşrasında azımsanmayacak bir desteğe sahip olduğu ortadadır.

1908 yılında kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda bilinen manasıyla bir ihtilalin gerçekleşmediği ortadadır. Hiç mi padişah devrilmemiştir? Elbette birçok kez Osmanlı tarihi içinde bu olayı gözlemek mümkündür. Fakat bunlar genellikle Yeniçeri ayaklanmaları ve saray entrikalarının neticelerinde gerçekleşmiştir. Nitekim bu ayaklanmaların neticesinde yeni bir sistem doğmamış ancak yeni bir padişah tahta çıkmıştır. 1876'da Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi ise, Serasker Hüseyin Avni Paşa, Süleyman Paşa, Rüştü Paşa, Midhat Paşa gibi asker ve sivil bürokrasinin en tepesinde bulunan isimlerin gerçekleştirdiği bir darbedir. Bunların dışında Yeni Osmanlılar olarak nitelenen sivil ve bürokrat aydın zümrenin desteği de alınmıştır. Fakat bu olayda halkın hiçbir katılımı olmamıştır. Daha sonraları Sultan Abdülhamid'e karşı Ali Süavi'nin kalkıştığı ve canıyla ödediği hükümet darbesi girişimi, o güne kadar yapıla gelen bütün eylemlerden farklı görülebilir yalnız bu girişim de başarısız olmuştur.

²³ Mardin, Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908, s. 168.

1908 Jön Türk Devrimi genellikle kabul gören bir anlayışla askerlerin, özellikle de İttihad ve Terakki içinde örgütlenmiş genç subayların önderlik ettiği, toplumun belirli kesimlerinden de destek bulan bir ihtilaldir. Bu genel teze karşın Aykut Kansu'nun 1908 Devrimi adını verdiği kapsamlı çalışmasında "1908 Devrimi yalnızca kurulu düzeni temelden değiştirmeyi isteyen halkın önemli bir çoğunluğunun değil, aynı zamanda İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin propagandasından etkilenmiş olan askerlerin de katıldığı bir halk hareketi" olarak tanımlamıştır.²⁴ Tunalı Hilmi Bey ise askerlerin önderliğini vurgulamış ve askerlerin yakacağı ilk kıvılcımla halkın da harekete geçeceğini söylemiştir. Vatanı kurtarmak sorumluluğunu öncelikle muvazzaf askerlere yüklemiş, binlerce mazlumun muvazzaf askerlerin peşinden tereddüt etmeden gideceğini savunmuştur. Nitekim en nihayetinde ihtilalin bu şekilde gerçekleştiğini anlatmıştır.²⁵

Nitekim Tunalı Hilmi Bey'in askerlere ihtilalde önderlik vazifesi yüklemesi ve bu durumu tarihsel temelde açıklaması belirli koşulların ürünüdür. Öncelikle halkın uzun bir süre Jön Türk propagandalarına tepkisiz kalması, Tunalı Hilmi Bey ve arkadaşlarını daha çok bireysel terör yöntemleri kullanmaya itmiştir. Fakat bu eylem tarzı her türlü denemeye rağmen hayata geçirilememiştir. Özellikle Cenevre'de bulunan asker kökenli Jön Türklerin şiddet ve ihtilal taraftarı olması yanında aynı tavrı Mizancı Murad gibi mülkiyeli ya da Ahmet Rıza gibi mühendis kökenli büyüklerinden görememeleri, genç, heyecanlı Jön Türkleri daha çok askeri çözümler bulmaya itmiştir. Çünkü Tunalı Hilmi ve arkadaşlarının ihtilalci fikirlerine cevap veren en önemli kesim askeri öğrenciler olmuşlardır.

Halk kesimlerinde ise Abdülhamid karşıtlığının sınıfsal izlerini sürmek son derece güçtür. Her ne kadar Aykut Kansu 1908 Jön Türk Devrimi'ni birkaç yıl önce yaşanmış olan vergi ayaklanmaları ve burjuvazinin devrim taraftarlığı ile ilişkilendirmiş olsa da ²⁶, devrimden sonra yapılan ilk seçimlerde vergi ayaklanmalarının çıktığı yörelerde İttihad ve Terakki'nin önemli bir başarı elde

²⁴ Aykut Kansu, 1908 Devrimi, Çeviren: Ayda Erbal, İstanbul, İletişim Yayınları, 4. b.s., 2006, s.97.

²⁵ Tunalı Hilmi, Oh, s. 13, 17.

²⁶ Kansu, 1908 Devrimi, s.359.

edememesi ve Türk orta sınıfının içinden gelen kişilerin siyaset alanında askerler kadar öne çıkamamaları, 1908'in ittifak içinde olduğu toplumsal kesimleri sınıfsal statüleri ve talepleriyle direk ilişkilendirmemizi zorlaştırır. Fakat bu 1908'in arkasında bir toplumsal destek olmadığı anlamına kesinlikle gelmez. Özellikle Türk orta sınıfının desteği açıktır. Yalnız bu desteğin arkasında sınıfsal taleplerden ziyade, özellikle Abdülhamid döneminde açılmış modern okullarda yetişmenin, Türk orta sınıfının genç kesimlerinde modern fikir ve taleplerin ortaya çıkması noktasında sağladığı etkiyi görmek gerekmektedir. Çünkü Osmanlı'nın nasıl kurtulacağı meselesine kayıtsız kalmamaya başlayan Türk orta sınıfına mensup özellikle genç aydınlar, Avrupa'da yankı bulan hürriyetçi fikirlerden ziyade çözüm yolları ortaya koymakta güçlük çekmişlerdir. Bu açıdan mesele asker ve halkın belirli kesimlerinin desteğinde devletin bekası açısından bir çözüm bulma noktasında kilitlenmiştir. Burada kendisini ortaya koyan en önemli çözüm, hürriyet, müsavat ve uhuvvet fikirleriyle kopma noktasına gelmiş Osmanlılar arasındaki ilişkilerin yeniden tesis edilmesidir.

Tunalı Hilmi'nin ortaya koyduğu tarihsel anlatı bu noktada önem kazanmaktadır. Çünkü yeniden devlet aygıtı düzenlenecek, yeniden ahali arasındaki ilişkiler konumlandırılacak bir başka deyişle Osmanlı, Yeni Osmanlı olacaktır. Osmanlı küçük bir beylik olarak Selçuklu'nun yıkıntıları üzerinden doğmuş ve Roma'nın boşluğunu dolduracak kadar büyük bir imparatorluk haline gelmiştir. Tunalı Hilmi işte bu büyük devletin doğuşunda askerlerin rolüne işaret eder. Efsanelerle bu rolü abartır. Kuruluşu itibarıyla bu milletin asker-millet olduğunu vurgular. Şimdi ise Osmanlı İmparatorluğu'nun mahvına sebep olan Abdülhamid rejiminin yıkıntıları üzerinden yeni bir düzen yani Ahali Hakimliği kurulmaya çalışılacaktır. Nasıl ki devletin ilk kuruluşuna askerler önderlik ettiyse, şimdi de tarihsel vazifelerini yerine getirecekler, Yeni Osmanlıların başına geçecekler ve Yeni Osmanlıyı inşa edeceklerdir. Böylelikle Tunalı Hilmi, bütün mesleki hayatları boyunca vazife ve sorumluluk esaslarıyla yetiştirilmiş olan askerlere, Osmanlı'yı kurtarma ve halka önderlik etme sorununun yalnızca güncel bir mesele değil, aynı zamanda tarihsel bir görev olduğu propagandasını yapar.

İhtilalci fikirleri savunan Jön Türklerin askerlerin önderliğinde gerçekleşecek bir halk ihtilalini savunmalarının bir başka gerekçesi, Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesini sağlayan bürokrasi yapısının Sultan Abdülhamid döneminde olmayışdır. İstibdad rejimi, en üst seviyeden jurnalcılık faaliyetleriyle desteklenmiş, bu yüzden de Sultan Abdülhamid'e muhalif olabilecek kişilerin bürokraside yükselmeleri önüne set çekilmiştir. Jön Türklerin bu yüzden arkalarına alabilecekleri bir Hüseyin Avni Paşaları, Süleyman Paşaları ve Midhat Paşaları olmamıştır. Genç subayların bir ihtilali başarabilmeleri için, en azından örgütlü olarak buldukları ve isyana hazırlandıkları yerlerde halk desteğine muhtaçtırlar.

Tunalı Hilmi Bey'in halka yaptığı vurgunun gerekçesinde ihtilalin ihtiyaçları sadece genel bakışının bir yönünü oluşturmaktadır. Tunalı Hilmi Bey halkçılığını ve meşrutiyetçiliğini prensibiyel bir noktaya taşımış birkaç Jön Türk'ten biridir. Bu açıdan ihtilalde halkın katılımına yaptığı vurgu, salt pratik gerekçelerin yanı sıra, Ahali Hakimliği adı altında somutlaştırdığı demokrasi projesinin gerçekleşmesi için halkın desteğine duyduğu bir ihtiyacın ürünüdür. Bu açıdan Tunalı Hilmi Bey'in ihtilalciliğinin en önemli ideolojik kaynağının halkçılık olduğu söylenebilir. Nitekim ihtilalciliği ve halkçılığı sürekli birbirini beslemiştir. Hutbelerinde halkın bütün kesimlerine seslenmiş ve onları isyana çağırmıştır. Her ne kadar ihtilalde önderlik görevini askerlere verse de halkın desteği ve katılımının önemini bütün eserlerinde vurgulamıştır. Bu açıdan Tunalı Hilmi Bey'in ihtilal projesi bir askeri darbe değil, asker ve halkın el ele gerçekleştireceği bir devrimdir. Nitekim ihtilalin ardından kurulacak olan düzene ilişkin olarak ortaya koyduğu "Ahali Hakimliği" projesi, ihtilalciliğinin salt iktidar yıkıcılığının değil, devrimci bir programın parçası olduğunu gösterir. Hutbelerinde halkın bütün kesimlerine seslenir. Yine çıkmasına önderlik ettiği İntikam gazetesi, Tunalı Hilmi'nin ihtilalciliğini besleyen demokrasi projesinin en temel ayağı olan taşralılara ve vilayetlilere hiç olmazsa şahsi çıkarları için mücadele etmeleri gerektiğini anlatmaya çalışır:

“...Ey taşralı ve vilayetli vatandaşlar! Bundan olsun ibret, örnek almalı, İstanbul’un uğraya gelmekte olduğu felaketlere imdad-ı şıtabda bulunmalısınız. Hiç olmazsa, şahsınıza, malınıza, canınıza vuku’ bulan tecavüzlere fariğ olmalısınız.

Öküzünüzü gasbeden zabtiye çavuşuna, zahirenizi çalan, aşar memurlarına, mültezimlere, muhtekirlere, kaymakamlara, mutasarrıflara, Valilere karşı olsun göğsünüzü gere gere hakkınızı istemek, da’va etmek merdliğinde bulunmak için ne mani’ vardır?...”²⁷

Tunalı Hilmi anayasa önerisi olan Şart’ta Cemiyetin görevlerine değinirken, özellikle taşrada propagandaya ağırlık vermesini söyler:

“53. Cemiyet; risaleler ilanlar, fakat bir tane gazete çıkarır ne yazarsa ihtilalci kalemiyle yazar. Katipçe edipçe değil.. halk ağzıyla, hatta hükümeti bırakırda halk ile, halkın cehaletiyle çürük itikatlarını ayıklamaya uğraşırçasına yazar... Ne dağıtmak isterse İstanbul’dan ziyade şehirlere, en ziyade köylere, askerler arasına dağıtır.”²⁸

Tunalı Hilmi Bey’de ihtilalcilik, bütün düşünsel ve siyasal hayatının merkezinde yer alır. Şiirleri, hikayeleri, Hutbeleri hep ihtilalin hizmetindedir. Bununla birlikte Tunalı Hilmi’nin ihtilalciliği, Jön Türkler içindeki en aşırı şiddet taraftarlığıyla öne çıkmasına rağmen salt yıkıcılık içermez. İhtilalciliği “Ahali Hakimliği” adını verdiği demokrasi projesini inşa edecek olan asker-halk birlikteliğini oluşturma ve onları istibdat rejimine karşı harekete geçirme amacıyla bina olmuştur. Bu amacı gerçekleştirmek için ortaya koyduğu yöntemler ise birçok Jön Türk’ü rahatsız etmiştir. Savunduğu eylem yöntemlerinde 19. yy.ın sonunda doruğa çıkan anarşistlerin “eylemli propaganda” yöntemlerinin etkisini görmemek mümkün değildir. Padişah ve “eşhas-ı muzirre” olarak tanımladığı önde gelen bürokrat ve asker kişileri öldürmek için hazırladığı bombalama ve suikast planları bir türlü hayata geçirilemese de gerek Saray gerekse de bir kısım Jön Türk sahinde endişeyle karşılanmıştır. Nitekim bu fikirlerindeki ısrarı, gitgide kendisini mücadelenin merkezinde uzaklaştırmış ve marjinalleştirmiştir. Bir Jön Türk olarak mücadele sahnesinde bulunduğu süre içinde, döneminin ihtilalci anlayışlarının hep bir adım önünde olmuş ve bu anlamda asker Jön Türklerin en radikal kanadının önderi olmuştur. Gerek savunduğu yöntemlerle, gerekse de ihtilalciliğini bir

²⁷ “İstanbullular, Taşralılar!”, İntikam, no. 31, 4 Nisan 1901 – 15 Zilhicce 1318, s.2’den aktaran Hanioglu, Bir Siyasal Örgüt Olarak ‘Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti’ ve ‘Jön Türklük’, s.379.

²⁸ Tunalı Hilmi, Şart, s.15.

demokrasi mücadelesi bağlamında ve onun hizmetinde inşa etmesiyle Türk tarihinin en önemli ihtilalci portrelerinden biri olmayı hak etmiştir.

VI. BÖLÜM

TUNALI HİLMİ'DE PARTİ DÜŞÜNCEİ

Bir ihtilalci için şüphesiz örgüt sorunu birincil önemdedir. Her ihtilal, önderleri kadar örgütleriyle de birlikte anılır. 1908 Jön Türk Devrimi'ne önderlik eden siyasal örgüt İttihad ve Terakki olmuştur. Nasıl ki Sovyet Devrimi'ni yapanlar karizmatik liderlerine rağmen partilerinin adı olan Bolşevikler olarak anılıyorsa, 1908 Jön Türk Devrimi'ne katılanlar Enverciler ya da Niyaziciler olarak anılmazlar. Şahısların önderliğindeki kanatlar göz ardı edildiğinde, Türk siyasal hayatında 1925 yılına kadar önemli rol oynayan bu hareketin üyeleri “İttihatçılar” olarak nitelendirilmişlerdir.

Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti 1889 yılında ortaya çıkmasına rağmen bu ismi 1895 yılında edinmiştir.¹ Nitekim faaliyetlerinin yoğunlaşmaya başladığı yıl olarak da 1895 yılını işaret etmek yanlış olmaz. Fakat gerçekten bir örgüt hüviyetine kavuşması ise özellikle 1902 yılında toplanan I. Jön Türk Kongresi'nden sonra Terakki ve İttihad adıyla faaliyetlerine başlamasıyla birlikte ve 1907'de Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile birleşmesinden sonra olmuştur. Bahaeddin Şakir, Doktor Nazım ve Talat Bey'in bir nakış gibi işlediği komiteleriyle ün yapan bu örgütün, Türkiye'de siyasal örgütlenme geleneği açısından mihenk taşı olduğunu söylemek hiçbir biçimde abartı olmaz. Fakat kendilerinden önce sağlam bir siyasal örgütlenme geleneği ile karşılaşmadıklarından ve siyasal partilerin oluşumunu sağlayan toplumsal zeminin zayıflığından, kuruluşunda bir kimlik sorunu yaşadığı açıktır.

Parti kavramının kendisi bir parçaya işaret eder. Bütün toplumu temsil etme iddiasında olan örgütler dahi en nihayetinde belirli toplumsal kesimlerin çıkarlarını öne çıkarırlar. Partiler de farklı toplumsal çıkarların, iktidar hedefiyle temsil edildikleri kurumlar olarak örgütlenirler.

¹ Mardin, Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908, s.31.

Osmanlı İmparatorluğu'nda ise bu manada bir partileşmeden bahsetmek oldukça güçtür. Modern siyasal hayatın en önemli kurumlarından olan partilerin varlığı, temsil edecekleri toplumsal kesimlerin varlığı ile doğru orantılıdır. Sınıfsal temelli olarak 1909 yılında kurulan Hüseyin Hilmi'nin liderliğindeki Osmanlı Sosyalist Fırkası ile 1919'da Şefik Hüsnü tarafından kurulan Türkiye İşçi Çiftçi Sosyalist Fırka ilk örnekleri teşkil etse de çıkarlarını savundukları işçilerin henüz bir sınıf hüviyetine bürünemeyecek kadar gerek sayısal gerekse de niteliksel olarak yetersizliği meydandadır. Osmanlı İmparatorluğu'nda Türklerin esas ağırlıkta olduğu ilk partiler, toplumsal kesimlerin çıkarları üzerinden değil, politikaya yeni dahil olan grupların siyasal talepleri üzerinden doğmuştur. Bu yeni grupların en büyük talebi ise devletin bekası ve unsurların birliği yolunda en önemli engel olarak gördükleri hürriyetsizliğe ve Sultan Abdülhamid rejimine son vermektir. Azınlıkların siyasal kuruluşlarının, özellikle milli kurtuluş talepleri üzerinden hareket ettikleri, buna rağmen Abdülhamid rejimine karşı kimi zaman Taşnak Partisi örneğinde olduğu gibi Türklerin kurduğu cemiyetlerle orak hareket ettikleri bilinmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda siyaset sahnesinde kendisini göstermeye başlayan özellikle asker kökenli grupların siyasal görüşlerinin temel noktalar itibariyle, Tanzimat'tan itibaren izlenen politikalarla çok fazla çeliştiğini söylemek güçtür. Unsurların bir Osmanlılık kimliği altında birleşmeleri temelinde aşılacak olan beka sorunu, Osmanlı siyaset adamının en birinci hedefi olarak belirlemiştir. Esas farklılık bu sorunun aşılması noktasında beliren tercihlerde yatmaktadır. Sultan Abdülhamid'e karşı çıkışın temel siyasal argümanı da yine devletin bekası sorunsalında aranmalıdır. Çünkü Sultan Abdülhamid Han tebaasına iyi bir baba olamamıştır. Zulümleri, unsurları Osmanlı'ya düşman yapmıştır. Bu nedenle yapılacak ilk iş Sultan II. Abdülhamid'i devirip, unsurları yeniden birbirleriyle kardeş kılacak hürriyet ortamını yaratmaktır. Öyleyse temel hedefte uzlaşıldığı takdirde, tüm Osmanlıları bir cemiyet içinde toplamak, en önemli siyasal projelerden birini oluşturmaktadır.

Jön Türklerin kendilerini siyaset sahnesinde hissettirmeye başladıkları 1895 senesinde kabaca bu şekilde düşündüklerini iddia etmek sakıncalı olmaz. Nitekim İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin bu yıllardaki görüntüsü, adeta programsızlıklarının bir tezahürüdür. Henüz İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Abdülhamid muhalifi olmaktan başka bir siyasal kimlik edinemediği ortadadır. Cemiyet içlerindeki fikir ayrılıkları ve bunları saklamaya bile gerek duymayan gevşek yapısıyla bir siyasal örgüt görünümünden uzaktır. Mizancı Murad Bey gibi Jön Türklüğü dahi tartışmalı bir kişinin Cenevre'deki ihtilalci fikirleriyle öne çıkan asker kökenlilerin başına geçmesi, aşırılıklardan her zaman uzak duran Ahmet Rıza Bey'in Tunalı Hilmi gibi son derece sert söylemlere sahip biriyle aynı çatı altında bulunması, buna karşın *Osmanlı* ile *Meşveret*'in hemen göze çarpan farklılıklarına rağmen tek bir örgütün yayın organı olmaları, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin ilk yıllarındaki durumu hakkında fikir sahibi olmamızı sağlamaktadır. Var olan farklılıklar gevşek ve merkezi yapısı son derece zayıf bu örgütün içinde, farklı kanatlar veya gruplarla kendini ifade edebilmektedir.

Tunalı Hilmi Bey bu ilk dönemde, örgüt içinde özellikle eylemsellik noktasında ortaya çıkan ayrılıkların, aynı cemiyet içinde fakat farklı kanatlarda kalınarak çözülebileceğini düşünmektedir. Bu yüzden halkı, ateşli üslubuyla Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ile Osmanlı İhtilal Fırkası'na çağırılmaktadır.² Bu noktada ilgi çekici olan bir husus, fırkanın bugünkü manada parti karşılığı olarak kullanılmasına rağmen, Osmanlı İhtilal Fırkası'nın Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne karşı veya ondan ayrı bir organ olarak düşünülmemesi gerektiğidir. Tunalı Hilmi Bey'in Üçüncü Hutbesi, Şükrü Hanioglu'nun Osmanlı İhtilal Fırkası'nın İttihad ve Terakki içinde bir kanat olduğu yolundaki savını destekler niteliktedir.

Tunalı Hilmi Bey, Abdülhamid istibdadına karşı olan ve Osmanlı'nın birliğini savunan herkesi, başka hiçbir düşünsel benzerliği vurgulamaya gerek duymadan Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne çağırılmaktadır:

² Tunalı Hilmi, III. Hutbe, Cenevre, y.y., 1314, s.29.

“Hep Osmanlıyız: Hep Osmanlıcasına birleşmeliyiz: Hep şu (Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti)ne girmeliyiz: Ayrı, ayrı cemiyetler yaparak hem birbirimizi şüpheye düşürmeyelim; hem böylelikle takım takım olup kuvvetimizi azaltmayalım.”³

Tunalı Hilmi Bey’in direk sıradan insana yönelik çağrılarında ise hiçbir düşünsel ve eylemsel sınıra yer vermez. Özellikle Müslümanlara bir çağrı niteliğini taşıyan IX. Hutbe’sinde insanların korkularına seslenmektedir:

“Anlaşıyor mu: Peygamberimiz bu gün dünyada bulunsalardı halkın selameti için çalışan bir cemiyete.. Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti’ne girerlerdi. ...Müslümanlar! Gafleti, kayıtsızlığı bırakalım. Böyle bir cemiyete girmemekle Hakka, peygambere uymamış olacağınızı.. bu yüzden sonumuzun nasıl olacağını düşünelim. Bari bu düşünceyle aklımızı başımıza alalım, yarının korkusuyla olsun hemen canlanalım; akın akın bu cemiyete katılalım.”⁴

Tunalı Hilmi Bey’in ayrı cemiyetler yerine herkesi Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti’nde birleşmeye çağırmasının ardında yatan düşüncesinin, bir ittifaklar örgütü inşa etmeye yönelik olduğu söylenebilir. Fakat bu düşünce her yönüyle çok problemlidir. Öncelikle ortak amaç noktasında henüz bir birlik olduğu söylenemez. Özellikle gayrimüslimlerin oluşturdukları cemiyetlerin Sultan Abdülhamid’i devirmekten çok daha farklı ve özellikle Osmanlılık kimliği hususunda İttihatçılarla uzlaşmaz fikir ayrılıklarına sahip oldukları bilinmektedir. Bununla birlikte ittifak yapılarının ancak çok olağanüstü durumlarda kurulabildiği de bir gerçektir. Kurtuluş Savaşı’na önderlik eden Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin yapısı bu duruma bir örnektir. Buna rağmen Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi içinde dahi bir süre sonra kurulacak olan partilere temel sağlayan, Birinci Grup ve İkinci Grup teşekkül etmiştir. Henüz ne yapılacağı noktasında bir fikir birliğine varmamış Osmanlı aydınları için ise Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin bir ittifaklar örgütü olarak inşa edilmesi ve işlev görmesi mümkün değildir. Buna rağmen Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti, aralarındaki bağlar çok gevşek olsa dahi, farklı eylem modellerini savunan grup ve kişileri bir araya getirebilmiştir. Fakat o ölçüde de bir örgüt görünümünden uzaklaşmıştır. Nitekim

³ Tunalı Hilmi, IX. Hutbe, s.34.

⁴ A.e., s.36-37.

kişi ve grupların, ortaya koyacakları tutumlar konusundaki netlikleri belirginleştikçe, bu gevşek yapıyı sürdürmeleri dahi mümkün olmamıştır.

Tunalı Hilmi Bey yukarıda değinilen yazılarını 1896 ve 1897 yıllarında kaleme almıştır. Fakat bu tarihten sonra Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti içinde fikir ayrılıklarının gün geçtikçe derinleştiği açıktır. Tunalı Hilmi'nin de dahil olduğu Cenevre Grubu ihtilalci ve şiddete dayalı bir eylemselliği savunan yazıları öne çıkarırken, Ahmet Rıza Bey, yayın politikası temelinde, çatışmadan uzak bir üslupla mücadeleyi sürdürmeye çalışmıştır. Öyle ki Cenevre Jön Türkleri ile Paris Grubu arasında neredeyse bütün bağlar kopma noktasına gelmiştir. Tunalı Hilmi Bey içinse parti fikri hususunda temel kırılma Brindizi Kongresi çalışmalarını yaptığı sırada gerçekleşmiştir.

Tunalı Hilmi Bey bütün Osmanlıları temsil edecek ve bir bayrak altında birleşmelerini sağlayacak bir kongreyi teşkil etmek için büyük çaba sarfetmiştir. Fakat Brindizi'de toplamayı planladığı kongrenin akim kalmasında, Saray'dan ziyade gerek Cenevre'deki arkadaşlarının isteksizliği gerekse de Ahmet Rıza Bey'in apaçık karşı çıkışı çok daha etkili olmuştur. Bütün bunlara rağmen Tunalı Hilmi, Prens Sabahaddin'in önderliğinde 1902 senesinde toplanmış olan Birinci Jön Türk Kongresi'ne kadar, bir kongre toplama ısrarını sürdürmüştür. Bu süre zarfında kaleme aldığı yazılarında, kongrenin gündemine yönelik son derece önemli hususları Jön Türklerin gündemine taşıma gayreti içinde olmuştur. Nasıl ki 1902 senesinde toplanan Birinci Jön Türk Kongresi'ne damgasını vuran tartışmalardan biri örgüt fikri üzerine olmuşsa, Tunalı Hilmi Bey'in toplanması için büyük çaba gösterdiği Brindizi Kongresi'ne de damgasını vuracak konu örgütlenme ve parti meselesi olacağı açıktır. Buradan şu sonucu çıkarmak gerekir: 1895 ile 1902 seneleri arasında yaşanan Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti pratiği, parti fikrinin Jön Türklerin gündeminde birinci madde haline gelmesine neden olmuştur. Mevcut örgütsel yapı içinde mücadelenin sağlıklı bir biçimde sürdürülemeyeceği düşüncesinin genel bir kanaat halini aldığı açıktır.

Tunalı Hilmi Bey, Brindizi Kongresi'nde kurulmasını düşündüğü Yeni Osmanlılar Cemiyeti ile ilgili en detaylı bilgileri *Murad*'da vermiştir. *Murad* yayınlanana kadar muhtelif yerlerde Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin kurulması gerekliliğini bildirmiş ama örgütsel yapısı konusuna değinmemiştir. *Murad*'da böyle bir tartışmanın yoğun bir biçime yapılmış olmasının belirli sebepleri vardır. Öncelikle *Murad*, Tunalı Hilmi Bey'in en kapsamlı eseri olarak temelde parti meselesi ve bu partinin savunacağı, iktidar olduktan sonra ise uygulayacağı program üzerinde durmuştur. İkinci nokta ise, daha spekülatif bir yorum olmakla birlikte, *Murad*'ın Tunalı Hilmi Bey tarafından, Brindizi Kongresi çalışmalarından sonuç alamadığı bir dönemde yazılmasıdır. Tunalı Hilmi Bey, şüphesiz kongrenin toplanmasına yönelik ısrarından vazgeçmiş değildir fakat Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelen şahsiyetlerinin kendisini desteklememeleri, hatta kongreye açık karşı çıkışlar sergilemeleri, Tunalı Hilmi Bey'in program ve eylemsellik noktasında hemfikir, merkezi, disiplinli bir partinin kurulması noktasında gelişmeye başlayan düşüncelerinde bir berraklığa sebep olmuş olabilir.

Tunalı Hilmi Bey, *Murad*'ta parti fikriyle ilgili olarak daha önceleri özellikle III. ve IX. Hutbelerinde dillendirdiği düşüncelerinin tam aksi bir tutum içerisine girmiştir. Artık tüm Osmanlıları, farklı partiler içinde örgütlenmek yerine Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne çağtırmamakta, tam tersine, herkesin fikrine ve mesleğine göre ayrı partilerde bulunmasını savunan bir çizgiye yerleşmektedir:

“Yeni Osmanlılar içinde ihtilalci, sulhçü, parlamento taraftarı veya muhalifleri gibi birkaç kısım bulunduğu halde bu güne kadar meydanda yalnız bu bir cemiyet görüldü. Ve, hemen her müceddid buna intisabda kaide ve hidmet aradı. Halbuki: Hiçbir netice çıkmadı.”⁵

Tunalı Hilmi Bey'e göre hiçbir netice çıkmamasının temel sebebi, ayrı fikirlerdeki insanların aynı cemiyet içinde olmasından kaynaklanmıştır. Üstelik aynı cemiyet içinde farklı fikirde insanların bulunması, kavgayı kaçınılmaz kılmış, daha birbirleriyle geçinemeyen insanlara da halk destek vermemiştir.⁶

⁵ Tunalı Hilmi, *Murad*, s. 39.

⁶ A.e, s.31-32.

Aynı cemiyet içinde birbirinden farklı fikirde insanların bulunmasının tek handikabı muhtemel örgüt içi kavgalar değildir. Bununla birlikte dışarıda fikirsizlik ve mesleksizlik ithamlarıyla karşı karşıya kalınmıştır. Çünkü ortada bütün cemiyet üyelerinin savunacakları bir Yeni Osmanlılar programı yoktur.⁷ Nitekim söz ve eylem birliğinin olmaması, insanların Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne karşı bir tutum belirlemelerini engellemektedir. Tunalı Hilmi Bey, özellikle *Osmanlı* ile *Meşveret*'in yazıları üzerinden bu durumu örneklemeye çalışır:

“Mesela: ‘Osmanlı da ‘Meşveret de, olan tek bir cemiyetin, resmi gazeteleridir. İkisi de yekdiğerine mesleken değil a, şahsen bile taban tabana zıt olanlar tarafından neşredilirler. Binaenaleyh: Osmanlı’yı açarsanız bir şeyi ak görürsünüz, Meşveret’i açarsanız aynı şeyi kara görürsünüz. Bir şahs-ı maneviyenin fikir ve imanı söyleyen bu iki tercümandan hangisinin sözüne inanacağımızı bilemezsiniz, şaşırır kalırsınız.

‘Osmanlı’ya da Meşverete de aynı birer mektup yazarsanız; cevaplar ikisinde de ‘aynı cemiyetin alamet-i farikası’ fakat muharrirleri gibi birbirine taban tabana zıt sözler görürsünüz.”⁸

Öyleyse ne yapılması gerekmektedir?

“Herkes hemfikri, hemmesleki olanları aramalı, bulmalı, ayrıca bir fırka teşkil etmelidir.”⁹ Bunun yapılabilmesi için ilk yol kurulacak olan “...firkanın ‘fikir ve meslek-i mahsus’ taşıdığını aleme göstermesidir. Bundan başlıca çıkacak faidenin birincisi: O ‘fikir ve meslek’i beğenecekler firkaya iltihak etmelidir.”¹⁰

Tunalı Hilmi’ye göre herkesin kendi düşünce ve mesleğine göre ayrı fırkalarda örgütlenmesinin bir diğer önemli faydası, Osmanlılığa karşı muzır faaliyetler yürüten komiteleri durdurabilecek olmasıdır. Bu açıdan ittihadın en önemli ayaklarından biri Osmanlılığa muzır faaliyet yürüten komiteleri, fikri dünyalarına göre İhtilalci Osmanlılar, Sulhçü Osmanlılar gibi fırkalara dahil

⁷ A.e., s.30.

⁸ A.e., s.33-34.

⁹ A.e., s.38.

¹⁰ A.e., s.29.

etmektedir. Nitekim meslek ve fikir bakımından ayrı fırkalar teşkil etmek, cemiyet temeline dayanan bu komiteleri de onların içinde eritme imkanına sahip olabilir.¹¹

Tunalı Hilmi Bey'e göre ayrı cemiyetlerde örgütlenmek, ortak amaç güden fakat belirli düşünce ve eylem noktasında farklılıklar taşıyan Osmanlıları, bir ittifak projesi etrafında bir araya getirmek için daha uygun bir zemin yaratmaktadır. Çünkü aralarındaki "...ihtilaf, ihtilaf-ı emel olmayıp, fikir ve meslek ihtilafıdır."¹² Görülüyor ki Tunalı Hilmi Bey aynı örgüt içinde farklı kanatların olabileceği düşüncesinden tamamen ayrılmıştır. Çünkü örgüt, sadece temel amaçta birleşen insanların değil, fikir ve meslek bakımından birbirleriyle ortak paydada buluşabilen insanların aracıdır. Tunalı Hilmi Bey'e göre Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu koşullar böyle bir ittifakı zorunlu kılmaktadır. Bu açıdan toplanacak olan kongrede hem Yeni Osmanlılar Cemiyeti kurulacak hem de bu fırka ile temel amaç doğrultusunda diğer cemiyetlerin ittifakı gerçekleştirilecektir. Bununla birlikte Tunalı Hilmi Bey, *Murad*'ın 86. maddesinde, Kongre'ye katılmayan veya kongre kararlarına muhalif olan cemiyet ve komiteleri bir daha ittihadı davet etmeyi, buna rağmen müzakereye oturmazlarsa hükümetle birlikte hain addedileceğini ve mahvedilmeleri gerektiğini ilan etmiştir.¹³

Tunalı Hilmi Bey Brindizi'de yeni bir cemiyet kurulacağını, adını ve yayın organını şu şekilde belirtmiştir:

"m. 76- Kongre yeni bir cemiyet teşkil ve tesis edecektir.

m. 81: Cemiyetin ismi (Yeni Osmanlı), gazetesi ismi de (Yeni Osmanlı) olacak ve anasır-ı Osmaniye lisanlarınca neşrolunacaktır."¹⁴

Tunalı Hilmi Bey nasıl bir cemiyet sorusuna ise şu yanıtı verir:

¹¹ A.e., s.41.

¹² A.e., s.40.

¹³ A.e., s.177.

¹⁴ A.e., s.105,110.

“Cemiyet lazım cemiyet!.. İçtimai, tecemmu’, muâvenet teâvün.. söz birliği, el birliği.. İttihat.. Mütekabil itiat ve riayet.. merkeziyet, merbûtiyyet, bir silsile, bir teselsül.. bir daire. Bir zincir lazımdır.”¹⁵

Tunalı Hilmi Bey’in yukarıda özelliklerini sıraladığı cemiyet, Jön Türkler içindeki en ihtilalci unsuları bir araya toplamayı hedeflemiştir. Nitekim bu ihtilalci örgüt tecemmu’ bir cemiyet yapısında olacaktır. Bu yapı, birliğin sağlayacağı kuvvet, bu kuvveti yönetecek merkeziyet ve disiplin üzerine temellendirilmek istenmiştir. Bu manada Jön Türklerin örgütsel yapının temel tartışması haline getirecekleri tecemmu’ ve infiradi cemiyet, Tunalı Hilmi Bey’de cevabını çok net bir biçimde bulmuştur.

Bu cemiyet, söz birliği ve el birliği etmesinin yanı sıra, üyeleri arasında dayanışmacı ve yardımlaşmacı kolektif bir yapı oluşturmayı hedeflemiştir. Merkeziyetçi, üyelerin örgüt disiplinine kati olarak bağlı olduğu bir örgütsel sistem Tunalı Hilmi Bey tarafından öngörülmüştür.

Tunalı Hilmi Bey’in Yeni Osmanlılar Cemiyeti adı altında kurmayı hedeflediği fırkanın örgütsel nitelikleri, hem eski Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti’ne bir tepkiyi yansıtmaktadır, hem de Jön Türkler içinde, 1902 Kongresinde öne çıkacak cemiyet tartışmalarına erken bir cevap niteliğindedir.

Tunalı Hilmi Bey’in Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti’ne en büyük eleştirisi; tek merkeze, tek disipline, tek programa sahip olmamasından kaynaklamıştır. Özellikle Paris ve Cenevre tek örgüt içinde iki ayrı merkez, disiplin ve siyasetin temsilcisi olmuşlardır. Tunalı Hilmi Bey, bu kopukluğu mücadele önündeki en büyük handikaplardan biri olarak görmüş ve birlik sağlanamadığı için bir güç olarak kendilerini ortaya koyamadıklarından yakınmıştır. Bu yüzden tecemmu’, merkezi bir cemiyet kurulması gerektiğini vurgular.

¹⁵ A.e., s.186.

Tunalı Hilmi Bey'in sıraladığı örgütsel nitelikler, daha sonra Ahmet Rıza Bey ve Paris Grubu öncülüğünde kurulacak Terakki ve İttihad Cemiyeti'nce benimsenecektir. Prens Sabahaddin ise Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkezi Cemiyeti'nde tecemmu' değil infiradi bir cemiyet temelinde, siyasal duruşuna paralel bir örgütsel tutum içinde olacaktır.

Tunalı Hilmi Bey kurmayı düşündüğü Yeni Osmanlı Cemiyeti'nin programı, örgütsel yapısı ve siyasal ittifak projelerini belirledikten sonra, Cemiyetin nasıl kurulabileceğine dair somut bir öneri getirir:

“...ortaya malı sermayesi çok biri çıkmalıdır: Türkiye'ye.. Bu âlim inkılap ve ihtilalle alakadar bilhassa ashab-ı akl ve izan başına toplamalıdır. Bunlarla baş başa verip dertleşmeli, uyuşmalı ve, bir cemiyet yapmalıdır!.. Bu cemiyet için açılacak sandığa evvel emirde kendisi okkalı bir sermaye koymalıdır; göz dolduracak bir hediyede bulunmalıdır. Hatta kongreye gelecekler ile lâ-akall ellişer altınlık nakdi hediyeler getirmelidir. Bu, mümkün ise mecburi olmalıdır.”¹⁶

Bir cemiyet teşkil etmenin ve gazete çıkarmanın maddi külfeti düşünülürken, bir örgüt için mali mesele, siyasal meseleden ayırt edilemeyecek derecede önemlidir. Siyasal partilerin yasal statüsü olduğu, belirli yasal gelirler edinebildikleri ve görece refah toplumlarında düzenli üye aidatlarıyla en azından rutin işlerini görebildikleri günümüz modern toplumlarındaki siyasal partilerle, Osmanlı İmparatorluğu'nun incelediğimiz dönem olan 1895-1908 arasında siyasal mücadelenin bir şekilde içinde olan grup ve cemiyetleri aynı düzlem içinde ele almak mümkün değildir. Nasıl ki Osmanlı münevveri, geçimini sağlamak için Rönesans aydınlarına benzer biçimde bir koruyucuya ihtiyaç duyuyorsa, siyasal hareketlerinin desteklenmesi hususunda da böyle bir koruyucuya ihtiyaç duymuşlardır. Bununla birlikte Tunalı Hilmi Bey, örgütsel yapının dayanışmacı niteliğine yaptığı vurguyla bağlantılı olarak, kongre katılımcılarından desteklerini sunmalarını da beklemektedir.

Hiç şüphe yok ki bir koruyucunun desteğinde faaliyetlerini sürdürmeye dayalı model, Osmanlı'da kurulmuş bulunan cemiyetlerin örgütsel yapılarında

¹⁶ A.e., s.188.

önemli aksaklıklara neden olmuştur. Cemiyeti yöneten kadroyla, finanse eden kişiler arasında hiyerarşik bir yapılanma kurulmasında ciddi zorluklarla karşılaşmıştır. Finansmanı sağlayan kişilerin desteklerini çekmek zorunda kalmalarıyla, örgütler ya yok olmuşlar ya da Cenevre Jön Türklerinde görüldüğü üzere Sarayla anlaşma yoluna gitmişlerdir. Tunalı Hilmi Bey, bir ihtimal bu sorunu aşmak için, sermayesi çok olan birinden, dışarıdan destek değil, bizzat örgütü kurmasını beklemektedir. Yalnız bu modelin de uzun vadede liderle çekirdek kadro arasında anlaşmazlıklara neden olması da muhtemeldir.

Tunalı Hilmi Bey'in uğruna büyük mesai harcadığı Brindizi Kongresi hiçbir zaman toplanamamıştır. Buna rağmen Tunalı Hilmi Bey, kafasındaki örgütsel modeli hayata geçirmek için yeni bir çabanın içine girmiştir. Neticede ortaya Jön Türkler içindeki ihtilalci unsurları bir araya getirmeye çalışan ve terör taktikleriyle sesini duyurmaya hazırlanan İntikamcı Yeni Osmanlılar Cemiyeti çıkmıştır.

İntikamcı Yeni Osmanlılar Cemiyeti bütün Osmanlıları temsil etmek amacıyla toplanmış bir kongreden değil, tam tersine bunun yarattığı hayal kırıklığı üzerinden doğmuştur. Sermayesi bol bir kurucu yerine, Tunalı Hilmi'nin Madrid Sefareti'nden kazandığı paralarla finanse olmuş, ses getireceği düşünülen eylemler akim kalmış ve İntikamcı Yeni Osmanlılar Cemiyeti hiçbir varlık göstermeden dağılıp gitmiştir. Tunalı Hilmi'nin İntikamcı Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin dağılmasının ardından kuruluşuna önderlik ettiği Bitaraf Yeni Osmanlılar Cemiyeti de aynı akıbete uğramıştır.

Tunalı Hilmi'nin Cenevre'de Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelen şahsiyetlerinden biri olarak faaliyetlerini yürüttüğü 1895-1900 yılları arasında parti kavrayışının önemli sorunları ortadadır. Nitekim gerek bu zaman zarfında, gerekse de *Osmanlı*'yı çıkarttıkları süre içinde yaşadıkları, örgüt kavrayışlarında önemli değişikliklere sebep olmuştur. Henüz toplumsal çıkarlar temelinde bir siyasal örgütlenme modeli ortaya çıkmasa bile, fikir ve eylemsellik üzerinden bir farklılaşma ihtiyacını saptamışlardır. Her ne kadar Tunalı Hilmi, Osmanlı İttihad ve

Terakki Cemiyeti'nden ayrıldıktan sonra cemiyet pratiklerinde başarısız olsa da, Jön Türklerin gündemine bu meselenin taşınmasına katkı sağlayan birçok yayına imza atmıştır. Nitekim bu sürecin sonunda, Tunalı Hilmi içine dahil olmasa bile, İttihatçılar Osmanlı tarihinin en önemli merkezîyetçi, disiplinli ve geniş örgütlenme ağına sahip siyasal kuruluşunu yaratmışlar, 1908 Jön Türk Devrimi'ne önderlik etmişler ve 1913 ile 1918 arası Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderinde birincil planda rol oynamışlardır. Savaşın sonunda yasal olarak faaliyetleri son bulsa dahi, gerek direniş örgütlerinde, gerekse de Türkiye Büyük Millet Meclisi içinde etkinliklerini devam ettirebilmişlerdir. Şüphesiz bu sağlam örgütsel yapının temelinde yatan unsurlardan biri, 1898-1902 yılları arasında yaşanan, Tunalı Hilmi'nin de dahil bulunduğu örgütsel tartışmalar ve önceki dönemden çıkarılan derslerdir.

VII. BÖLÜM

DEVLET DÜŞÜNCESİ VE AHALİ HAKİMLİĞİ

Nasıl ki Tunalı Hilmi Bey'in siyasi düşüncelerinin kaynağı halkçılık ve ihtilalcilikse, bütün fikirlerinin toplandığı hazne de Ahali Hakimliği'dir. Osmanlılık ancak bu sistem ile mümkün olabilecektir, ihtilal Ahali Hakimliği'ni kurmak için yapılacaktır, halkçılık Ahali Hakimliği'nin ideolojik zeminidir, Cemiyet Ahali Hakimliği'ni kurmak için mücadele edecektir. Bu manada Tunalı Hilmi Bey'in konu edilen tüm siyasi düşüncesi ve eylemi Ahali Hakimliği başlığı altında incelenebilir. Fakat Ahali Hakimliği projesini önemli kılan ve bu manada Tunalı Hilmi'yi diğer Jön Türklerden ayıran temel faktör, projenin içinde son derece ayrıntılı bir devlet organizasyonu modelinin yer almasıdır. Bu bölümde Tunalı Hilmi'nin Ahali Hakimliği projesi çerçevesinde, devlet modeline ilişkin düşünceleri tartışılacaktır. Padişah ve yürütmeye ilişkin düşünceleri, parlamento ve seçim sistemine ilişkin fikirleri, hukuk, hak ve hürriyetler konusunda ortaya koyduğu ilkeler, Ahali Hakimliği projesi bağlamında ve "Şart" adını verdiği anayasa önerisi dahilinde incelenecektir.

1908'de bir ihtilalle istibdat rejimine son veren İttihat ve Terakki'nin devlet organizasyonunda yapısal değişikliklere gitmesi ancak 31 Mart ayaklamasından sonra 1909 yılında gerçekleşmiştir. İttihatçıların iktidarın tüm iplerini ele almaları ise ancak 1913'teki Bab-ı Âli baskını ile mümkün olmuştur. Bu yüzden ihtilalin gerçek bir devrimci niteliğe bürünmesi ancak olayların yönlendirmesiyle gerçekleşmiştir. İttihatçıların program bazında hazırlıksızlıkları, istibdat rejimine son vermelerinin ardından yaşanan olaylarda kendisini göstermiştir. Yaşanan çalkantılı süreç, Jön Türkler içindeki kafa karışıklığı ve tecrübesizliği gözler önüne sermiştir. Esasen Türk Devrimi'nin en büyük adımı olan 1908 Jön Türk İhtilali, cumhuriyetle birlikte iktidar sahiplerinin tarih yazımında ortaya koydukları tercihin yanı sıra, gerçek devrimci niteliğini olayların etkisi ve süreç içinde edinilen tecrübelerin neticesinde kazanması nedeniyle Kemalist Devrim'in gölgesinde

kalmıştır. 1908’de ihtilali gerçekleştirenlerin iktidarı tam olarak ele almaları beş yıllık bir süre zarfında gerçekleşmiş ve bu sırada Osmanlı İmparatorluğu Sultan II. Abdülhamid döneminde korumayı başardığı sınırları ve görelî barış ortamını yitirmiştir. Kemalist Devrim ise önce Meclis’i açmış, orduyu yeniden dizayn etmiş ve iktidarını savaş kazanmanın sağladığı büyük meşruiyet ve karizma sayesinde pekiştirerek, saltanatı kaldırmayı bitmiş bir meselenin yasal statüye kavuşması olarak ilan edebilmiştir. Böylelikle iktidarın meşruiyeti problemi ulusal egemenlikten yana kullanılan bir tercihle kesin olarak çözülmüştür.

Tunalı Hilmi eserlerinde “bu günden ziyade yarından korkuyorum” derken Jön Türklerin hazırsızlıklarına işaret etmiştir. Devlet organizasyonuna yönelik ayrıntılı bir tasarıma gidilmeden iktidarı ele geçirmenin sorunlarına vurgu yapmıştır. Jön Türklerin birçok şeyi tartışma konusu yaparken temel noktayı gözden kaçırdıklarını söylemiştir. Özellikle 1902’deki Jön Türk Kongresi’ne getirdiği eleştirilerin başında bu husus gelir. Çünkü bu kongre enerjisini büyük devletlerin müdahalesi gibi bir konuya harcayarak tüketmiştir.

“Bazı Osmanlı aydınlarının çağrısı üzerine yapılacak olan müdahale halkı boğazlamadan yürütülebilecek midir... müdahaleye karşı olanların ise ellerinde başka bir araç var mıdır? Yeni bir gazete çıkarmaktan başka! Niçin her şeyden önce yarının Devletinin organik temelleri tesis edilmemiştir.”¹

Oysaki kendisi toplanması için çalıştığı Brindizi Kongresi’nin baş gündem maddelerinden biri olarak devlet organizasyonuna ve erklerine ilişkin bir tartışmanın yapılmasını ve bu yönde kararlar alınmasını tasarlamıştır.

Tunalı Hilmi Bey Osmanlı aydınlarının devlet modeli üzerine alternatif görüşler ortaya koyamamalarını ve bu konuda geleceğe yönelik bir hazırlığı başlatamamalarını en büyük eksiklik olarak görür. Fakat Osmanlı aydınlarının geleceğe yönelik hazırlıksızlıklarının nedeni olarak sadece yanlış yönelimlerini görmez. Burada çok daha yapısal bazı sorunlara dikkat çeker:

¹ Tunalı Hilmi, Un Projet d’Organisation de la Souveraineté du Peuple on Turquie, y.y., Cenevre, 1902, s.2-3’ten aktaran Hasan Köni, Tunalı Hilmi Bey, Jön Türklerde Yeni Devlet Düşüncesinin Belirlenişi, s.2643.

“Bir zaman devair-i devlet belli başlı ricalimizi yetiştirir bir mekteb-i tecrübe idi, buradan çıkan, kavanin devletin hemen her bendine, usul-ü idare-i hükümetin en ince teferruatına vakıf bulunuyordu. Çünkü: İş görülürdü, kanun vardı. Bugün ise, meşguliyet, istibdada bir âheng-i bî-esas vermek, kanun ise kanunsuz olan müstebidin emirlerine tabiyet demektir. Bu halde vukuf ve tecrübe nasıl hasıl olabilir?

Vakıa -çok şükür- okur, yazar hemşehrilerimiz.. tahsil görmüş gençlerimiz.. ter ü taze sözler icat eder üdebamız, ceyyid, latif şiirler döker şuarâmız.. hatta fen aşına adamlarımız bile epey çoğaldı. Lakin kanundan, hukuktan.. siyasetten anlayanlarımız galiba hiç yok. Çoksa bile bunların çokluğu «hukuk ve siyaset mekâtibi mezunları» tabiriyle tarif ve kabul edebiliriz ki: Bunun da açıkçası «nazariyeciler» demektir.

- Yediği halta bak.. kendisi cahil, dünyayı da cühela görüyor.

Ey.. ne çare, ortada eser-i amelî yok. Nazariyattan ibaret bir eser bile yok. Varsa ancak hayali ve hissidir.

Mamafih bu noktaya istinaden hukuk ve siyasette cehl-i küllî cihetine gidilemez. Nitekim: Rical-i devlet arasında idareden, siyasetten, hatta tatbik ve tecrübe tarikiyle, anlayanlar bulunduğu taht-ı tasdikimizdedir; yazık, vücutlarını hissettirmiyorlar. Onlar böyle davranıp giderlerse bile gençlerimiz böyle yapmamalıdır. Yeni Osmanlı olayına her ne sebepten dolayı olursa olsun karışmak istemeyen, fakat Yeni Osmanlı murat ve mesleğine, esas itibariyle, muhip olan veyahut memleketin iyiliğini isteyen müstaidler, muktediler -hiç olmazsa karşıdan karşıya.. eğlenmek, vakit geçirmek bahanesiyle- bazı tettebbuat ve istihracât ve istikşâfât-ı idariyede bulunmalıdırlar.

[..Bilmem.. ben bugünden ziyade yarından korkuyorum...]²

A. Ahali Hakimliği Modeli: Bir Zorunluluk

Tunalı Hilmi Bey devletin yeniden örgütlenmesinin zorunluluğunu Doğu'nun bu gün içinde bulunduğu durum üzerinden anlatmaya çalışır. Ahaliyi çürüten, vahşet ve despotizm içinde insanları mahveden devlet yapısı değişmedikçe, Doğu milletleri adalet içinde kardeşçe bir arada yaşayamayacaklardır. Çünkü şu günkü haliyle Doğu:

“Büyük yangınların, açık katliamların, gizi cinayetlerin ve sayısız suçların işlendiği, yeni hataların ve namussuzlukların hergün yeniden keşfedildiği ve birbiri arkasına yapılan casuslukların yerini despotizme bıraktığı bir yer. Bu ümitsizlik ve zalimlik, din ve ırk gözetmeksizin gittikçe vahşileşmekte. Bütün “Doğu” bu nedenle “Adalet” diye inlemektedir. Bütün bunlar bugünden yarını düşünerek önlenebilecektir. Eğer bu günden halkın egemenliği için bir örgütlenme projesi ortaya atılmazsa, karmaşık olan kurtuluş

² Tunalı Hilmi, Murad, s.112-115.

fikirleri nedeniyle gerek milliyetçilerin aşırılığı gerekse yaralanan izzeti nefisler nedeniyle bir iç savaş çıkabilecektir. Böyle bir felaketi önlemenin yolu gelecekteki Devletin örgütlenmesini belirlemekle olacaktır.”³

Bu noktada Tunalı Hilmi'nin Ahali Hakimliği sistemi Osmanlı için iki imkan sunmaktadır. Birincisi, Ahali Hakimliği sistemi, istibdadın sonunu getirecek ve bir daha 1876 Kanun-ı Esasî'sinin başına gelen akıbetin tekrarlanmasını engelleyecek olan bir demokrasi modelinin kendisidir. İkincisi ise Ahali Hakimliği sisteminin sağlayacağı adalet, özgürlük ve siyasal katılım ortamında Osmanlı unsurları ortak akli yakalayacak ve iradelerinin birleştirerek Osmanlılığı inşa edeceklerdir.⁴

Tunalı Hilmi'ye göre ahali hükümetin amiri, hakimi; hükümet de ahalinin gözcüsü ve bekçisidir. Bu sebepten dolayı cebir kuvveti ve kudreti hükümetin elinde toplanmaktadır. Buna karşın Ahali Hakimliği sistemi liberal demokrasilerin en önemli unsurlarından biri olan egemenliğin sınırlandırılması, temel hak ve hürriyetlerin dokunulmazlığının sağlanması konusunda belirli ilkeler ortaya koyar. Ayrıca Tunalı Hilmi Bey çeşitli kişi hak ve hürriyetlerinin anayasal güvence içine alınmasını savunur. Yasal düzenlemelerin yanı sıra Tunalı Hilmi Bey, Ahali Hakimliği sisteminin devlet organizasyonuna getirdiği yenilik sayesinde, hükümetin mutlak egemenliğine karşı bir set çekmenin mümkün olduğu iddiasındadır. Tunalı Hilmi'ye göre hükümetler her zaman ellerindeki gücü kötüye kullanma potansiyelini barındırırlar. Fakat Ahali Hakimliği'nin mümkün kıldığı meclisler sistemi, ahalinin sürekli birbirleriyle danışıp görüşmesini, birlik ve dayanışma içinde olmasını sağlayacaktır. Böylelikle hükümetin elindeki gücü kötüye kullanması engellenecek, temel hak ve hürriyetler yasal mevzuatın yanı sıra ahalinin aktif bir konumlanma içinde bulunmasıyla da güvence altına alınmış olacaktır.⁵

Tunalı Hilmi Ahali Hakimliği projesi ile birlikte modern siyasal düşüncelerin en önemli temalarından biri olan iktidarın meşruiyeti sorunsalını gündeme getirir. Bu konudaki düşüncesi açık bir modernist tutumu yansıtır: “Neden hep hükümetin

³ Köni, Jön Türkler de Yeni Devlet Düşüncesinin Belir lenişi, s. 2642-2643.

⁴ Tunalı Hilmi, X. Hutbe, s.29.

⁵ A.e, s.43.

emri altında yaşayalım..? Asıl hükümet ahali ne diyorsa yapmalıdır.”⁶ Elbette ahalinin istekleri temsilcileri aracılığıyla hükümete iletilecektir. Böylelikle iktidarın meşruiyetinin kaynağı ahali, bunun kurumsallaştığı en önemli aygıt da yine ahali tarafından seçilen meclisler olacaktır.

Bu kavramsal çerçeve İmparatorluğun politik ve idari yapılanmasında son derece radikal değişiklikleri öngörmektedir. Nitekim 1909 Kanun-ı Esasî değişiklikleri İmparatorluğun yeni baştan politik ve idari dizaynı açısından bir kilometre taşıdır. Buna rağmen “cumhuriyet” fikri için 1909 henüz çok erkendir. Bu fikrin savunucuları henüz tarihsel sürecin merkezinde yer alamamaktadırlar. Fakat gerek Tunalı Hilmi'nin önerileri gerekse de 1909'da gerçekleştirilen anayasal değişiklikler “cumhuriyet” idaresine giden sürecin önünü açmıştır. Padişah artık yürütmenin güçlü tarafı değildir. Görevi daha çok temsili düzeyle sınırlı kalmıştır.

B. Yeni Osmanlılar Ne Diyor?

Tunalı Hilmi'nin düşüncelerindeki yeniliği anlamak için, Yeni Osmanlıların en önde gelen isimlerinden olan Ziya Paşa ve Namık Kemal'in cumhuriyet, meşrutiyet, padişah, parlamento gibi konularda yazdıklarına bir göz atmak faydalı olacaktır. Tunalı Hilmi'nin de belirttiği gibi Jön Türkler Abdülhamid istibdadına karşı özellikle neşriyat kanalıyla bir mücadele sürdürürken, devletin örgütlenmesine ilişkin teorik tartışmaların içine çok fazla girmemişlerdir. Bu yüzden uzun yıllar meşrutiyete ilişkin olarak ortaya koydukları fikirler, 1876 Kanun-ı Esasî'sinin yeniden ilanını talepten daha öteye gidememiştir. Üstelik meşruti bir düzeni savunmalarındaki temel etken, Yeni Osmanlılarda olduğu gibi devletin bekası sorunsalına bağlanmış ve bu yönde ilkesel bir tutum geliştirememişlerdir. Bu yüzden Yeni Osmanlılardan sonra devlet teşkilatına ilişkin olarak en ayrıntılı tasarıyı ilk defa gündeme getiren ve tartışmaya açan Tunalı Hilmi olmuştur. Bu sebeple Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın devlet ve hükümet sistemi üzerine söylemlerine bakmak, tarihsel süreç içinde Yeni Osmanlılardan Tunalı Hilmi'ye

⁶ A.e., s.26.

süreklilik ve kopuşların izini sürmek açısından son derece önemli veriler ortaya koymaktadır.

Ziya Paşa'nın Sultan Abdülaziz ile birlikte hayali bir konuşmasını kaleme aldığı ve rüyası olarak naklettiği eserde, meşrutiyet ve parlamentoya ilişkin fikirlerini özlü bir şekilde bulmak mümkündür. Sultan Abdülaziz muzır faaliyetleri nedeniyle kendisine tepki göstermekte, Ziya Paşa ise bu tepkinin haksızlığını anlatmakta, padişaha bağlılıklarını iletmekte ve onu ikna etmeye çalışmaktadır:

“Ya millet meclisi teşkil etmek, istiklal-i saltanatı muhal değil mi? Senin yazdıklarında bu efkar görüldü.

Şevketli efendim bu mesele hayli uzundur. Fakat hülasa olarak şu kadarcık arz ederim ki millet meclisi zat-ı şahanenizin meşruu istiklalinizi katiyyen ızlâl etmez. Zira tasavvurumdaki millet meclisinin nizâmı hudud-u şer'iden ibaret bir şey olmadığından istiklal-i saltanat nasıl ahkâm-ı şer'iyye ile mahdûd ise nizâm ile dahi o kadar mahdûd olur.

Meselâ: Vükelânız harekât ve ef'âl-i vakıalarından nâşî millet meclisinden mesûl tutulmakta sizin istiklalinize mi dokunacaktır? Eğer vükelâ istedikleri gibi ahâliye zulüm ve cefa ve hazineyi yağma ederlerse sizin istiklalinizin kemaline mi delalet eder böyle istiklali siz ister misiniz?

Bu zatlar bi perva bu kötülükleri etsinler dursunlar mı? Bu saltanat, bu memleket, bu millet yatsın mı?...

Bunlar yanarsa sizin istiklalinizden ne faide melhuzdur? Cedd-i emced-i kirâmınız Sultan Osman Gazi'den bu ana kadar şu saltanat-ı seniyye sülale-i tâhirenizin kazâ-ı hükm ve idarelerinde istikrar ve istimrar etmiş ve şan ve şevket bütün cihamı tutmuş iken şimdi elinizde muzmahill ve perişan olmasını ister misiniz?!... Asar-ı sabıkada her devlet ...istiklal ile hükümet ederlerdi. Şimdi bir kere Avrupa kıtasının üzerindeki devletlere nazar buyurunuz. Rusya devletinden başka bir yerde hiç hükümet-i müstakile kaldı mı?!... O dahi tedric ile sair Avrupa devletlerindeki nizâmâtı taklit etmeğe uğraşmıyor mu? Fransa, Avusturya imparatorlarının İtalya ve Prusya krallarının ve İngiltere kraliçesinin azamet ve şevketleri Rusya'dan noksan mıdır?!... Mademki Avrupa'nın efkar-ı umûmiyesi seyl-râm gibi bu cihetlere akmakta ve Napoli ve İspanya devletlerinin muhâfaza-i istiklal için uğradıkları tahavvülat ve izmihlâlât meydandadır. Mademki Devlet-i Âliyye dahi Avrupa familyasından ma'dûdtur bütün aleme mümanaat olarak bizim bu hâlde bekamız imkân dahilinde olamaz meclis-i millet dokunsa, dokunsa vükelânın istiklallerine dokunur. Zira: O zaman her şeyi istedikleri gibi yapıp sonra ne yapalım padişah böyle yaptı diyemezler. O zaman keyifleri istediği kadar Avrupa'dan istikraz ile yağma edemezler, o zaman canları istedikleri kadar ahâliye vergi ve rüsumat yükletemezler, o zaman tekrar istediklerini bilamuhâkeme azl ve nefy edib hakpayımıza bir takım yalan söyleyerek mazhar-ı tahsin ve ikbâl olamazlar. Zira: Bunlardan her biri millet meclisinde mesûl tutuluyorlar.”⁷

⁷ Ziya Paşa, Edib-i Muhterem Merhum Ziya Paşa'nın Rüyası, Dersaadet, Kasbar Matbaası, 1326. s.7-9.

Görüldüğü gibi Ziya Paşa'nın kafasındaki meclis ve meşrutiyet sistemi esas olarak padişahı değil hükümeti hedef almaktadır. Nitekim Yeni Osmanlıların hükümete karşı duydukları tepki özellikle Mehmed Emin Âli Paşa'nın şahsında odaklanır. Ziya Paşa da bu eserinde Sultan Abdülaziz'i nihayetinde ikna eder, Âli Paşa'dan padişahın mührünü alır ve kendisini Kıbrıs'a sürgüne gönderir.⁸ Oysaki Tunalı Hilmi'de esas hedef hükümet adamlarından ziyade bizzat padişahın kendisidir.

Ziya Paşa'nın eserinde dikkat çeken bir diğer nokta, Osmanlı'da açılmasını düşündükleri parlamentonun Fransa ve İngiltere'deki parlamentoların imtiyazına sahip olmaması yönündeki düşüncesidir. Buna gerekçe olarak da Ziya Paşa tebaanın bilgisizliğini ve kendi menfaatini savunamayacak durumda olmasını gösterir. Bu elbette son derece elitist bir tutumdur:

“Ama sair devletlerin ahâlisi okuyup gözlerini açmış ve ekser millet-i vahdeden mürekkebe bulunmuş olduklarından millet meclisinin anlarca faidesi derkar ise de bizim tebaamız mezâhib-i muhtelifeden mürekkebe olmakla bunlar millet meclisi yapmış olsalar her biri menâfi-i mahsusasını tervice ve âheri hakkında olan husumet-i mezhebiyesinden dolayı anı ızzara velhasıl menâfi-i müştereke-i zatiyesinden ağraz-ı nefsanîyelerine teşebbüs ederler. Bu ise memleketçe muzır değil midir?...”

Evet efendim, eğer şimdi burada yapılacak millet meclisi Fransa ve İngiltere'deki parlamentolar imtiyazıyla başlar ise filhakika bu mütâlâyaya vakidir. Zira: Buyurduğunuz gibi bizim tebaanın kendi menfaatlerini gözetecek kadar henüz gözleri açılmadığından şimdi yapılması lâzım görülen millet meclisi için bu mülkün, bu tebaanın hâl ve mâlumatına muvafık bir daire-i nizâmiye tayin ve tahdidi dahi mümkünattandır. Ve halka bu istidâdın gelmesi tasmîm ve intişar-ı asayişle hasıl olur. Asayiş-i ahâli dahi hürriyet yani yukarılarında hiffet ve hukuk-i milliyelerinde emniyetle husûle gelir.”⁹

Namık Kemal ise Ziya Paşa'ya göre meşrutiyet idaresi hususunda daha cesur ve popülist bir görüntü verse de oldukça muhafazakar bir modernist tavır içindedir:

“...Üdeba-yı hükemadan meşhur Rousseau Şerait-i İçtimâî nam kitabında (ki şimdi arkadaşlardan biri tercümesine himmet ediyor) hükümet-i galibaneyi tetkik ettiği sırada galibiyet, hakkı icap ederse halkın da eshâb-ı hükümet elinden zor ile ahz-ı iktidâra hakkı olmak lâzım gelir. Yok hakkı icap etmezse o vakit erbâb-ı hükümet de zor ile idareyi ele

⁸ A.e., s.33-34.

⁹ A.e., 9-10.

almakta haksızdır. Meâlinde bir kıyas-ı mukassem irâd eder mektubun sahibine gösteriniz hakikat-i hâl böyle değilse söylesin.

O hiç düşünmemiş ki eğer hukuk-u hükûmet, galibiyet üzerine tesis olunmak lâzım gelse Lefter'in de İzmir Sancağında saltanat sürmeğe, Zamberakinin de Esfakya Dağlarında pâdişâhlık etmeğe Rusya'nın da İstanbul'u zapt eylemeğe hakkı olmak lâzım gelir.

Halkın hâkimiyete hakkı tasdik olunduğu surette cumhur yapmağa istihkakı itiraf olunmak lâzım gelmez mi, demek ne demek o hakkı dünyada kim inkâr edebilir? İslam ibtida-yı zuhûrunda bir nev'i cumhur değil miydi.

Cumhurun bizi batıracağı başka mesele, onu da kimse inkâr etmez. Bizde cumhur yapmak da kimsenin aklına gelmez. Fakat icrâsında imkân olmamakla hak, batıl olmuş demek değildir.

Rumlar bir cumhur yapmak istermiş, hâkimiyet halkın tasdiki onların müddeasını kabul demek olurmuş. Rumlar kim? Memâlik-i Osmaniye halkının hepsi bir yere toplansa içinde Rumları görmek için hurde-bîn kullanmağa ihtiyaç mess eder. Bununla beraber onların içinde de cumhur isteyen yüz bin kişi yoktur. Cumhuru Yunanistan'da yaptıramadılar. Bilmezler mi ki mülkümüzde ekseriyet-i ârâya sahip olan millet-i İslamiye Âl-i Osmanı ne kadar sever ve bir âdil pâdişâhın en ednâ kılı için başını feda eder.”¹⁰

Namık Kemal'in cumhuriyet rejiminin Osmanlı'ya uygun olmadığını belirtmesine rağmen bir hak sistemi olarak nitelendirmesi önemlidir. Burada en önemli referans kaynağı İslam'dır. Tunalı Hilmi de meşrutiyete ilişkin görüşlerini ortaya koyarken İslam'daki meşveret kurumunu örnek gösterir. Fakat Namık Kemal bunu düşünsel bir boyutta samimi olarak savunurken, Tunalı Hilmi ise daha çok hitap ettiği taşralılar ve Osmanlı orta sınıfını ikna amacıyla İslamî referanslara yer verir. Namık Kemal cumhuriyet rejimine hem iç hem dış sebepler nedeniyle karşı çıkar. Müstebit idareye son verecek adil bir padişah sorunların çözümü için merkezi önemdedir. Nitekim Müslüman tebaa böyle bir padişahı bağrına basacaktır. Namık Kemal'e göre Yunanistan örneği göz önüne alındığında dış dinamiğin de cumhuriyet rejimine onay vermeyeceği apaçık ortadadır. Halihazırda Metternich düzeni işlemektedir ve muhafazakar Avrupa, coğrafyasında veya yakınında cumhuriyetçi bir rejime hiç de sıcak bakmayacaktır.

“...biz bugün Fransa'dan daha âhrârâne bir nizâm-ı esâsi ile pek âlâ idare olunuruz. Çünkü Fransa halkı o kadar terbiyesi, o kadar hamiyetiyle beraber pek ateş meşreptir, pek teceddüde mâildir. Esâs-ı hareketleri ise akıl olduğundan kâh olur ki zâhiri bir güzel

¹⁰ Namık Kemal, “Usul-ü Meşveret Hakkında Mektuplar-1.”, Makalât-ı Siyasiye ve Edebiye Cüz: 3, s.176-178

safsatanın sevkiyle istidlâlin neticesini bozarlar, lüzumu kadar hür bırakıldıkları hâlde hiç zapt olunmazlar. Bu delil-i bedihîdir ki büyük cumhurdan beri otuz kırk türlü hükümet teşkil ettiler. Yine cümlesini kendileri bozdular. Muhârebelerde bir kaç milyon evlad-ı vatan telef ettiler, bunca galebelerin hiçbirinden lâyıkiyle istifâde edemediler belki mazarrat gördüler. Nihâyet Üçüncü Napolyon inân-ı idarelerini ele aldı hürriyetlerini ahlâklarının iktiza ettirdiği tadilât ile tahdîd etti. İşte bugünkü buldukları hâl-i saâdete o sâyede vâsıl oldular.

Osmanlı halkı ise zaten mekânî ve sükûnetle mecbûl olduğu için harekatta ifrâta varmak muhatarası bizce mevcut olmadığı gibi siyasetimize nasıl bir had vaz' edilmiş ise onu da tecâvüz edemez. Altı yüz senede birkaç yüz kere ihtilâl ettik hepsinde eşhâs-ı müdire değışti suret-i idare yine bâki kaldı. İşte yukarıda beyân ettiğim müddeânın sıhhati bu mukayeseden sâbit olur.

Fakat daha ziyâde medâr-ı iknâ olmak için size Fransa nizâmât-ı esâsiyesini aklımın erdiği kadar tetkik edeyim. Lüzum gördüğüm tadilât ve tevsîâtı göstereyim. Bununla dahi mektubun ekser itirâzâtı sâkit olur sanırım.

Nizâmât-ı esâsiye iktizasınca şimdi Fransa'yı bir imparator, vükelâsının ve üç meclisin muâvenetiyle idare eder. Vükelâ harekât-ı vâkılarından yalnız imparator indinde mesûldür suret-i idareden halka karşı terettüb eden mesûliyet ise yalnız imparatora aittir.

İmparatorun umûm mesûliyeti kendine ircâ etmesi idarenin mesûliyetini azaltmak için ihtiyâr olunmuş bir desîse-i siyâsiyedir. Koca pâdişâhı umûr-u külliye ve cüziyeden mesûl edebilmek kimin elinden gelir. Vâkıâ biz pâdişâhımızı İngiltere'de olduğu gibi her şeyden müstesna tutarak idareyi yalnız vükelâyâ bırakamayız. Çünkü pâdişâh vazife-i adâletin icrâsına şer'en memurdur.”¹¹

Namık Kemal'in saptamaları ilginçtir. Tunalı Hilmi'nin şiddetle eleştirdiği halkın sükûneti ve metanetini olumlar. Böylelikle kurulacak olan yeni idarenin yani meşrutiyetin, büyük sarsıntılara, çatışmalara meydan vermeden tesis edilebileceğini düşünür. Hürriyetçi popülizmi neticede, Osmanlı unsurlarını bir araya getirecek heyecanı tetikleme için vardır. Yoksa padişaha karşı halkı ayaklandırmak ve sürekli olarak kitleleri dinamik tutmak için değil. Bu açıdan bakıldığında Namık Kemal son derece muhafazakar bir tutum içindedir Namık Kemal'in kafasındaki parlamenter model Fransa'dır. O, Osmanlı İmparatorluğu için III. Napolyon'un liberal imparatorluğunu örnek gösterir. Fakat hükümdarı salt temsili bir organa ve veto yetkisi son derece sınırlı bir onay makamına çeviren İngiliz sistemine karşı çıkar. Çünkü adil bir hükümdar yani iyi bir baba ve ittihad-ı anasırı sağlama noktasında görev yapacak bir parlamento sorunların aşılması için en önemli unsurları teşkil edeceklerdir. Daha fazlasına gerek de yoktur, ihtiyaç da. Tunalı

¹¹ A.e., 182-183.

Hilmi Bey ise bu konuda her iki Osmanlı münevverinden de ayrılmaktadır. Onun kafasındaki padişahın konumu, 1909'da Kanun-ı Esasî'nin değişiklikleri sonucu ortaya konan padişahın görev ve yetki çerçevesinden çok farklı değildir. Padişaha tanıdığı yetkiler göz önüne alındığında Tunalı Hilmi'nin daha ziyade İngiliz sistemine yakın olduğu görülür.

Tunalı Hilmi'nin devlet düşüncesi ve Ahali Hakimliği sistemini incelemek, gerek kendi döneminin aydınlarıyla gerekse de ağabeyleri olan Yeni Osmanlılarla bir fikri mukayese yapılması imkanını da doğurur. Bu açıdan Türk siyasal düşüncesinin serüvenini kopuş ve süreklilikler ekseninde incelemek açısından Tunalı Hilmi önemli bir durak vazifesi görmektedir.

C. Padişah ve Yürütmeye İlişkin Düşünceleri

“Şimdi bilmeliyiz ki: Hükümet veya devlet padişah demek değildir. Padişah da devlet veya hükümet demek değildir. Padişah bir memurdur, bir devletin en büyük memurudur.”¹²

Tunalı Hilmi'nin yukarıdaki saptaması, ünlü Fransa Kralı XIV. Lui'nin “Devlet benim” sözlerini hatırlatıyor. Devleti hükümdarla bir tutmak modernlik veya antiklik arasındaki bir ayırım temelinde tartışılmaz. Eski dünyanın son büyük İmparatorluğu olan Osmanlı'da gelenek hanedanla devleti bir tutmak şeklinde olmuştur. İmparatorluk Mülk-i Osmanî'dir. Burada en önemli husus imparatorluğun merkezi bir yapıda olması ve tüm iktidarın mutlak ve bölünemez bir biçimde sultanda toplanmasıdır. Fransa'da XIV. Lui döneminde bütün iktidar tek elde toplanmıştır. Hatta İngiltere'deki Cromwell devriminden kaçan ve egemenliğin bölünmesine karşı çıkan Hobbes gibi kralcılar Fransa'ya sığınmışlardır. Egemenliğin bölünmezliği ilkesi hem Orta Çağ yapısına bir tepki, hem de merkezi modern devletlerin tek bir egemen güç üzerinden inşa edilmesini sağlayan temel düşüncelerden biri olmuştur. Bu açıdan Tunalı Hilmi'nin devleti padişahla bir tutmaması hem geleneksel Osmanlı yönetim sistemine bir tepki hem de güçler ayrılığına dayanan liberal anayasacı bir anlayışın neticesidir. Böylelikle ittihad-ı

¹² Tunalı Hilmi, Evvel ve Ahir, s.22.

anasırın ve imparatorluğun merkezi yapısının güçler birliği üzerinden değil güçler ayrılığı temelinde inşa edilmesi düşünülmüştür. Üstelik padişah Tunalı Hilmi'nin sisteminde baş memurdur fakat yürütme erkinin güçlü tarafı değildir.

Tunalı Hilmi yine aynı eserinde bir padişahla bir çobanın adalet önünde hiçbir farkı olmadığını söylemektedir. Hatta padişah, padişah olmasından kaynaklanan her şeyin en güzelini yapma zorunluluğu ve daha iyi düşünmesini sağlayan bilgi ve eğitimi sayesinde çobana göre daha fazla mesuldür. “Çobana bir, padişaha on sopa.”¹³

Tunalı Hilmi padişahın hükümet ile olan ilişkisini de çiftlikte ırgat ve kahya örneği üzerinden anlatmaya çalışır. Bir çiftlikte eğer kahya çalışmayan ırgatları işe koşamazsa kendisi de onlarla birlikte kovulur. “...memurlar burada ırgatlar yerindedir, padişah da onların ‘kahya’sı demektir.”¹⁴ Padişahı halkın hizmetçisi ve memurların kahyası olarak gören Tunalı Hilmi, hükümdara kutsiyet addeden kadim anlayıştan tamamen kopmuştur. Padişah herhangi bir devlet başkanı gibi yalnız ülkesini temsil ve halkına hizmet etmekten sorumludur. Üzerindeki yetkiler de bu görevi ifa etmesi için verilmiştir. Aksi takdirde görevden el çektirilecektir.

Tunalı Hilmi'nin “Evvel ve Ahir” adlı eseri Sultan II. Abdülhamid'i doğrudan hedef almaktadır. Eserin propaganda yönü gözden kaçırılmamalıdır. Buna rağmen adalet önünde sıradan bir insanla padişahın eşit olduğu vurgusu hariç tutulursa, geriye kalan kısmın Tunalı Hilmi'nin siyasal düşüncelerini yansıttığı kesin olarak söylenebilir.

Tunalı Hilmi'nin padişah ve yürütmeye ilişkin fikirlerini en sistematik bir biçimde ortaya koyduğu eserleri “Murad” ile bir anayasa önerisi olarak hazırladığı “Şart”tır. Her iki eserde de hükümet biçimi; padişahın konumu, görev ve sorumlulukları ile hükümetin yapısı hakkındaki düşünceleri maddeler halinde sıralanmaktadır. Tunalı Hilmi Şart'ta bir anayasadan beklendiği üzere daha anlaşılır

¹³ A.e., s.18.

¹⁴ A.e., s.19.

bir dil kullanmış ve son derece özlü bir biçimde önerilerini maddeleştirmiştir. *Murad* adlı eserinde ise ortaya koyduğu düşüncelerinin gerekçelerine de aynı maddeler içinde yer vermiştir. Özellikle 2. ve 9. maddeler arasında hükümet biçimi; padişahın belirlenmesi, konumu, yetki ve sorumlulukları, dokunulmazlığı gibi hususlar tartışılmıştır.¹⁵

Tunalı Hilmi'ye göre "...Memleketimiz için hali hazır itibariyle cumhuriyet istibdad kadar, belki daha muzırdır."¹⁶

Tunalı Hilmi'nin cumhuriyet rejimine ilişkin sözleriyle Namık Kemal'in bu konu hakkında ortaya koyduğu düşünceleri arasında benzerlik hemen göze çarpar. İkisi de cumhuriyet rejiminin Türkiye'nin şartlarıyla bağdaşmadığını vurgular. Fakat Tunalı Hilmi'nin cumhuriyet rejimine karşı çıkarken kullandığı ifade çok daha serttir. Şerif Mardin *Osmanlı*'dan örnekler vererek, bu gazeteyi çıkaran Cenevre Jön Türklerinin cumhuriyet hakkındaki fikirlerini değerlendirir. 1898 ile birlikte *idare-i cumhuriye* deyiminin *idare-i müstebide* karşıtı olarak kullanılmaya başlandığını belirten Şerif Mardin, Jön Türklerin idare-i cumhuriyeye yönelttikleri eleştirileri birer kamufraj olarak görür.¹⁷ Tunalı Hilmi'nin bahsedilen yıllar içinde *Osmanlı*'nın yazarları arasında bulunduğunu hatırlamakta fayda vardır.

Tunalı Hilmi Bey, cumhuriyet rejimine karşı çıkarken padişahların istibdada imkan veren imtiyazlarının ortadan kaldırılması gerektiğini vurgular. Nitekim bu imtiyazlar ortadan kalktığı zaman padişahlar Namık Kemal'in tasavvur ettiğinden çok daha güçsüz bir konuma itilecektir. Tunalı Hilmi Bey şüphesiz cumhuriyet rejiminin Türkiye şartlarına uymayacağına yönelik düşüncelerinde samimidir. Fakat onun asıl gözettiği padişahların varlığı değil, devletin bekasıdır. Neticede artık devlet ile padişahı ayrı tutmaktadır. Eğer bir gün devletin bekası padişahın var olmasını gerektirmeyecekse burada Tunalı Hilmi hiçbir şekilde tereddüt etmeyecektir ve etmemiştir de. Milletvekili olarak görev yaptığı TBMM'de

¹⁵ Murad'ın konuyla ilgili maddeleri için Bkz: Ek-4.

¹⁶ Tunalı Hilmi, Murad, s.48.

¹⁷ Mardin, Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908, s.167.

cumhuriyet rejiminin en ateşli savunucularından biri olacaktır. Çünkü padişah artık devletin varlığı için gerekli değil aksine zararlı bir duruma gelmiştir.

Tunalı Hilmi Bey *Murad*'ın 4-5 ve 6. maddelerinde halifelik ile saltanatın Osmanlı ailesine ait olması gerektiğini vurgular ve halifelik ile saltanatı ayırmayı düşünenleri eleştirir. Halifelik ve saltanatın aynı kişinin şahsında toplanmasının Osmanlılık fikrine zarar vereceğini, padişahın aynı zamanda halife olmasının Müslümanları hakim millet haline getireceğini ve unsurların eşitliğine darbe vurulacağını iddia edenlere karşı halifelik kurumunun siyasi bir manası olmadığını, halifenin sıradan bir Osmanlı ile eşit olduğunu, bu yüzden de padişahın halife unvanına sahip olmakla hiçbir ayrıcalık elde etmediğini savunur. Bu sebeple Tunalı Hilmi'ye göre Müslüman tebaanın, padişahın aynı zamanda halife olmasından dolayı bir üstünlük içinde bulunması söz konusu değildir.

Tunalı Hilmi Bey *Murad*'ın 6. ve 7. maddelerinde veraset usulüne ilişkin olarak oldukça kapsamlı değerlendirmelerde bulunur. Gerek Sultan Abdülaziz gerekse de Sultan II. Abdülhamid döneminde, I. Ahmed'den itibaren veraset sisteminde uygulanan ekber evlad usulüne karşı yeniden padişahın en büyük oğlunun veliaht olarak belirlenmesini öngören eski sisteme dönüşmesi tartışmaları alevlenmiştir. Özellikle Sultan Abdülaziz döneminde Yeni Osmanlıların çok sevdiği Veliaht Murad Efendi'nin tahta çıkmasını engelleyecek bu girişim çok büyük tepkilere neden olmuştur. Sultan II. Abdülhamid döneminde aynı tartışmanın yeniden yaşanmaya başlaması üzerine bir Jön Türk olan Tunalı Hilmi Bey doğal olarak veraset sistemi tartışmalarında ekber evlad usulünü savunmuştur. Fakat bunu yaparken sadece güncel politik saflaşmalar üzerinden tartışmayı yürütmemiş, ekber evlad usulüne ilişkin eleştirilere cevap vererek veraset sistemine yönelik düşüncelerini ortaya koymuştur.

Ekber evlad sistemine ilişkin getirilen eleştirilerin başında “genç, dinamik” padişahların tahta çıkmasını engellemesi gelir. Tunalı Hilmi bu eleştiriye gençlikten çok daha değerli olarak nitelendirdiği, padişah olacak kişide “tecrübe”ye vurgu

yaparak savuşturmaya çalışır. Tunalı Hilmi'nin gençliğin yerine tecrübeyi ikame ederek yaptığı savunma ilginçtir. Tecrübe geleneksel dünyanın en önemli değerlerinden biridir. Yaşlılık, olgunluk; yaşayarak elde edilmiş büyük bilgi birikiminin sahipliği olarak görülür. Modern ise genç ve diri olandır. Tarihin yeni çocukları olan uluslar Jön akımlarıyla birlikte sahnede yerlerini alırlar. Yaşlı, çürümüş Avrupa'nın karşısında artık "genç" Avrupa, Genç İtalyanlar hatta Genç Türkler vardır. Tunalı Hilmi'nin ise veraset sistemini ilişkin olarak gençliğe karşı tecrübeye vurgu yapması çelişkili gözükmemektedir. Fakat bu savunmanın temelinde Osmanlı'nın güncel politik saflaşmalarını görmek gerekir. Günün şartlarında ekber evlad sistemini savunmamak Jön Türklerin çürümüş olarak niteledikleri Abdülhamid'in bu konudaki düşüncelerini desteklemek anlamına gelecektir.

Tunalı Hilmi'nin veraset sistemine ilişkin cevaplamak zorunda kaldığı bir diğer eleştiri, padişahların yerine geçecek çocuklarını çok daha iyi yetiştirecekleri buna karşın ekber evlad usulünün buna izin vermediği düşüncesidir. Tunalı Hilmi Bey şehzadelerin baba elinden, dadı kucağından ve lala eğitiminden kurtulması gerektiğini vurgular. Padişahların tenezzül edip çocuklarını mektebe göndermesini ayrıca eski zamanlarda olduğu gibi taşrada memur etmesi gerektiğini savunur. Böylelikle halkla iç içe çok daha sorunlara vakıf olabileceklerdir. Tunalı Hilmi'nin şehzadelerin mektebe gitmesini savunması, hanedanın bir takım ayrıcalıklarına karşı getirdiği eleştirileri hatırlatacak türdendir. Bununla birlikte Tunalı Hilmi, kimin önce öleceği belli olmadığı için özel olarak babanın oğlunu yetiştirmesinin diğer hanedan üyelerinin eğitimi ve niteliği açısından sakınca yaratacağını söylemektedir. Ayrıca bu sistemden vazgeçilmesinin "kafes" gibi özgürlüğü kısıtlayıcı uygulamaların yeniden gündeme gelmesine sebep olacağını iddia etmektedir.

Tunalı Hilmi Bey padişahı yürütmenin sorumsuz tarafı olarak konumlandırır. Elbette bu sorumsuzluk siyasideir. Buna karşılık Şeriat'tan kaynaklanan cezai sorumluluğu devam etmektedir. Eğer bir kişiyi öldürür ve ölen tarafın ailesi şikayetçi olursa, Şeriat hükümleri gereğince cezasını çekecektir.

Padişahın toplumun ahengini bozan baskıcı bir idareyi hayata geçirmesi durumunda ne yapılabilecektir? Tunalı Hilmi Bey bu noktada isyan etmeyi meşru ve zorunlu görür. Fakat meseleyi hiç buralara taşımadan ortaya konabilecek bir çözüm daha vardır: O da padişahın yetkilerinin önemli bir kısmını sadrazama devretmesi ve istibdat idaresinin bir daha kurulmasını engelleyecek şekilde padişahın yetki kullanımının sadrazamın onayına bağlanmasıdır.

Tunalı Hilmi Bey yine *Murad*'ın 10 ve 21. maddeleri arasında sadrazam, hükümet ve padişah arasındaki ilişkileri tartışmaya açar. Yürütmenin sorumlu tarafını temsil eden sadrazam ve kabinesinin, bu sorumluluğa ilişkin olarak durumunu; sadrazamın, bir vekilin veya heyet-i vükelanın görevden alınması, istifası ve mahkemesi hususunda düşüncelerini ortaya koyar. Bu maddelerden de görüleceği üzere yürütmenin sorumsuz kanadını temsil eden padişahın yetkileri bugünkü herhangi bir parlamenter sistemdeki cumhurbaşkanı kadardır. Elbette Tunalı Hilmi günümüzdeki yasal ve anayasal mevzuat gibi ayrıntılı bir metin ortaya koymamıştır. Fakat belirlediği ilkelere bu sonuca varmak zor değildir.¹⁸

Tunalı Hilmi Bey, bir anayasa önerisi şeklinde hazırladığı *Şart*'ta padişah ve yürütme organına ilişkin düşüncelerini özlü bir biçimde maddeleştirerek ortaya koyar:

“2- Hükümet “Şartlı”dır, ‘ahali hükmü altındadır’ padişahlıktır.

3- Padişahlık halifelikle beraberdir. Osmanlıdır. Büyüğünden büyüğüne geçer.

4- Padişahlık vükelası vardır. Her işi nizamına göre ‘yaparlar’ yaptırırlar. (Ahali – Â’yân) Meclisleri önünde mesuldürler.

5- Vükela başı sadrazamdır: Vükelayı padişahın rızasıyla, beğenir, yerleştirir; ancak (Vükela Meclisi)ne danışarak değiştirebilir.

6- Vekillerin birini değiştirenince (Divan) çekilir, sebebi gazeteleri yazılır.

7- Vükela, sadrazamdan izinsiz Sarayla, padişahla iş tutamaz.

¹⁸ Murad’ın madde 10. madden 22. maddeye kadar hükümleri için Bkz: Ek-4.

8- İradeler ancak sadrazam imzasıyla hükümlü olabilir.

9- Nizama uymaz iradeleri kim olsa tanıyamayabilir. İmzalayan sadrazam da cezalandırılır”¹⁹

Tunalı Hilmi Bey’in *Murad*’taki açıklamaları ile *Şart*’ı göz önüne alındığında hem mevcut yönetim yapısında hem de 1876 Kanun-ı Esasî’nin ortaya koyduğu erkler arasındaki ilişkide radikal bir değişikliği önerdiği göze çarpmaktadır. Bu sistemde sadrazam ve hükümet padişahın iki dudağının arasından çıkan karara göre değişmeyecek, iradeler ancak sadrazamın mührüyle yürürlüğe girebilecektir. Bu önerilerin hayata geçmesi şüphesiz güç dengesinin kesin olarak değişmesi ve gerçek bir anayasal meşruti sistemin kurulması için saç ayaklarından birinin tamamlanması demektir. Nitekim padişahın kutsiyetini ortadan kaldıran, onun meşruiyet zeminini dünyevileştiren ve hanedan üyesi olmanın ayrıcalığı dışında normal bir devlet başkanı statüsüne indiren bu önerilerin bir kısmı 1876 Kanun-ı Esasî’inde 1909 yılında yapılan değişikliklerle gerçekleştirilmiştir.

D. Parlamento ve Seçim Sistemine İlişkin Düşünceleri

Meşruti bir idarenin en önemli saç ayağını parlamento oluşturur. Kendisine karşı hükümetin sorumluluğunun tanındığı, seçimle oluşturulmuş ve devamlılığı anayasal bir şarta bağlanmış parlamentoların varlığı olmaksızın gerçek bir meşrutiyet idaresinden bahsetmek güçtür. 1876 Kanun-ı Esasî’si padişaha meclisi süresiz tatil etme imkanı vermiştir. Nitekim padişaha tanınan bu ayrıcalığın neticesi otuz yıllık bir istibdat düzeni olmuştur.

Siyasal rejimlere rengini veren en önemli organlardan biri meclislerdir. Bu meclislerin oluşma biçimi ile tercih edilen siyasal sistem arasında sıkı bağlar mevcuttur. Bu yüzden ortaya konan seçim sistemi ile meclislerin temsiliyet düzeyi arasında sıkı bir ilişki vardır.

¹⁹ Tunalı Hilmi, *Şart*, s.2-3.

Tunalı Hilmi Bey'in Ahali Hakimliği olarak adlandırdığı projesi, kendisinin Osmanlı İmparatorluğunun içsel şartlarına göre hazırladığı meclisler sistemidir. Bu sistemin en önemli unsuru, idari yapılanmaya göre birbirini doğuran meclislerden oluşmasıdır. Hiyerarşik sırada üst basamaklara tırmandıkça, bir önceki meclisin kendi içinden seçeceği üyelerle bir üst meclis oluşur. Halk ise en alttaki Köylüler Meclisi'ni kendisi bizzat kendisi seçecektir.

Bu hiyerarşik sıralama toplumun her kesiminin bir şekilde siyasal yaşama katılması imkanlarını doğurur. Bu açıdan Osmanlı İmparatorluğu için siyasal ve toplumsal katılımın bu yeni biçimi önemli bir değişiklikdir. Bununla birlikte öngörülen hiyerarşik düzende üst basamaklara çıkıldıkça seçkinlik artacaktır. Çünkü her meclis kendi içindeki en yetenekli, en bilgili kısacası en layık görülenleri seçecektir. En azından Tunalı Hilmi Bey'in beklentisi bu yöndedir.²⁰

Şükrü Hanioglu son derece yerinde bir tespitle Tunalı Hilmi'nin ortaya koyduğu hiyerarşik ve herkesin görevine-statüsüne göre toplumsal yaşama bir şekilde katılma imkanını bulduğu Ahali Hakimliği sisteminde, Tıbbiyelilerde çok sık bir biçimde görülen "organist" düşüncenin etkilerini saptar.²¹ Gerçekten de Tunalı Hilmi'nin ortaya koyduğu proje organik bir sistemi andırır. İlk başta bakıldığında insan ilişkilerinden örülü bir toplumsal ve siyasal yaşam için hayli karmaşık ve detaylı bir proje olduğu göze çarpmaktadır. Bu açıdan Ahali Hakimliği projesinin uygulanabilirliği son derece sorunludur. Fakat insan organizmasındaki görev bölüşümü ve karmaşık yapıların birbirleriyle uyumu göz önüne alındığında, bunun bir model olarak toplumsal yaşama sirayet ettirilme çabasındaki pozitivizm derhal göze çarpar.

Tunalı Hilmi Bey'in Ahali Hakimliği sisteminde öngördüğü meclisler ve onların nasıl oluşacağına dair bilgiler Türkiye'de *Ahali Hakimliği Düzeni, Bir Şart Bir Dilek* adlı eserinin "Ahali Hakimliği" adını verdiği bölümde on dört madde

²⁰ Tunalı Hilmi, Murad, s.146.

²¹ Şükrü Hanioglu, "Tunalı Hilmi Bey'in Devlet Modeli", s.11.

içinde toplanmıştır.²² Tunalı Hilmi bu bölümün girişinde öngördüğü meclisleri şu şekilde sıralar:

“Türkiye, idarece (payitaht, vilayet, sancak, kaza, nahiye, köy) adıyla altıya ayrılır. Her birinde tek başına sayılabilir. Birer ahali meclisi bulunur. Yerine göre (Köylüler Vilayetliler Meclisi diye anılır) payitaht İstanbul’dur. Burada asıl (Ahali Meclisi) ile bir (Â’yân Meclisi) vardır. Her yerde bir, (İdare Meclisi) vardır. Yerine göre (Vilayet.... Nahiye, Köy Meclisi) adını alır. İstanbul’dakine (Devlet Meclisi) denir. Bunlara bağlı birer (Cemiyet)le (Ara Hakimleri), ayrıca bir (Divan) bulunur.”²³

Tunalı Hilmi *Şart*’ta Ahali Â’yân Meclisleri açılıncaya kadar Biat Meclisi’nin görevde kalacağından bahseder:

“50. Biat Meclisi [usulümüz kabul edilince, ancak sekiz ay içinde açılabileceği umduğumuz] (Ahali – Â’yân) Meclisleri toplanana kadar her gün açık durur; ahaliye güvendiğini daima ilan ederek ahali vekili gibi her işe bakar. İstedikini padişahın rızasıyla vükelalığa geçirir; valilikten, mutasarrıflıktan, ordu müfettişliğinden, kumandanlıktan atar, düşürür, istediğini yerleştirir. Başka memurla için padişaha danışmadan istediğini yapabilir.

İlk işlerinden birisi bir intihab usulü beğenmek, iki ay içinde intihablara başlanılacağı kararıyla beraber, vilayetlere bildirmektir.

Azanın üçte ikisi Müslüman’dır.

51. Her vilayet şehrinde (Biat Meclisi) kolu adıyla bir de meclis kurulur; her biri vilayetliler... meclisi açılınca kapanır.”²⁴

Tunalı Hilmi yukarıda tam listesini sunduğu meclislerin bazılarının ne gibi görevler üstleneceğini *Murad*’da yazmıştır:

“59- ...Birincisi (Köylüler Meclisi) olup ...köylüler arasındaki uygunsuzluğu sulh ve nasihatle kaldırmak, bilhassa köye ait umur-ı nafia ve maarifin elbirliğiyle, Osmanlıca, hemşehrice vech-i tesviyesini bulmak ve köyün ihtiyacatını düşünüp tesviye ve zaman-ı intihabda kendi azasından yine din ve nüfus-u mevcudenin beş yüzde biri itibarıyla intihab ederek nahiye merkezine göndermek vazifelerine muvazzaf olacaktır.”²⁵

²² Tunalı Hilmi’nin Türkiye’de Ahali Hakimliği Düzeni, Bir Şart-Bir Dilek adlı eserinin Ahali Hakimliği bölümü için Bkz: Ek-3.

²³ Tunalı Hilmi, Türkiye’de Ahali Hakimliği Düzeni, Bir Şart-Bir Dilek: Osmanlılara Bir Armağan,, Cenevre, y.y., 1320, s. 6.

²⁴ Tunalı Hilmi, Şart, s.14.

²⁵ Tunalı Hilmi, Murad, s.120-121.

Nahiyeliler, Kazalılar ve Sancaklılar Meclisleri de Köylüler Meclisi ile aynı görevleri yerine getirecek ve belirlenen nüfus ölçütüne göre üyelerinin bir kısmını daha üst meclislerle göndereceklerdir.²⁶

“...Beşincisi (Vilayetliler Meclisi) olup ...evvela: Vilayette açılmış ve açılacak mekâtib-i gayr-ı müstakileden her birinin lisan-ı tedrisini tayin ve cetvel ve lahiyasını tanzim; saniyen: Vergi usul-ü tevzi’ ve tahsilini gösterir nizamnameler tertip; salisen: Vilayet mecâlis-i sairesinden havale olunan işleri tetkik ve tesviye; rabian: Vilayetlileri ihtiyacatına, ahvaline, mazarrat ve menâfi’ine taalluk eder mesaili hall ve tesviye, muvaffak olamadığı taktirde bunlara ait layihaları tanzim ve ihzar; hamisan: Birinci ve ikinci fıkra müstesna olmak üzere, fikarat ve mesail-i saireyi vilayeti vaki ve heyet-i hükümetle, muvaffak olamadığı taktirde icap eden nezaretler vasıtasıyla, buna da muvaffak olamayınca zât-ı şâhâneye tahriren müracaatla tesviye ve nihayet meseleyi (Ahali Meclisi)ne havale; sadisan: (Ahali Meclisi) kararlarına tabiyet, sâbian: Kendi azasından, din ve vilayetin elli bin nüfusta biri itibarıyla, adedi taayyün ettiği kadarını bi-l-intihab payitahta ib’âs etmek vezaif-i esasiyesinden olacaktır. Altıncısı: (Ahali Meclisi) ...evvela: Muvazene-i maliyeyi, bilcümle muamelat-ı idariyeye ait usul, nizam ve kavanin-i tanzim veya kendine verilen kanun layihalarını ve düvel-i mütecâvire ile akd olunacak ticaret muahedenâmelerini tetkik, tasdik, yahud reddetmek; vükela hakkında, icap edince tahkikat ve istintâkat-ı evveliyeyi icra ile bir töhmet takarrür ettiği halde, meseleyi (Divan-ı Âli)ye havale etmek esaslı vezaif ve salahiyeti addolunacaktır.”²⁷

Divan-ı Âli ise Tunalı Hilmi’nin projesinde, devleti zarara uğratanları yargılayacak bir yüksek mahkemedir.²⁸

“Sekizincisi: Â’yân Meclisi ...Ahali Meclisi kararlarını tetkik, kabul ve reddedeceği gibi, mucibince irade-i şâhâne sadır olmak şartıyla, ilan-ı harb kararlarını vermek ve sulh muahedenâmelerini akd ve tasdik etmek veya etmemek en başlı vazife ve selâhiyeti addolunacaktır.

60- Teşkil olunacak mecâlisten dokuzuncusu: (Osmanlılar Meclisi) olup Ahali ve Â’yân Meclislerinin ictimâ’ından ibarettir. İcap eden ahvalde tarafeynin ekseriyet-i ârâsıyla verilen bir karar üzerine birleşebilecekler, ve bu ictimâ’dan tahassul edecek kararlarının kaffesi, bi-l-şart ve kayd, mevki’ icraya konulacaktır.”²⁹

Tunalı Hilmi Bey sayılan meclisler içinde yasama yetkisinin Ahali-Â’yân Meclislerinde olduğunu *Şart*’ın 10. ve 11. maddelerinde çok net bir biçimde orya koymuştur:

²⁶ A.e., s.121-123.

²⁷ A.e., s.124-127.

²⁸ A.e., s.128.

²⁹ A.e., s.129-131.

“10. Nizam ahali demektir. Ahalice nizam (Ahali – Â’yân) meclislerince yapılan kabul edilendir.

11. Eski nizamlardan (Ahali – Â’yân) meclislerince tasdik edilmeyen battaldır.”³⁰

Tunalı Hilmi Bey görüldüğü üzere 1876 Kanun-ı Esasî’sinin ortaya koyduğu yasama erkinden çok farklı bir yapıyı gündeme getirmektedir. 1876 Kanun-ı Esasî’sinde de yer alan Â’yân Meclisi (Heyet-i Â’yân) ve Divan-ı Âli Tunalı Hilmi’nin Ahali Hakimliği projesinde görevlerini hemen hemen aynı şekilde korumaktadır. Fakat Â’yân Meclisi’nin oluşumunda 1876 Kanun-ı Esasî’ye göre önemli farklılıklar mevcuttur. 1876 Kanun-ı Esasî’sinin 60. maddesi Heyet-i Â’yân’ın başkan ve tüm üyelerinin padişah tarafından atanacağını söylemektedir. Tunalı Hilmi’nin anayasa önerisi olan *Şart*’ın 7. maddesinde ise Â’yân Meclisi’nin üyelerinin Ahali Meclisi ve padişah tarafından eşit sayıda atanacağını belirtir. 1876 Kanun-ı Esasî Heyet-i Â’yân ile Heyet-i Mebusan’dan oluşan Meclis-i Umumi adı taşıyan bir parlamento yapısı yapı öngörmüştür (madde 42). Tunalı Hilmi Bey’in sisteminde ise idari yapıyla doğru orantılı birçok meclis bulunmakta, Â’yân Meclisi ve Ahaliler Meclisi birlikte toplandığında Osmanlılar Meclisi oluşmaktadır. Tunalı Hilmi Bey’in Vilayetliler Meclisi’ni Tanzimat dönemindeki Eyalet İdare Meclisleri ile mukayese etmek mümkündür fakat bu çalışmanın sınırlarını fazlasıyla aşmaktadır.

Şart’ın 13. maddesindeki padişahın Ahali Meclisi’ni kapatırken Â’yân Meclisi’ne danışma gerekliliği ve Ahali Meclisi yeniden açılmazsa bir ay içinde seçime gidilme zorunluluğu gerçek bir meşrutî rejimin temelini sağlar. Padişahın gücü gerek meclislerin oluşumunda gerekse de dağıtılmasında 1876 Kanun-ı Esasî’sine göre oldukça zayıflamış durumdadır.

Tunalı Hilmi Bey’in önerdiği seçim sistemi, Ahali Hakimliği projesinin en dikkat çeken yönlerinden biridir. Tunalı Hilmi Bey’in önerdiği sistem I. Meşrutiyet’in ilanından sonra yapılan ilk Meclis-i Mebusan üyelerinin belirlenme yöntemiyle oldukça farklıdır. Nitekim 24 Ekim 1876 tarihli geçici bir talimatla

³⁰ Tunalı Hilmi, *Şart*, s.3.

mebusların vilayet, liva ve kazaların İdare Meclisi azaları tarafından seçileceği belirtilmektedir. İdare Meclisi üyelerini halk seçtiği için, bu üyeler tarafından seçilecek mebusların da halkın temsilcisi olarak kabul edilmesi açısından bir sorun kalmayacaktır.³¹

Zafer Toprak I. Meşrutiyet'te mebusların seçimine ilişkin geçici talimatnameyi, Kanun-ı Esasi'deki kuralları ve İstanbul'la çevresi için yayımlanmış beyannameyi şu şekilde özetler:

“Seçilebilmek için, emin ve itimada layık olmak, 25 yaşından aşağı olmamak; Türkçe bilmek, cinayet ya da siyasi bir suçtan mahkum olmamak; ve memur olmamak gerekir.

Kanun-ı Esasi'de yer alan esaslara göre ise, her elli bin erkek için bir mebus seçilmesi öngörülür; seçimlerin bir ya da iki dereceli olması konusunda bir hüküm yoktur; seçilmek için 30 yaş sınırı vardır; ayrıca mahkûmiyet ve malvarlığı konularında Kanun-ı Esasi'de hüküm yer almaz.

İstanbul ve civarı seçimleri için Talimat'tan ayrı olarak bir de beyanname yayımlanmıştır. Bu beyannameye göre İstanbul için, 5'i müslim, 5'i gayrimüslim olmak üzere toplam 10 mebus seçilecektir. Beyannamede oy verme süresi 5 gün olarak belirlenmiştir. Seçim sandığına gelmeyerek, yazılı olarak da oy kullanılabilir.”³²

Tunalı Hilmi'nin belirlediği seçim sistemi *Türkiye'de Ahali Hakimliği Düzeni, Bir Şart Bir Dilek* adlı eserinin “İntihablar” bölümünde yer almaktadır.³³

Tunalı Hilmi Bey'in önerdiği sistem, buldukları yere göre hiyerarşik sıralamanın en altında olanı ahalinin seçmesini, geri kalan meclislerin ise birbirlerinden doğmasını sağlamaya yöneliktir. Birinci Meclis-i Mebusan seçimlerinde ise idari meclis üyeleri bir nevi ikinci seçmen gibi vazife görmüş ve doğrudan mebusları seçmişlerdir.

³¹ Zafer Toprak, “Meşrutiyet'te Seçimler ve Seçim Mevzuatı”, Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, C.IV., Ed. Murat Belge, İletişim Yayınları, 1985, s.973.

³² A.e.

³³ Tunalı Hilmi'nin Türkiye'de Ahali Hakimliği Düzeni, Bir Şart-Bir Dilek adlı eserinin “İntihablar” bölümü için Bkz: Ek-3.

En alttan itibaren azaların bir üst meclisin üyelerini seçmesi için belirli zaman aralıklarının belirlenmesi dikkat çekicidir. Bu sürenin azaların birbirlerini tanımaları için verildikleri açıktır. Nitekim buradan iki sonuç çıkmaktadır. Birincisi siyasal örgütlenme kültürünün Osmanlı İmparatorluğu'ndaki zayıfladığıdır. Günümüzde hiç kimse birbirini tanımasa dahi, aynı partiden veya gruptan olmak belirli bir listeye oy vermek için yeterlidir. Fakat Tunalı Hilmi Bey anayasa önerisinde çok partili siyasal yapı öngörmediği için, kişilerin birbirlerini tanımaları noktasında bir süre belirleme ihtiyacı duymuştur. İkinci olarak, azaların birbirlerini tanımaları süreci, içlerindeki en liyakatli kişileri seçmelerini sağlayacaktır. Bu sebepten dolayı meclisler hiyerarşik bir sıra içinde yükselirken, üye profili de her bir basamakta daha elit bir görüntü çizecektir.

Tunalı Hilmi cemaatlere “can başı hakkı” olarak belirlediği sayılarına göre vekillik hakkı tanır. Fakat ortaya konulan vekil çıkarma şartı için lazım olan rakamın üstündeki artık cemaat nüfusu için can başı hakkı, gerekli vekil çıkarma sayısınının 100 de 25'i oranında uygulanır. Yani 5000 kişiyle bir vekilin seçilebildiği bir yerde, bir cemaatin 6250 mensubu varsa iki tane vekil çıkarabilir. Ayrıca 5000 kişiyle bir vekilin seçilebildiği bir yerde 1250 kişilik bir cemaat de 1 vekil çıkarabilir. Fakat Tunalı Hilmi Bey bu hakkın sadece Nahiyeliler ve Köylüler Meclisi seçimlerinde kullanılamayacağını belirtir. Aksi takdirde bu meclisler çok kalabalık olacaktır.

Can başı hakkına sahip olan cemaatler Tunalı Hilmi Bey tarafından Müslümanlar, millet kilisesi bulunan Hıristiyanlar ve Yahudiler olarak belirlenmiştir. Tunalı Hilmi Bey Hıristiyan tebaa için mezhebe göre değil, millet kilisesine göre can başı hakkını tanımakla, Osmanlılığın milli benliği ortadan kaldırmayı amaçlamadığını, Osmanlı parlamentosuna, mezhep olarak değil millet olarak temsil edilebilmelerini sağlayacak bir sistemle milli kimliklerinin korunduğu mesajını vermektedir. Tunalı Hilmi'ye göre Osmanlılık nasıl ki bütün İmparatorluktaki milletleri bir arada ama kendi benliklerini korumalarıyla yaşamalarına imkan veriyorsa, Osmanlı parlamentosu ve meclisler sistemi

İmparatorluktaki milletlerin bir arada Osmanlı olarak toplandıkları bir çatı sağlayacaktır.

Ahalinin oy kullanma ve sayım usulünde Tunalı Hilmi Bey hile yapılmamasını gözetmeye çalışmıştır. Buna rağmen demokratik bir usul olan “gizli oy-açık sayım” ilkesine tam olarak uygun bir sistem ortaya koyduğu söylenemez. Her ne kadar seçmen kutulara siyah ve beyaz pulları atarken göstermemeye dikkat etse bile, bunun pratikte çok zor olduğu bellidir.

Tunalı Hilmi Bey’in seçmen ve aday olmak için belirli bir malvarlığı ya da vergi verme zorunluluğu koymaması demokratik tavrının bir göstergesidir. Fakat seçme ve seçilme koşullarını aynı tutması ilginçtir. Çünkü belirlediği seçilme yaşı olan 21 günümüz için dahi hayli gençtir; memurların içinde imam, papaz ve muhtarlara seçilme hakkının yanı sıra seçme hakkı da tanımaması dikkat çekicidir.

Tunalı Hilmi Bey’in yasama organı ve seçim sistemine yönelik düşünceleri Osmanlı İmparatorluğu’nun yapısına uygun bir sistem arayışının ürünüdür. Bölgeler arasındaki uzaklık ve iletişimsizlik dikkate alınarak, devletin merkezi yapısına zarar vermeden, idari bölgelerdeki meclislere dayanarak bir siyasal katılım ve örgütlenme modeli ortaya konmuştur. Meclisler sistemine uygun bir seçim mevzuatı oluşturmaya çalışılmış, yukarıda sayılan nedenlere ek olarak halkın eğitimsizliği de dikkate alınarak, seçim bölgesinin idari yapılanmasına göre ilk kademede meclis halk tarafından seçildikten sonra, diğer meclislerin birbirini doğurması amaçlanmıştır.

E. Hukuk, Hak ve Hürriyetler

Abdülhamid istibdadı açısından şüphesiz en muzır kelime “hürriyet”tir. Jön Türk muhalefetinin önemli temalarından birini Abdülhamid’in gasbettiğini düşündükleri hürriyeti geri getirme sorunu oluşturur. Nitekim neredeyse tüm

tebaanın jurnalcileştirildiği, rejime karşı her türlü muhalif sesin kısılmaya çalışıldığı bu dönemde hürriyetsizlik başlıca sorunlardan biridir.

Tunalı Hilmi Bey henüz lise yıllarında Abdülhamid istibdadına karşı mücadele eden bir Jön Türk olarak ömrünün önemli bir kısmını yurtdışında geçirmiştir. İstibdat rejiminden yalnız kendisi değil ailesi de nasibini almıştır. Bu yüzden Tunalı Hilmi, Abdülhamid istibdadının yaptırımlarına en sert şekilde maruz kalanlardan biri olmuştur.

Tunalı Hilmi'nin hak ve hürriyetlere bakışında birden çok etkenin belirleyici rol oynadığı söylenebilir. Avrupa'daki düşünce akımları, I. Meşrutiyet tecrübesinden çıkarılan dersler ve Abdülhamid istibdadının baskı araçları Tunalı Hilmi Bey'in hak ve hürriyetler konusundaki tavrını belirlemiştir. Fakat esas belirleyici olan, İmparatorluğun kurtarılması fikridir. Osmanlılar arasında eşitliğin ve özgürlük ortamının sağlanması, Osmanlı kimliği oluşturma projesinin en önemli ayaklarından birini teşkil eder. Tunalı Hilmi'ye göre İmparatorluğun yaşaması için Osmanlılığın oluşturulması hayati önemdedir. Bu yüzden hak ve hürriyet meselesi bizatihi olmasa bile, İmparatorluğun kurtarılması düşüncesi bağlamında en önemli sorunlardan birini oluşturur.

Tunalı Hilmi Bey *Murad*'da insanca yaşama hakkından bahseder. İnsanca yaşama hakkı herkesin sahip olduğu bir haktır ve ancak eşitlikle sağlanabilir.³⁴ Tunalı Hilmi için Ahali Hakimliği insanca yaşama hakkının garanti altına alındığı bir düzendir. Tunalı Hilmi Bey hak ve hürriyetlere ilişkin hukuksal önerilerini *Murad*'da tartışmaya açar. 23. maddede Osmanlı yurttaşlığının tanımını yapan Tunalı Hilmi 24. maddede yurttaşların devletin kuralları karşısındaki sorumluluklarını vurgular:

“23. Devlet-i Osmaniye tabiiyetinde bulunanların hepsi (Osmanlı) diye anılacak:

³⁴ Tunalı Hilmi, Murad, s. 5-6.

Her Osmanlı hürriyet-i şahsiyeye malik olacak ve bundan, ancak, nizam ve kanunun tayin ettiği ahvalde ahkâm-ı kanuniye derecesinde mahrum tutulabilecektir.

O halde;

24. Her Osmanlı kavanin-i devlete riayet ve memurun icra ve tebliğe itaat mecburiyetinde olacaktır.³⁵

Tunalı Hilmi Bey yurttaşların devletin kurallarına uyma sorumluluğunu belirttikten hemen sonra devletin memurların yetkilerinin sınırsız olmadığını, devletin kanunsuz hiçbir eylemine müsaade edilemeyeceğini belirtir:

“25. Hiçbir Osmanlı nizam ve kanunun müsaade ettiği ahvalden dolayı takip; ve cerâim ve cinâyat-ı meşhûde gibi vukuatın hudusuna sebebiyet verdiği zaman ve gün müstesna olmak şartıyla, zabıta veya adliyece bir emirnameyi hâmil olmayan ve bunu kendisine irae etmeyen hiçbir kimse tarafından tevkif edilemeyecektir.

Şu kadar ki: Ansızın tevkif edilenlerin müzekkereleri nihayet on iki saat zarfında çıkacak ve mevkufun mahalle veya köyünde mahall-ı mahsusuna bir sureti asılacaktır.

Bunda mâ-adâ yine:

26. Zabıta ve adliyece müştereken ısdar veya birininki diğeri tarafından tasdik olunmuş müzekkere ve emirnameler ahkamı müstesna tutulmak şartıyla her Osmanlı meskeni, emval, ve emlaki ve postalarındaki vedia ve esrarı taarruzdan, suret-i kat'iyede, masun olacaktır.

Bahusus:

27. Hiçbir Osmanlı bilâmuhakeme ve aleni ve umumi olmayan mahkemeden çıkma hiçbir hükme, hiçbir hükümnâmeye tevfikân nefy edilemeyecektir.

Tabii bu gibi hükümnâmeler ahkâmına icra edenleri Kanun-ı Esasî ve kavanin-i saire-i devlete karşı isyan etmiş sayılacaklar ve mücazat edileceklerdir. İsterlerse (falan memur-u âliye veya padişaha riayet ettik) desinler!... Hülasa:

28. Her Osmanlı hukuk-u serbestice, fakat muayyen kanunlar ahkâmına göre müsavî ve ahval-i diniye ve mezhebiyeden mâ-adâ memleketin bilcümle hukuk ve vezaifinden de her hak ve vazife esas ve teferruatıyla kendi mevcudiyet-i maddiye ve maneviyesi arasındaki nisbete göre hissedar olacaktır.

Ezcümle:

29. Her Osmanlı haiz olabildiği şûrût- u lazimeye göre devletin her makam ve memuriyetini ihraz edebilecektir.³⁶

³⁵ A.e., s.75-76.

³⁶ A.e., s. 76-79.

Tunalı Hilmi *Murağ*’ın 30. maddesinde İstanbulluların diğer Osmanlılardan hiçbir şekilde ayrıcalıklı bir konumda bulunmayacaklarını söyler.³⁷ 31. maddede ise gayrimüslim tebaanın da askerlik yapmak hakkına vurgu yapar.³⁸ 32. madde ise “İşkence ve eziyet suret-i katiyyede memnu olacağı gibi müsadere angarya ve cerîme de memnu’ olacaktır” diyerek insan hakları ile ilgili önemli bir noktaya değinir.³⁹ 33. madde “kanunsuz vergi olmaz” ilkesini tanır, böylelikle demokratik rejimlerin oluşumunda büyük öneme sahip vergi hakkı meselesinde Ahali Meclisi’ni yetkili kılar. 34-38 arasındaki maddeler vergi adaleti, en çok kazananın ilk verginin alınması, toplumda vergi ödememe imtiyazının kimseye ait olmaması ve çeşitli vergilerle ilgili meseleleri karara bağlar.⁴⁰

39. madde düşünce ve girişim özgürlüğünü, 40. madde ise basın özgürlüğünü karara bağlar:

“39. Ahali, kanun-ı mahsusunda muayyen esas ve şeriata tevfiken, mezuniyet istihsâl etmeksizin, fakat evvel-be-evvel hükümete ihbarname göndererek, ticaret, sanat ve filâhat şirketleri yapabilecek, istediği yerde meclisler kurabilecek, konferanslar verebilecek, hitabet edecek, fikrini açıktan açığa söyleyebilecek ve hiçbir kimse hükümete karşı, fakat Kanun-ı Esasî ahkâmını cerh ve tecavüz etmemek şartıyla, maddeten ve fiilen gayr-ı müsbet ne gibi mülâhazat ve telkinâtta bulunursa bulunsun tevkif ve mücâzat edilmeyecektir.

Bu gibi noktalarda tâziyâne-i teşvik ve terakki olmaları itibariyle elzemiyet-i serbestileri, fakat cehalet ve kesret-i mesâil gibi ahvalden dolayı bir hadd-ı nizâmı önünde bulundurulmaları icap eden matbuat bahsine gelince:

40. Matbuat serbest ve hükümet ve ahalinin müdahâlâtından masun olacaktır.”⁴¹

Murağ’ın 43. maddesi Osmanlı yurttaşlarının eğitim hakkını düzenlemekte, 44. madde yurttaşların eğitim hakkını kullanmada devleti sorumlu tutmaktadır.⁴² 55. madde farklı anadillere mensup Osmanlıların buldukları bölgede beşte dörtlük bir nüfus çoğunluğuna sahiplerse kendi dillerinde mahkeme edilebilme hakkını tanır.⁴³

³⁷ A.e., s. 80.

³⁸ A.e.

³⁹ A.e., s.81.

⁴⁰ A.e., s.81-87.

⁴¹ A.e., s.87-88.

⁴² A.e., s. 92-94.

⁴³ A.e., s. 102-103.

56. madde tüm Osmanlıların diyaneti kavmiyet ve lisanını saldırılardan masun olduğunu vurgular.⁴⁴

Tunalı Hilmi Bey *Şart*'ta hak ve hürriyetlere anayasal güvence getirir ve *Murad*'a nispeten daha da genişleterek düzenler.⁴⁵ Özellikle *Şart*'ın aşağıda sıralanan maddeleri *Murad*'ın eksiklerini tamamlar:

“22. 1293 den beri beylikten, ahaliden kapılıp haksızca alınmış; padişah malı, mülkü, çiftliği edilmiş ne varsa hepsi bir hesap görülerek faiziyle sahiplerine verilir.

23. 1293'den beri verilmiş her türlü imtiyazlar içinde gerek doğrudan doğruya, gerek faide yoluyla devlete, memlekete bir hak ayırmayanlar tanınmaz, geriye alınır.

26. Hiçbir Osmanlı, ne bir mahkemenin kağıdı gösterilmeksizin, ne de padişahın bir buyruğuyla sürgün, hapis edilemez.

27. 1293 den beri, politikadan kimler sürgün, mahpus bulunuyorsa hepsi bırakılır, azat edilir.

29. Her yerde işleyenlerle işletenler arasındaki haksızlıklara davalara bakmak üzere, başlı başına, birer (İşçi Mahkemesi) vardır. Azası, hakimleri her takım işçiden, ırgattan, ustadan, çiftçiden kendilerince seçilir. Bunlar bir çoktur: nöbetleşe âzalık, hakimlik ederler.

İş saati günde sekizdir; iş başında kazaya uğrayan bir işçinin ziyaniyetini işletenler öder.

30. Gizli mahkeme yoktur; açılmaz; her mahkemeyi herkes dinleyebilir.

31. Hiçbir Osmanlının evine yurduna zorla girilemez; postadaki eserine, emanetine dokunulamaz. Okunup yazışına karışılmaz.

32. Mektepler, hükümetin gözü altında bulunarak, serbesttir. (Arnavutlar, Kürtler de ayrıca mektepler açabilirler, dillerince okurlar yazarlar. Asker rüştiye mektepleri, maarif nezaretine verilir, mülkiye olur)

42. Kadınlar erkeklerle birdir(*) şeriatın pek çirkin gördüğü esir gibi tutulmaktan kurtarılarak erkeklere verilen her türlü yaşayış hakkı kadınlara da verilmiştir.”⁴⁶

Tunalı Hilmi'nin özgürlüklere bakışında göze çarpan noktalardan ilki, Tanzimat boyunca gayrimüslimlerle Müslümanların eşitliğini sağlama amacını

⁴⁴ A.e., s. 103.

⁴⁵ Tunalı Hilmi'nin *Şart* adlı eserinde Osmanlıların hak ve hürriyetlerine 18 ile 42. maddeler arasında değinilmiştir. Bu maddeler için Bkz: Ek-2.

⁴⁶ Tunalı Hilmi, *Şart*, 5-11.

güden ıslahatlara sahip çıkmasıdır. Gayrimüslimlerin askerlik yapabilmeleri ve devlet memuriyetine alınabilmeleri hususunda yazdıkları bu bağlamda değerlendirilebilir. Yine Tanzimat'la birlikte Osmanlı unsurları arasında vergi adaleti sağlama düşüncesi Tunalı Hilmi'de yerini aynen bulur. Osmanlı İmparatorluğu hukuk devleti olma yoluna II. Mahmud'un devlet memurları için hazırlattığı ceza yasası hariç tutulursa Tanzimat Dönemi ile birlikte adım atmıştır. Tunalı Hilmi'nin ortaya koyduğu anayasal öneriler Osmanlı İmparatorluğu'nu gerçek bir hukuk devleti haline getirecektir. Yine Tanzimat'la birlikte resmi politika haline gelen Osmanlılık kimliği inşası, unsurların eşitlik ve özgürlük talepleri üstünden Tunalı Hilmi'de cevabını bulur. Bu açıdan Tunalı Hilmi Bey'in ortaya koyduğu düzen, her ne kadar devletin hala bir dini olduğu gerçeğini ortadan kaldırmıyorsa da, unsurlar arasında tam eşitlik sağlamaya yöneliktir.

Tunalı Hilmi Bey, Abdülhamid devrinde mahrum kalınan düşünce özgürlüğünü garanti altına alma noktasında oldukça cesur davranır. Bununla birlikte istibdat rejiminin hışmına uğramış olanlara da haklarını geri iade etme çabasıdır.

Özgürlükler ve haklar açısından en göze çarpan unsurların başında çalışanların ve kadınların hakları gelmektedir. İlk defa 1961 Anayasası'nda yer alacak olan sosyal ve ekonomik haklar Tunalı Hilmi'nin anayasa önerisi olan *Şarf*'ta kendisine yer bulur. Henüz 1902 gibi çok erken bir tarihte kadınlarla erkeklerin her alanda eşitliğine değinmesi son derece önemlidir. Tunalı Hilmi Bey tarihimizdeki en önemli kadın hakları savunucuları arasında yer alır. Özellikle TBMM'de milletvekili olarak bulunduğu dönemlerde en büyük mücadelesi bu noktada olmuştur. Jön Türkler ile İttihat ve Terakki iktidarı dönemlerinde kadınların toplumsal hayat içindeki öneminin arttığı bir gerçektir. Fakat Tunalı Hilmi kuşağındaki hiç kimseyle mukayese edilmeyecek ölçüde kadın hakları açısından son derece devrimci bir tutum takınmıştır.

Ahali Hakimliği projesine ilişkin toplu bir bakış ortaya konursa, İmparatorluğun siyasal yapısında önemli değişiklik önerilerini beraberinde getirdiği

söylenir. Temelde Tunalı Hilmi'nin devlet anlayışı ve organizasyonu üzerine odaklanan bu çalışma, aynı zamanda siyasal ve hukuksal eşitlik temeline dayanan bir demokrasi projesidir. Tunalı Hilmi Bey'in ortaya koyduğu bu anayasal liberal proje, kişi hak ve özgürlüklerini devlet iktidarına karşı korurken, geleneksel güç ilişkilerinde de köklü değişiklikler gerçekleştirir. Padişahın esasta yasamaya ilişkin hiçbir kuvveti kalmadığı gibi, yürütmenin de aktif ve güçlü tarafını temsil etmez. Ortaya koyduğu iradeleri dahi ancak Sadrazamın onayı ile yürürlüğe girebilecektir. O güne kadar padişahın konumuyla ilgili en radikal çıkış bu proje ile yapılmıştır. Yasama gücü Ahali-Â'yân Meclisleri'nde toplanmıştır. Seçim sistemi ve meclisler ahalinin tümünün bir şekilde siyasal hayata katılmasını öngörür. Daha çok uzun yıllar anayasal metinlerde yer almayacak haklardan bahseder, kadının eşitliğini savunur. Fakat yine de Osmanlı İmparatorluğunun içinde bulunduğu koşullar göz önünde tutularak, halkçı ve elitist tutumlar bir arada gider. Siyasal katılım konusunda çok partili siyasal yaşamı öngörmediği için, toplumun seçkinlerinin yönetim kademelerinde yer alması noktasında kendince bir usul geliştirmiştir.

Meşrutiyet rejimini ilkesel planda savunan Tunalı Hilmi Bey, bu günden yarını planlamayı amaç edinen, bütün siyasi fikrinin süzüldüğü Ahali Hakimliği projesi ile Jön Türkler içinde ayrı bir yer edinmiş ve Türk siyasal düşüncesine en büyük katkılarından birini ortaya koymuştur.

SONUÇ

Bir Jön Türk olarak Tunalı Hilmi'nin siyasal düşüncesinin ve eyleminin temelini "devletin bekası"nı sağlama sorunu oluşturur. Bu açıdan "savunulacak en iyi fikir; İmparatorluğun gerçekliğine en uygun olan değil, devletin kurtuluşuna en fazla hizmet edendir" anlayışıyla hareket eder. Siyasal düşüncenin bu yüzden misyonerleşmesi; sıklıkla çelişkilere, kafa karışıklıklarına ve konjonktüre bağlı olarak düşüncede değişikliklere gidilmesine neden olmuştur. Özellikle kimlik meselesinde bu durum kendisini net bir biçimde açığa çıkarmıştır. Tunalı Hilmi Bey Türklüğünün bilincinde olmasına ve ön-milliyetçi olarak adlandırılabilir söylemler içinde bulunmasına rağmen, devletin bekası için üst bir politik kimlik olarak savunduğu Osmanlılık nedeniyle, Türk olma bilincini Türkçülüğe yöneltmez, bastırır. Balkan Savaşları İttihatçılar açısından kimlik sorununun netleşmesi için önemli bir dönüm noktası olacaktır. Nitekim Tunalı Hilmi'nin de aralarında bulunduğu bazı Jön Türklerin Balkan Savaşlarından sonra Türkçülüğün en ateşli savunucularından olmaları dikkat çekicidir. Düşünsel planda Osmanlılıktan Türkçülüğe geçişin bu derece rahat sağlanmasının ardında iki neden yatar. Birincisi Jön Türklerin düşüncelerinin konjonktüre olan bağımlılığı ikincisi ise farkında oldukları Türklüklerini siyasal hedefleri nedeniyle bastırabilmeleri. Konjonktür Türkçülük için müsait bir hale geldiğinde, düşünceleri üzerine uyguladıkları baskı da ortadan kalkmıştır. Böylelikle Türk aydını devletin bekası ile esasın tespiti arasında yaşadığı çatışmanın neden olduğu şizofreni durumundan kurtulmuştur.

Tunalı Hilmi için özgün bir düşünür denilemez. Teorik meselelerden ziyade kendi kuşağı gibi pratik sorunlarla ve bunların çözümüne ilişkin tartışmalarla ilgilenmiştir. Yazı alanındaki üretkenliği ile düşünsel plandaki üretkenliği paralel değildir. Eserlerinin büyük çoğunluğu propaganda içeriğini aşmaz. Buna rağmen Türk siyasal hayatının önemli şahsiyetlerinden biri olmasını sağlayacak katkıları mevcuttur. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun kurtuluşuna ilişkin olarak ortaya koyduğu çözümler ilgi çekicidir. Nitekim temel politik yönelimi devletin kurtuluşu

gibi muhafazakar bir yön üzerinde bile olsa, gerçek bir ihtilalcidir. Avrupa ölçeğiyle karşılaştırıldığında Mustafa Kemal Paşa'ya kadar bir şekilde Türkiye'nin kaderi üzerinde etkin olmuş modernistlerin muhafazakar bir yönü olduğu yadsınmaz. Bu muhafazakar tavra rağmen Namık Kemallerle başlatacağımız iktidarın meşruiyeti sorununu gündeme getiren modernist bir damarımız mevcuttur. Tunalı Hilmi Türk modernistleri içinde en ihtilalci damarı temsil eder. Halkı, özellikle köylüleri ihtilalin birer parçası haline getirmeye çalışır. Halkın propagandaya karşılık vermemesi ve sessizliğini sürdürmesi, diğer Jön Türkler gibi Tunalı Hilmi'nin de tepkisine sebep olmuştur. Fakat Tunalı Hilmi Bey birçokları gibi halktan ümidi kesmez, sonuna dek ihtilali bir ordu-halk birlikteliğine dayandırmaya çalışır.

Tunalı Hilmi Bey'in gerçek bir ihtilalci olarak adlandırılmasını sağlayan bir diğer özelliği kuruculuk ve yıkıcılık arasında kurduğu ilişkidir. O da birçok Jön Türk gibi Abdülhamid'i yıktıktan sonra adil, iyi bir padişah beklemektedir. Fakat Tunalı Hilmi'yi diğer Jön Türklerden ayıran ve Türk siyasal düşüncesine en büyük katkısını sunmasını sağlayan projesi tam da bu noktada ortaya çıkar. "Bu günden yarını düşünmek" şiarıyla yola çıkan Tunalı Hilmi, Abdülhamid rejiminin yıkılmasının ardından kurulacak olan düzeni teorik olarak şimdiden oluşturmaya çalışır. Aksi halde yarın bugünden çok daha kötü olacaktır. Nitekim bu amaçla hazırladığı Ahali Hakimliği projesi, Tunalı Hilmi'nin meşrutiyetçiliğini prensibiyel bir noktaya taşır. Bu açıdan Türk siyasal düşüncesi ve Jön Türkler içerisinde çok özel bir konuma sahip olur. Tarih bu manada Tunalı Hilmi'yi haklı çıkarmıştır. Tüm uyarılarına rağmen böyle bir proje hazırlamayan İttihatçılar 1908'de ihtilali gerçekleştirmelerine rağmen ne eski düzeni tam olarak yıkabilmiş ne de yenisini kurabilmişlerdir. Ortaya koydukları büyük tecrübesizlik ve programsızlık bir çok bedelin ödenmesine neden olmuştur. 1909'da Kanun-ı Esasî'de yapılan değişikliklere giden süreç ve Bab-ı Âli Baskını bu açıdan öğreticidir. Tunalı Hilmi Bey, ihtilalciliğin altın kuralının farkındadır: Sadece yerine koyabilecek bir şeyi olanlar yıkabilirler. Aksi takdirde yıkıcılık, düzensizlikten başka hiçbir şey getirmez.

Tunalı Hilmi Bey'in Ahali Hakimliği sisteminin ve ihtilalciliğinin ideolojik çerçevesini halkçılık oluşturur. Özellikle köylüye verdiği önem, işçi haklarına yaptığı vurgular, ihtilalde halkın oynayacağı role diğer Jön Türklerden çok daha fazla değer vermesiyle öne çıkar. Tunalı Hilmi'nin halkçılığı onu Jön Türkler içinde özel bir konuma yerleştirir.

Türk modernleşme sürecinin ve Türk Devrimi'nin en eksik halkasını halkçılık oluşturmaktadır. Halkçılık Mustafa Kemal'in Altı Ok'undan birisi olmasına ve 1937 yılında anayasada devletin niteliklerinden biri olarak sayılmasına rağmen, uygulamada en gerilerde kalmıştır. Türkiye 1940'lı yıllarda niyetlenmesine karşın toprak reformunu hiçbir zaman gerçekteştirmemiştir. Bu başarısızlık özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki geleneksel ağalık – marabalık ilişkilerini kıramamış ve topraksız köylünün kazanılmasında çok büyük sıkıntılar yaratmıştır. Eşitlik temelinde sürdürülecek halkçılık politikalarının gündeme çok fazla taşınılamaması, Cumhuriyet'in yurttaş projesinde de büyük gediklere sebep olmuştur. Tunalı Hilmi Bey Osmanlı İmparatorluğu içinde kimlik meselesine halkçılık perspektifinden kopuk bakmaz. Böylelikle üst bir politik kimlik yaratma süreci, statüler arasında farklılıkların bir ayrımcılığa dönüşmemesi ve köylülüğün kurtuluğu üzerinden halkçı bir projeye desteklenir.

Jön Türklerin tarih sahnesinde belirişi Osmanlı'da geleneksel siyaset yapma tarzında radikal değişikliklere sebep olmuştur. Nitekim Jön Türklerle birlikte ortaya çıkan bu yeni siyaset yapma biçimi ve yeni siyasetçi tipinin etkileri günümüz siyasal hayatından dahi hala etkilidir. Osmanlı İmparatorluğunda siyaset yapma biçiminde meydana gelen bu kırılmada geleneksel politik katılım yöntemlerinin değişime uğraması ve orta sınıf orjinli taşralı ailelerin özellikle askeri tıbbiyede okumuş çocuklarının siyasal hayatın içine girme çabaları belirleyici olmuştur.

Tunalı Hilmi "yeni siyasetçi tipi"nin en iyi örneklerinden biridir. Heyecanı, aceleciliği, çatışma yanlılığı, radikalizmi, sivri çıkışları, Tıbbiyeli gözüyle toplumu ve siyaseti okuma çabası Tunalı Hilmi'nin ilk planda göze çarpan özellikleridir.

Nitekim bu tutumlar özellikle Jön Türklerin şahsında beliren bir siyaset yapma tarzının belirleyicileri olmuşlardır.

Tunalı Hilmi Bey Namık Kemal'den miras aldığı hürriyetçi popülizmi ihtilalcilik ve halkçılığa taşımıştır. Edebi kalite anlamında mukayese götürmese bile, yazılarındaki ve şiirlerindeki ateşli üslupla da Namık Kemal'i hatırlatır. Namık Kemal Avrupa'daki romantizm rüzgarlarını Osmanlı'ya taşıyarak İmparatorluk unsurlarını, vatana karşı duyulan sevgi hisleri sayesinde birleştirmeye çalışır. Tunalı Hilmi ise Osmanlılık projesi çerçevesinde aynı noktadan İmparatorluk içindeki unsurlara seslenirken, heyecanı ihtilalci kalkışma için de kullanmaya çalışır. Namık Kemal halkın sessizliği ve kayıtsızlığını olumlarken, Tunalı Hilmi ise ateşli yazılarıyla, silahlı propaganda teknikleriyle kitleleri ayaklandırmaya çalışır. Böylelikle Tunalı Hilmi'nin başını çektiği İttihad ve Terakki içindeki ihtilalci grup sayesinde, Yeni Osmanlılarla birlikte başlayan modernist hareket salt anayasacı-liberal görüşler çerçevesinden kopartılarak, halkçı, ihtilalci ve meşrutiyet rejimine ilkesel bir noktadan bakan bir anlayışın gündeme getirilmesi sağlanmıştır. Tunalı Hilmi Bey'in aktif olarak Jön Türk hareketinin içinde bulunduğu süre içinde bu noktada Jön Türkler arasında bir konsensüs sağlanamasa bile, ilerleyen süreç içinde Jön Türkler şartların da zorlamasıyla Tunalı Hilmi Bey'in mücadelesini verdiği siyasal anlayışı benimseyeceklerdir.

Tunalı Hilmi Bey son derece aktif bir halde bulunduğu Jön Türk hareketinden, 1902 yılında, devlet teşkilatı ve yönetim sistemine yönelik çok önemli eserlerini yayımladıktan hemen sonra aniden kopmuştur. Daha sonra, ancak Mısır'da 1908 Devrimi'nin kutlamaları sırasında ateşli konuşmalar yapmış, ihtilale, Enver ve Niyazi Beylere övgüler düzmüştür. Fakat 1902 yılında koptuğu siyasal yaşama işgal yıllarında dek geri dönmemiştir. Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda ve ölümüne dek TBMM'de milletvekilliği görevlerinde bulunmuştur. Fakat artık eski İttihatçı arkadaşları ile birlikte değil, devrime önderlik eden Kemalistlerin yanında saf tutmuştur.

Tunalı Hilmi Bey ve kuşağının eğildiği sorunların bir kısmı hala Türkiye'nin güncel tartışma konuları olarak önemini korumaktadır. Türklük, Türkiyelilik, yurttaşlık, siyasete müdahil olacak kuvvetler gibi konular Türkiye'nin günden güne hararetlenen meseleleri olarak gündemde kalmaya devam edecektir. Tunalı Hilmi Bey gibi aydınları, döneminin düşüncelerini ve İmparatorluğun içinde bulunduğu koşulları incelemeyi amaçlayan çalışmalar, günümüzün güncel tartışmalarına bilgi ve tarihsel birikim bağlamında çok şey sunabilir.

Bu perspektif ve belirtilen sorunsal üzerinden Tunalı Hilmi Bey'in bir Jön Türk olarak tarih sahnesinde yer aldığı dönemdeki siyasal düşünceleri, tarihselci bir bakış açısıyla tartışılmaya çalışılmıştır. Külliyyatı, zaman ve zeminden koparılmadan; toplumsal, siyasal, ekonomik ve kişisel durumlar göz ardı edilmeden incelenmiş, bu ilişkiselliklerden siyasal düşüncesi süzölmeye ve değerlendirilmeye çalışılmıştır.

KAYNAKÇA:

- Ağaoğlu, Samet: Babamın Arkadaşları, İstanbul, Nebioğlu Yayınları, 1956.
- Ağaoğlu, Samet: Kuvayi Milliye Ruhu, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2. b.s., 1999.
- Ahmad, Feroz: İttihat ve Terakki 1908-1914, Çev. Nuran Yavuz, İstanbul, Kaynak Yayınları, 7. b.s., Ekim 2007.
- Akçura, Yusuf: Türkçülük ve Türkçülüğün Tarihi Gelişimi, İstanbul, İlgı Kültür Sanat Yayıncılık, I. b.s., Nisan 2007.
- Anderson, Benedict: Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması, İstanbul, Metis Yayınları, Çev. İskender Savaşır, 3. b.s., Eylül 2004.
- Aydın, Ayşe: “Tunalı Hilmi Bey Hayatı, Siyasi Faaliyetleri ve Eserleri”, Danışman: Yrd. Doç. Dr. E. Semih Yalçın, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1995.
- Baktıaya, Adil: “19. Yüzyıl Sonlarında Anarşist Terör, “Toplumun Anarşistlere Karşı Korunması Konferansı (1898)” ve Osmanlı Devleti”, Bilgi ve Bellek, sayı:8, Haziran 2009, s. 50-76.
- Benlisoy, Foti: “Anarşizm Gönüllü Düzene Övgü”, Modern Siyasal İdeolojiler, Edt. H. Birsen Örs, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, II. b.s, Mart 2008, s. 353-411.
- Davison, Roderic H.: Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform 1856-1876, Çev. Osman Akınhay, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2. b.s., Kasım 2005.
- Dr. Rıza Nur: Hayat ve Hatıralarım, İstanbul, Altındağ Yayınevi, 1967.
- Erdoğdu, A. Teyfur: “Osmanlılığın Evrimi Hakkında Bir Deneme: Bir Grup (Üst Düzey Yönetici) Kimliğinden Millet Yaratma Projesine”, Doğu-Batı, Sayı 45, Mayıs-Haziran-Temmuz 2008, s. 19-46.

- Georgeon, François: Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. b.s., 1999.
- Hanioğlu, M. Şükrü: Bir Siyasal Örgüt Olarak ‘Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti’ ve ‘Jön Türklük’ , İstanbul, İletişim Yayınları, 1985.
- Hanioğlu, M. Şükrü: “Tunalı Hilmi Bey’in Devlet Modeli”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Prof. Dr. Cavit Orhan Tütengil’in Anısına Armağan Özel Sayı II, C. 38, Sayı: 3-4, 1994, s. 107-144.
- İnalçık, Halil: Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600), Çev. Ruşen Sezer, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 9. b.s, Nisan 2007.
- Kansu, Aykut: 1908 Devrimi, Çeviren: Ayda Erbal, İstanbul, İletişim Yayınları, 4. b.s., 2006.
- Kılıçbay, Mehmet Ali: “Osmanlı Aydını”, Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, C.I., Ed. Murat Belge, İletişim Yayınları, 1985, s. 55-60.
- Köni, Hasan: Tunalı Hilmi Bey, Jön Türklerde Yeni Devlet Düşüncesinin Belirlenişi, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994.
- Kuran, Ahmet Bedevi: İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler, İstanbul, Tan Matbaası, 1945.
- Kuran, Ahmet Bedevi: İnkılap Tarihimiz ve İttihat Terakki, İstanbul, Tan Matbaası, 1948.
- Kuran, Ahmet Bedevi: Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele, İstanbul, Çeltüt Matbaası, 1959.
- Mardin, Şerif: Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908, İstanbul, İletişim Yayınları, 14. b.s., 2007.
- Mardin, Şerif: “Tanzimat ve Aydınlar”, Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, C.I., Ed. Murat Belge, İletişim Yayınları, 1985, s. 46-54.
- Namık Kemal: Makalât-ı Siyasiye ve Edebiye Cüz: 3, İstanbul, Selanik Matbaası, 1327.

- Ortaylı, İlber: İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, İstanbul, Alkım Yayınevi, 25. b.s., Ocak 2006.
- Öğün, Süleyman Seyfi: “Hakim Millet Kodunun Dönüşümü”, Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme, Edt. Ersin Kalaycıoğlu-Ali Yaşar Sarıbay, İstanbul, Alfa Yayınevi, Ocak 2000, s. 216-243.
- Öğün, Süleyman Seyfi: Mukayeseli Sosyal Teori ve Tarih Bağlamında Milliyetçilik, İstanbul, 1. b.s., Nisan 2000.
- Öğün, Süleyman Seyfi: Türk Politik Kültürü, İstanbul, Alfa Yayınları, 1. b.s., Ocak 2000.
- Öğün, Süleyman Seyfi: “Türkiye’de Politik Aklın Sömürgeleşmesi”, Zaman, 23Ağustos 2008, (Çevrimci) <http://zaman.com.tr/haber>, 29 Kasım 2008.
- Özel, İsmet: “ Tanzimatın Getirdiği “Aydın” ”, Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, C.I., Ed. Murat Belge, İletişim Yayınları, 1985, s. 61-64.
- Say, Yağmur: “ “Bir Şart-Bir Dilek” Adlı Broşür İle “Bayburd Müslüman Dilendirmezler Cemiyeti” Hakkında Bir İnceleme”, Belleten, C. LVI., No: 216, Ağustos 1992, s. 531-550.
- Toprak, Zafer: “Meşrutiyet’te Seçimler ve Seçim Mevzuatı”, Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, C.IV., Ed. Murat Belge, İletişim Yayınları, 1985, s. 973-976.
- Tunalı Hilmi: Büyük Millet Meclisi Azaları Memiş Çavuş Sayvonunda: Alimlerimize, Muallimlerimize Armağan, Sinop, Sinop Matbaası, Son Kanun 1338.
- Tunalı Hilmi: Evvel ve Ahir, Cenevre, y.y., y.y., 1315.
- Tunalı Hilmi: Köylü Memiş Çavuş Ankara’da Halk Dersleri Kursüsünde: Mektepli Kızlarımıza, Oğullarımıza Bir Armağan, İstanbul, y.y., 1339.
- Tunalı Hilmi: Makedonya, Mazi, Hal, İstikbal, Kahire, Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Matbaası, 1316.
- Tunalı Hilmi: Memiş Çavuş Büyük Millet Meclisi’nde: Türkiye Büyük Millet Meclisi Azaları Arkadaşlarıma

Armağan, Bursa, Muayyen Hilal Matbaası, 22 Eylül 1336.

Tunalı Hilmi: Memiş Çavuş Rüyada: İnönü Kahramanlarına Armağandır, Ankara, y.y., 30 Mart 1337.

Tunalı Hilmi: Murad: Şehid Arkadaşlarımdan Doktor: Yenişehirli Edhem'in, Giridli Şefik'in ve Tatar İzzet'in Ruhlarına, Mezarlarına Bir Armağandır, Kahire, y.y., 1317.

Tunalı Hilmi: Oh: Gurbet Yoldaşlarım Osmanlı Kardeşlerime Bir Armağan, Mısır, Osmanlı Matbaası, 2. b.s., 1327.

Tunalı Hilmi: Peşte'de Reşit Efendi İle: Musul'da Yatan, Evlad Mağduru, Şehid Babam Kantarcıoğlu İsmail Hakkı Efendi Ruhuna, Mezarına Bir Armağan, Kahire, y.y., 1318.

Tunalı Hilmi: Şart: Bugünkü Yarınki Yeni Osmanlılara Bir Armağan, y.y., y.y., 1320.

Tunalı Hilmi: Türkiye'de Ahali Hakimliği Düzeni, Bir Şart-Bir Dilek: Osmanlılara Bir Armağan,, Cenevre, y.y., 1320.

(Tunalı Hilmi), İntikamcı Yeni Osmanlılar Fırkası: Ya Muvahhid, Cenevre, İntikam Matbaası, 1318.

Tunalı Hilmi: I. Hutbe, Cenevre, y.y., 1313.

Tunalı Hilmi: II. Hutbe, y.y., y.y., 1314.

Tunalı Hilmi: III. Hutbe, Cenevre, y.y., 1314.

Tunalı Hilmi: VIII. Hutbe: Süleyman Paşa Mezarına -Akyazılı Hekimimizin Himmeti Yardımıyla- Dikilmiş Bir Taştır , Cenevre, y.y., 1315.

Tunalı Hilmi: IX. Hutbe: Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyetine Temel Atanlardan Merhum Nevşehirli Hikmet Bey'in Ruhuna, Türbesine Bir Armağandır, Cenevre, y.y., 1315.

Tunalı Hilmi: X. Hutbe: Bir Geçmişin Yadigarı, Namık Kemal (radiyanhuleâyezâl) Hazretlerinin Ruhuna Türbesine Bir Armağan, Kahire, y.y., 2. b.s., 1327.

- Tunalı Hilmi: XI. Hutbe, Cenevre, y.y., 1318.
- Ziya Paşa: Edib-i Muhterem Merhum Ziya Paşa'nın Rüyası, Dersaadet, Kasbar Matbaası, 1326.
- “Tunalı Hilmi Bey'in Cenazesi Dün Defnedildi”, Cumhuriyet, 28 Temmuz 1928.
- “Tunalı Hilmi Öldü”, Cumhuriyet, 27 Temmuz 1928.
- “Tunalı Hilmi Bey Dün Öldü”, Hakimiyet-i Milliye, 27 Temmuz 1928.
- “Makam-ı Akdes Cenab-ı Hilafetpenahi'ye”, Osmanlı, no:1, 1 Aralık 1897.

EK-1: TUNALI HİLMİ BEY'İN ÖLÜMÜ SEBEBİYLE ÇIKAN GAZETE HABERLERİ

TUNALI HİLMİ ÖLDÜ

Zonguldak mebusu Büyük Millet Meclisi'nin en câlib-i dikkat simalarından biriydi.

Tunalı Hilmi'nin vefatını büyük ve derin bir teessürle öğreniyoruz. Merhum, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin her üçünde de mebusu. İstiklal Harbi sırasında tarihi meclisin bütün mesaisine iştirak etmişti.

Hilmi Bey saltanat idaresine karşı mücadele ve mücahedelerinde çok yıpranmış, Mısır'da her türlü mahrumiyetler içinde çırpınarak mücahedelerine kahramanca devam etmiştir. O vakit yazdığı on bir kadar (Hutbe) pek meşhurdur. İstibdat idaresine karşı ateş püsküren bu hutbelerin lisani, Hilmi Bey'in nevi şahsına mahsus olan üslubundan başka, hoş bir sadalığı haizdir.

Tunalı Hilmi Bey eskiden hemen yazı yazmaya başladığı günden itibaren Türkçe idi. Yazılarında her vakit bu meylini tebarüz ettirdi. Büyük Millet Meclislerinin çıkardığı kanunlarda Türkçe kelime ve tabirlerin vazıa en çok hizmet edenlerinden biridir. Pek asabi olduğu için, bazı müzakerelere heyecanlı bir surette iştiraki ekseriya arkadaşlarını güldürürdü.

Hilmi Bey heccav vezniyle şiirleri de vardır. İstiklal harbi sırasında Memed Çavuş için uzun manzum bir piyes yazmıştı. Taz-ı inşadı da kendine mahsustu.

Sen çiçek ben kelebek!

Diye öyle heyecanlı tavırlı şiirlerini inşad ederdi ki gülmek için cebr-i nefis etmeye mecbur kalınırdı.

Zavallı Tunalı Hilmi Bey bir seneden ziyade hasta yattıktan sonra rahmet rahmine kavuştu. Fakat mefkuresinin her manasıyla tahakkukunu görerekten öldü. Allah rahmet eylesin.

Hilmi Bey bütün masarîf-ı techîziye ve tedfîniyesi Gazi Hazretleri tarafından deruhde buyurulmuştur.

Cumhuriyet Halk Fırkası Müfettişliğinden;

Kıymetli arkadaşlarımızdan Zonguldak mebusu Tunalı Hilmi Bey taht-ı tedavide bulunduğu Şişli Etfal Hastanesinde bu gece vefat etmiştir. Cenazesi bu gün (Cuma günü) mezkûr hastaneden saat on birde kaldırılarak Maçka'daki medfûn ebediyesine tevdi olacaktır. İstanbul'da mevcut bilumum mebus arkadaşlarımıza fırkamızın bilumum mutemed ve heyet-i idaresiyle azalarının cenazede hazır bulunmalarını ehemmiyetle rica ederim efendim.

“Tunalı Hilmi Öldü”, Cumhuriyet, 27 Temmuz 1928, s.2.

TUNALI HİLMİ BEY DÜN ÖLDÜ

Tunalı Hilmi Bey'in dün İstanbul'da öldüğünü muhabirimiz bildirdi. Türkçülüğün ve inkılapçılığın eski bir ferdi olan Tunalı'yı inkılap senelerindeki saf ve çoşkun heyecanı ile tanımayan kimse kalmamıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ilk gününden beri hararet ve samimiyetle çalışan Tunalı, son zamanlarında sık sık rahatsız olmakta idi. Hatta bir müddet evvel vefatı bile şayia olmuştu. Ziyâ'nı teessürle ve esefle kaydeder ve kızı ile oğluna taziyelerimizi söyleriz.

“Tunalı Hilmi Bey Dün Öldü”, Hakimiyet-i Milliye 27 Temmuz 1928, s.1.

TUNALI HİLMİ BEY’İN CENAZESİ DÜN DEFNEDİLDİ

Cenaze merasiminde mebuslar ve merhumun arkadaşları hazır bulundular.

Bir müddetten beri tedavi edilmekte olduğu Şişli Etfal Hastanesinde, karaciğer kanserinden vefat eden Zonguldak mebusu Tunalı Hilmi Bey’in cenazesi dün merasi-i mahsusa ile kaldırılmıştır.

Merhumun cenaze merasiminde Gazi Hazretleri namına Riyaset-i Cumhur Katib-i Umumiyesi Tevfik, Seryaver Resuhi Beylerle, Vali Vekili Muhiddin, Polis Müdürü Şerif Beyler, Fırka Müfettişi Hakkı Şinasi Paşa ve şehrimizde bulunan mebuslardan Hamdi, Ziya, Celal Nuri ve Ağaoğlu Ahmed Beyler hazır bulunmuşlardır.

Cenaze tam on bir buçukta Etfal Hastanesinden kaldırılarak Maçka’daki aile makberesine nakil ve oraya defin edilmiştir. Yolda bir kıta inzibat, polis ve zabıta-i belediye memurları bir tertib-i mahsus ile cenazeyi takip etmişti. Merhumun kabrine Halk Fırkası ve ailesi bir çelenk vazıa edilmiştir.

“Tunalı Hilmi Bey’in Cenazesi Dün Defnedildi”,
Cumhuriyet, 28 Temmuz 1928, s.2.

EK-2: TUNALI HİLMİ’NİN ANAYASA ÖNERİSİ
OLARAK HAZIRLADIĞI “ŞART”IN ÇEVİRİSİ.

ŞART

1. Türkiye birdir, başlı başınadır, bir hükümet bilir.
2. Hükümet “Şartlı”dır, ‘ahali hükmü altındadır’ padişahlıktır.
3. Padişahlık halifelikle beraberdir. Osmanoğullarıdır. Büyüğünden büyüğüne geçer.
4. Padişahlık vükelası vardır. Her işi nizamına göre ‘yaparlar’ yaptırırlar. (Ahali – Â’yân) Meclisleri önünde mesuldürler.
5. Vükela başı sadrazamdır: Vükelayı padişahın rızasıyla, beğenir, yerleştirir; ancak (Vükela Meclisi)ne danışarak değiştirebilir.
6. Vekillerin birini değiştirenince (Divan) çekilir, sebebi gazeteleri yazılır.
7. Vükela, sadrazamdan izinsiz sarayla, padişahla iş tutamaz.
8. İradeler ancak sadrazam imzasıyla hükümlü olabilir.
9. Nizama uymaz iradeleri kim olsa tanıyamayabilir. İmzalayan sadrazam da cezalandırılır.
10. Nizam ahali demektir. Ahalice nizam (Ahali – Â’yân) Meclislerince yapılan kabul edilendir.

11. Eski nizamlardan (Ahali – Â'yân) Meclislerince tasdik edilmeyen battaldır.

12. (Ahali – Â'yân) Meclislerinin kökü ahali ise de görünüşte birbirinden doğar, beş dereceye ayrılır, meclislerden gelir; her biri köylerle nahiye, kaza, sancak vilayet şehrinde bulunur. En büyüğü (Vilayetler Meclisi)dir. Hepsinin birer (Cemiyet)i, (Ara Hakimi) vardır. Birinci vekiller ahalice intihab olunur.

İstanbul'da bir (Devlet Meclisi) vardır; hükümetin her dairesi hesabına bakar; her yıl için bir cetvel, bir muvazene yapar, (Ahali - Â'yân) Meclislerine tasdik ettirir.

13. İntihab varlık şartı olmaksızın, bütün ahalilerce yapılır.

14. Her vilayet ana nizamlarca; bundan başka vilayetlileri meclislerinin istediği gibi, fakat (Ahali - Â'yân) Meclislerinin tasdikiyle idare olunur.

Her vilayette polis yerlisindedir.

15. Hiçbir ana nizam hiçbir vilayeti hiçbir neden ayrı tutamaz.

16. Türkiye'de her bir Türkiyeli nizam önünde birdir.

17. Her Türkiyeli Osmanlıdır.

18. Her Osmanlı askerlik eder. (İstanbulular da, Osmanoğulları da)

19. Askerlik 2 senedir.

Asker yatağı yerlerde neferler için bir (Kışla Mektebi) vardır.

20. Gerek hazırdan gerek çalışmakla geçinir memur, zabıt .. hoca, papaz her Osmanlı (artar nispetli) kazanç vergisi verir.

21. Evkaf, padişaha, Osmanoğulları malından da mülkünden de aşar vergi alınır. (Ahaliden alındığı kadar alınır).

22. 1293 den beri beylikten, ahaliden kapılıp haksızca alınmış; padişah malı, mülkü, çiftliği edilmiş ne varsa hepsi bir hesap görülerek faiziyle sahiplerine verilir.

23. 1293'den beri verilmiş her türlü imtiyazlar içinde gerek doğrudan doğruya, gerek faide yoluyla devlete, memlekete bir hak ayırmayanlar tanınmaz, geriye alınır.

24. Bir yerde her vergi, en önce, en çok verenlerden toplanır.

25. Hiçbir Osmanlıdan, nizamın göstermediği vergi istenemez.

26. Hiçbir Osmanlı, ne bir mahkemenin kağıdı gösterilmeksizin, ne de padişahın bir buyruğuyla sürgün, hapis edilemez.

27. 1293 den beri, politikadan kimler sürgün, mahpus bulunuyorsa hepsi bırakılır, azat edilir.

28. Bütün Osmanlılar, gazeteler.. yazmak, söylemek; toplanma; her takım işçiler, çıraklarca, istediklerinde toptan paydos etmek; kendi kendilerine sandıklar açmak, cemiyetler yapmak serbesttir. Haddini aştı sayılanı ancak mahkemeler kabahatli tutabilir.

29. Her yerde işleyenlerle işletenler arasındaki haksızlıklara davalara bakmak üzere, başlı başına, birer (İşçi Mahkemesi) vardır. Azası, hakimleri her

takım işçiden, ırattan, ustadan, çiftçiden kendilerince seçilir. Bunlar bir çoktur: nöbetleşe âzalık, hakimlik ederler.

İş saati günde sekizdir; iş başında kazaya uğrayan bir işçinin ziyaniyetini işletenler öder.

30. Gizli mahkeme yoktur; açılmaz; her mahkemeyi herkes dinleyebilir.

31. Hiçbir Osmanlının evine yurduna zorla girilemez; postadaki eserine, emanetine dokunulamaz. Okunup yazısına karışılmaz.

32. Mektepler, hükümetin gözü altında bulunarak, serbesttir. (Arnavutlar, Kürtler de ayrıca mektepler açabilirler, dillerince okurlar yazarlar. Asker rüştiye mektepleri, Maarif Nezaretine verilir, mülkiye olur)

33. Devlet dili Türkçe'dir.

34. Mahkemelerde, rüştiye mekteplerinde Türkçe dersleri bulunmak şartıyla, ahalinin çokluğuna göre olan diller de kullanılır.

35. Her nizam, bir yerde çokluk olan halk dilince de ilan olunur.

36. Her Osmanlı, kız, oğlan çocuğu en azından 12 yaşına kadar mektebe yollanır, yoksa cezaya uğrar.

İlk mektepler 4 yıldır. Bunlarda bir (sanat hane) vardır; her çocuk her sanatı gördüğü gibi birini beğenir, en çok ona çalışır, imtihan verir.

37. Mektepler bedavadır. (İlk mektep)lerde kitap, kağıt, kalem de bedavadır.

38. Şehirlerde, kasabalarda yer yer birer (ana mektebi) vardır. Çocuklar burada eğlendirilir, gevşekten okumaya başlattırılır; sonra (ilk mektep)lere geçilir.

39. Hükümet, her vilayet şehriyle, büyücek kasabalarda ayrıca (terbiye mektebi) açar; buraya herkes gidebilir. Dersleri bir yılda biter. Yanı başında, yetimhane kılıklı birer (terbiye evi) bulunur; tecrübe içindir.

40. Hükümet, çocuklar için (terbiye ilmini) öğretmek küçük mekteplerin tertiplerini görmek, bir yılda dönmek üzere Avrupa'ya hemen (500) genç gönderilir (*)¹;

Dönenleri vilayetlere yerleştirir. Kimi mektep işleri başında durur; kimi köy, kasaba dolaşır: Halka hocalara ağızdan göçebe dersler verir.

41. Hükümet her şehirde; kasabada kadınlar, erkekler için bir, birkaç (gece mektebi) açar; buralarda kafasına bilgisine güvenen yerli yabancı herkes hükümetçe izinli fakat ya ücretli, ya ücretsiz olarak, halka yeni yeni, çeşit çeşit, her ilimden, her fenden, marifetten, her sanattan serbestçe söyler; ve va'z gibi istediği gibi dersler verir.

42. Kadınlar erkeklerle birdir*² şeriatın pek çirkin gördüğü esir gibi tutulmaktan kurtarılarak erkeklere verilen her türlü yaşayış hakkı kadınlara da verilmiştir.

43. Türkiye'de zadedânlık yoktu, yoktur, tanınmaz.(*)³

¹ Şu atasözü bir hazinedir, kafalarımıza girsin: Baba bilgisiyle adam adam olamaz!... Yakında bir kılavuz çıkaracağız.

²* Atasözüdür: Erkek arslan arslan da dişi arslan arslan değil mi?... Hele hiç şüphe yoktur ki: Bazı kere yenişen olur kadının feracesi!

³ (*) Padişah sülalesine bile ta devlet kurulumu beri Âl-i Osman, yani Osmanoğulları deniyor. Şehzade ise padişah oğlu demektir. Hatta şehzadelerde her hemşehriye olduğu gibi yalnızca efendi lakabı veriliyor. Bey bile denmiyor. Padişahlarımızın vaktiyle attıkları bu temel sağlamlaştırılmalıdır.

(Padişah olsan da derler er kişi niyetine!)

44. Paşalıktan başka rütbe yoktur.

45. İlmiye, mülkiye askeriye tekaüd sandıkları Defterhakanı Nezareti (Maliye) Nezaretiyle; Orman-Maadin-Ziraat, Posta-Telgraf Nezaretleri, Rüsumat Eminliği, Divan-ı Umumiye Komiserliği (Serasker Kapusu)yla; Zabtiye Nezareti, Şehreminliğinin kimi işleri (Dahliye) nezaretle; şehreminliğinin belediyeler başı, ocağı olarak savsakladığı işler; Şehreminliğinin Sıhhiye Nezaretleri (Maarif) Nezaretleriyle birleştirilir. 5 nazırlık yapılır. Her biri bir nazıra verilir. (Divan-ı Muhasebat kalkar yerini Devlet Meclisi tutar.)

46. Ayda: Sadrazam 150 şeyhülislam vükelada her biri 120; her vali yerine göre 100, 80, 70 bin kuruş alır; aşağı memurlar aylıkları oldukça dolgundur. Asker için de bu nispet gözetilir.

47. Maarif Nezaretinin muvazenesi her nezaretinkinden dolgundur; hariç ettiği paranın en çoğu da ilk mekteplere gider. (Nezaret, hemen bir Yarı Meclis açar: Elifbamız imlası için, en uygun, en kullanışlı bir yeni usul bulana 1000 altın vereceğini ilan eder.)

48. Padişah; “Şart”ı kabul edendir; tanıyandır; tahta nöbeti olan, daha doğrusu: Şartı kabul ile imzalayan getirilir: Ona “biat” olunur bunun üzerine.

49. İstanbul’da, hükümetten ya hiç, tekaüdlük aylığından başka para almaz yaşlı müderrisler ulema patriklikle ekseri halk hahambaşılık meclislerin büyükleri.. eski büyük memurlar, asker paşalar ayrılırlar, (Biat Meclisi) adıyla toplanırlar. Hemen gizli bir intihab yaparlar; bu kendi kendileri içindir. Bütün reylerden beşte bir kadirle içlerinden lekeli şüpheli kimseleri atarlar; bir intihab daha yaparlar bununla da, mecliste bulunmayan, fakat bulunması istedikleri... Değerli, namuslu hemşerilerden bütün reyler üçte birini kazananlar alırlar. Sonra (Ahali- Â’yân)

Meclisleri.. toplanıp da bir iki (Şart) yapılanı kadar hükmü geçen üzere (Midhat Paşa Kanun-ı Esasîsi) kabul ile bundan dışarıya çıkmayacaklarına hakka sadakatle iş göreceklerine yemim ederek padişahla beraber hükümet eder idaresinin değiştirdiğini imzalar altına ilan ederler.

50. Biat Meclisi [usulümüz kabul edilince, ancak sekiz ay içinde açılabilceği umduğumuz] (Ahali – Â'yân) Meclisleri toplanana kadar her gün açık durur; ahaliye güvendiğini daima ilan ederek ahali vekili gibi her işe bakar. İstedğini padişahın rızasıyla vükelalığa geçirir; valilikten, mutasarrıflıktan, ordu müfettişliğinden, kumandanlıktan atar, düşürür, istediğini yerleştirir. Başka memurla için padişaha danışmadan istediğini yapabilir.

İlk işlerinden birisi bir intihab usulü beğenmek, iki ay içinde intihablara başlanılacağı kararıyla beraber, vilayetlere bildirmektir.

Azanın üçte ikisi Müslümandır.

51. Her vilayet şehrinde (Biat Meclisi) kolu adıyla bir de meclis kurulur; her bir Vilayetliler Meclisi açılınca kapanır.

52. [Cabbarcasına bir idareye son çekmek.. iyi, şartlı, insanca bir idareye temel atmak, yahut bunun için halkı hazırlamak (Cemiyet)le olur] Cemiyet gizlice her tarafta, başlı başına, her istediğini, fakat içerili işlerini kimseye sormaksızın yapabilir kollar bulundurur. Bunlar bütün Cemiyetçe yapılmasına karar verilir dışarıya çıkamazlar.

Türkiye dışında tek bir kol bulunur; bunun bir noktası bütün cemiyet için merkezdir, kollara “bağı”lık eder.

53. Cemiyet; risaleler ilanlar, fakat bir tane gazete çıkarır ne yazarsa ihtilalci kalemiyle yazar. Katipçe edipçe değil.. halk ağzıyla, hatta hükümeti

bırakırda halk ile, halkın cehaletiyle çürük itikatlarını ayıklamaya uğraşırçasına yazar... Ne dağıtmak isterse İstanbul'dan ziyade şehirlere, en ziyade köylere, askerler arasına dağıtır.

54. Cemiyet [böyle canavar bir hükümete karşı] her yapmak istediği ancak ihtilalcilikle ancak ihtilal ile fakat.. ilk adımlarda teke tek saldırmak yolunda ihtilalciklerle yapabilir.

55. Cemiyet; büyük devletlerin.. bizdeki elçilerinin konsoloslarının kendisine yardım etmekle.. çaresi arar.. bu yardımı kazanmak için elinden geleni esirgemez.

*****_*****

(Şart), işte şu noktalar yapacağımız ıslahat, yarın bizi selamete erdirecek çarelerdir: Bir arslanın yatağına ise bir cemiyetin, hatta bir ihtilalcinin, müceddidin şartı per ü garâmı da odur. İsteriz ki bizim arslanların da yatakları arslanlıklarının şanınca olsun.. işte bir numune!...

Bu günkü, yarınki Yeni Osmanlılara bir armağan olsun!...

Tunalı Hilmi,
Şart: Bugünkü Yarınki Yeni Osmanlılara Bir Armağan,
y.y., y.y.,
1320.

EK-3: TUNALI HİLMİ’NİN TÜRKİYE’DE AHALİ HAKİMLİĞİ
BİR ŞART – BİR DİLEK: OSMANLILARA BİR ARMAĞAN
ADLI ESERİNİN ÇEVİRİSİ.

TÜRKİYE’DE AHALİ HAKİMLİĞİ
BİR ŞART – BİR DİLEK: OSMANLILARA BİR ARMAĞAN

YARIN

“Bu günden ziyade yarından korkuyorum”

(Murad -)

Misaldir: “yarının sacı var” ama kim?!... Biz isek yarınımıza nasıl sahip olabileceğimizi niçin daha bu günden düşünmüyoruz? Evet, düşünmüyoruz... Olan biten işler böyle gösteriyor.

(Murad) çikalı, yazılalı seneler oluyor. Hamd olsun karanlığa sıkılmış kubur hükmünde kalmadı. Ancak, temel değil, temel taşı bile değil; temel yeri diyebileceğimiz en başlı birkaç noktaca mahsulsüz kaldı: Yarını.. yarın ne yapılacağını hala kimse düşünmüyor! Bari yine biz halimize, halsizliğimize bakmayalım dedik; (Murad)ın o birkaç noktasından ahali hakimliğinin nasıl olabileceği meselesini yeni ele aldık.. biraz da açtık, düzelttik; Türkçe bilmeyen Osmanlılarla Osmanlı düşlerinin bilmesini istedik. Fransızca’ya da geçirdik.

Ahali Hakimliği, ahalinin devletine mülkiyetine bütün malına mülküne hemen her işine, kendisine yine kendisinin gözcü, sahip olmasıdır.

Kendine sahip olalım!...

Fakat nasıl?... İşte bunu burada uzun uzadıya anlatacağız. Belki de kısa yazdık.. yalnız temel noktaları sıraladık; şöyle böyle noktaları geçirdik... Böyle düşünüşler, düzenler daha uzun yazılsa, on kere, yüz kere yazılsa okunsa yeridir. Çünkü - incinmeyelim, güvenmeyelim.. Hep cahiliz! Hala yarın için ne yapacağımızı hiç kararlaştırmamış, hatta tasarlamamış bulunuyoruz. Elimize geçecek bir ıslahat fırsatı da kaçırsak halimiz neye varır. Bu günün işi için bile bir gün, bir temel tutar değiliz: Hep gelişi güzel gidiyoruz. Bu günün bu salıntısı yarınkinin yer sarsıntısı. fakat korkunç bir alametidir.....

Gelin arkadaşlar, hemşeriler, gelin: Bu gün için dünden hazırlanamadık; bari bu günden yarın için hazırlanalım. Dün, bu günden korkardık, şu hale geldik; buna karşılık hiç olmazsa bu günden ziyade yarından korkalım....

Çalışalım....

T.H.

AHALİ HAKİMLİĞİ

Türkiye, idarece (payitaht, vilayet, sancak, kaza, nahiye, köy) adıyla altıya ayrılır. Her birinde tek başına sayılabilir. Birer ahali meclisi bulunur. Yerine göre (Köylüler Vilayetliler Meclisi diye anılır) payitaht İstanbul'dur. Burada asıl (Ahali Meclisi) ile bir (Â'yân Meclisi) vardır. Her yerde bir, (İdare Meclisi) vardır. Yerine göre (Vilayet..... Nahiye, Köy Meclisi) adını alır. İstanbul'dakine (Devlet Meclisi) denir. Bunlara bağlı birer (Cemiyet)le (Ara Hakimleri), ayrıca bir (Divan) bulunur.

1. Köylüler Meclisi – Azası en az beştir. Köylülerce içlerinden, 3 yıl için, 100 can başına bir hemşehri seçilir; haftada bir toplanır.

2. Nahiyeliler Meclisi – Bir nahiyenin her köylüler meclisince, kendi azasından, 500 can başına bir hemşehri seçilir, nahiyeye gönderilir. İki haftada bir toplanır.

3. Kazalılar Meclisi – Bir kazanın her nahiyeliler meclisince, kendi azasından, 1000 can başına bir hemşehri seçilir, kazaya gönderilir; ayda bir, en çok, 3 gün toplanır.

4. Sancaklılar Meclisi – Bir sancağın her kazalılar meclisince, kendi azasından, 2000 can başına bir hemşehri gönderilir.

5. Vilayetliler Meclisi – Bir vilayetin her sancaklılar meclisince, kendi azasından, 5000 can başına bir hemşehri seçilir; vilayete gönderilir. Altı ayda bir, en çok, 10 gün toplanır.

6. Ahali Meclisi – Her vilayetliler meclisince, kendi azasından, 50 bin can başına, 20 yaşından aşağı olmamak üzere, bir hemşehri seçilir! İstanbul'a gönderilir. Yılda bir 4 ay toplanır.

7. Â'yân Meclisi – Eski, büyük memurlardan 9 yıl için, 3 yılda bir 3 de biri değişir olmak üzere her vilayetliler meclisi – ister kendi azasının, ister dışarıdan birer kişi; bir bu kadar (Ahali Meclisi) lakin dışarıdan; bir bu kadar da padişah seçer. Yılda bir 4 ay toplanır.

Fetva emini, patrikler, hahambaşı, Bulgar eksarhı, bunlar kadar İstanbul uleması -softalarca seçilir- daima azasındandır.. rey sahibi değildir.

8. Osmanlılar Meclisi – (Ahali - Â'yân) Meclislerinin birleşmesine denir. Bir padişah tahta çıkınca, bir büyük harp açılacak olunca, böyle büyük meseleler baş gösterince açılır.

9. İdare Meclisi – Bir yerdeki yaşlı memurlarla bir bu kadar o yer Ahali Meclisince kendi azasından seçilir hemşehrilerden yapılır.... Müftü, her cemaatin baş papası, hahamı, bunlar sayısınca en yaşlı ulema daima azasındandır.. Rey sahibi değildir.

Köylerde bütün cemaatlerin imamlarından, muhtarlarından, papazlarından olur. Köylüler meclisinden kimse bulunmaz. Yalnız önceden bütün kararlarını köylüleri meclisine bildirir. Sonra yaparlar. Uyuşulamaz ise nahiyeye danışılır.

.....

10. Devlet Meclisi – İstanbul'dadır. Sadaretten, dahiliye, hariciye, adliye, maliye, defter hakanı, ticaret-nâfia, orman-maadin, ziraat, posta-telgraf, maarif, evkaf, harbiye, tophane, bahriye-i sahile, mülki-alemi-askeri tekaüd sandıkları nezaretlerinden, fakı, rüsumat, şehremanetlerinden divan-ı umumiye komiserliğinden kendi meclislerince seçilir 21; 11 de Ahali Meclisinden 10 da Â'yân Meclisinden; 1 de reis olarak, meclisin rızasıyla padişah tarafından: 43 azası vardır. En azından haftada iki kere toplanır. Buna şu vekilleri bulunan daireler, nezaretler işleri, hazineleri hesabını her ay verirler. (Ayrıca bir iki dairesi, orta memurlar için mahkemesi vardır). Azası, her yıl intihabdan geçer.

.....

11. Cemiyetler – Her Ahali Meclislerince İdare Meclisi azalığına seçilenler ayrıca birleşirler; (cemiyet) adını alırlar: Her cemiyet meclisi azasıyla, küçük, büyük olan cemiyetlerle haberleşir; olan biten işleri bilir, bildirir.

12. Ahali Cemiyeti – İstanbul'dadır. Azası ahali cemiyetindeki İstanbul vekilleridir. Vilayetliler meclislerinin başıdır.

Derdini hükümetlere dinletemeyen ahali, hemen cemiyetlere başvurur.

13. Ara Hakimleri – Her yerde birer tane bulunur; o yer cemiyeti azasından, meclisince seçilen olur. Buna haber verilmeksizin kimse hapis edilemez. Hakimi tutulmayınca hemen cemiyetini toplar; doğru bulununca o yerin en büyük memuru ile kendi büyük olan cemiyet hakimine meseleyi bildirir. İş böyle böyle eğer sürünürse ta başa dayanır.

İstanbul'da her belediye dairesinde bulunur. Ahali cemiyetinin ya kendi azasından, yahut dışarıdan seçtiği hemşehriler olur.

Ara hakimleri hapisanelere istedikleri gibi girip çıkabilirler. Bunlara tağrafhaneler açıktır, bedavadır.

Ara hakimlerine kimse dokunamaz. Bunları kimse yerinden atamaz; yalnız kendi meclisleri değiştirebilir. Cemiyetleri kimse dağıtamaz.

Bir köylüler meclisin kazası kaymakamı, bir nahiyeliler meclisini sancağı mutasarrıfı, bir kazalılar meclisi vilayeti valisi, bir sancaklılar meclisini dahiliye nazırı, bir vilayetliler meclisini sadrazam, padişahın iradesiyle kapatabilir. Bu, birkaç gün için yahut gelecek toplantı zamanına kadar olur. Yine kapatılırsa yeni bir intihab yapılır. Fakat: Bir yıl içinde bir köylüler meclisi 10, bir nahiyeliler meclisi 3 kere kapatılırsa iki intihaba girilir.

Bir nahiyede bir zamanda birden ziyade köylüler meclisini mutasarrıfı, bir kazadaki nahiyeliler meclislerinin birden ziyadesini de ancak vali kapatabilir.

Bu meclisler, sınırları içindeki halkın, yerlerin işleri için her türlü kararı verebilirler. İstedikleri yapılmazsa iş, meclisten meclise geçer, ta İstanbul'a; Ahali - Â'yân Meclislerine kadar gider.

Ahali - Â'yân Meclislerini padişah kapatabilir; fakat ikisini birden değil: Kapatılan açılana kadar, öbürü açık durur. Hatta Ahali Meclisini kapatmak için Â'yân Meclisinin rızasını alır. Bir ay içinde açmaz ise yeni intihablar başlar.

.....

14. Divan – 10'u Ahali, 10'u Â'yân Meclislerince, 10'u da padişahça seçilir, 30 azası vardır. Her yıl intihabdan geçirilir. Â'yân Meclisindeki ulema patriyarklar daimi azasındandır. Rey sahibidirler.

Vükelayı, Â'yânı, Ahali meclisi azasını, büyük işleri muhakeme eder. Padişah, yahut Ahali - Â'yân Meclislerinden biri istediği açılır. Hükmi, ancak bu iki meclisin tasdikiyle yerine getirilebilir; kabahatli sayılan, yahut bu iki meclisten biri isterse istinaf edilir; bu ikinci muhakemeyi Â'yân Meclisi yapar.

Bu meclisler azasından biri bir mecliste bulunduğu artık azalığı bırakamaz.

Özürsüzce meclisine gelmeyen her türlü aza pek ağır para cezalarına uğrar. Üç kere cezalandırılan, azalıktan çıkar.

İNTİHABLAR

Ahalice İntihab – İtme, idilme hakkı 21 yaşındaki er kişi, her Osmanlıya verilir; fakat bulunduğu yerde 6 aydan beri oturursa intihab eder; aylıklı devlet memuru, nizam-ı askeri, imam, papaz, muhtar da değilse intihab edebilir.

İntihab Günü – Bütün Türkiye’de birdir. Bu güne daha bir ay varken hükümet, söz gelişi her köye bir (intihabçılar sergisi) gönderir bir yere asılır. Bunda köy intihabçılarının adları, her ad önünde kalın kalemle bir sayı vardır. Adını görmeyen her intihabcı muhtara, hükümete söyler, yazdırır. İntihab gününe bir hafta kala hükümet intihabçılara yazısız, yeşil bir zarf içinde kızıl birer (intihab kağıdı) dağıtır. Dama tahtası gibi çizgili hanelidir.. her intihabçı seçim zamanından evvelce bunu hazırlar: Köylüsünden yüz can başı hatta sayısınca beğenir. Adları okundaki sayılırı (oydurur), işaret eder. İmzasını atmaz; öylece zarfa kor.

Seçim sabahı köy kocalarından üç okuryazar, 9 kişi halkın rızasıyla bir (intihab ocağı) açar. Hükümet, ocağa bir (intihab sandığı) verir. Sandığın zarf atılır bir deliği, üç anahtarı vardır içi, boş olduğu ahaliye gösterilir, kapatılır. Bunun üzerine kocalar ahaliye karşı, işe hile karıştırmayacaklarına yemin ederler.

Okuryazar olanlar önlerine bir (intihabçılar sergisi) alırlar; intihabçıları birer birer çağırırlar. Ortalama birer de uzunca, yüksekçe, kapalı, üstten el girebilir, delikli (intihabcı kutusu); o günde bir tepsi, yanbaşıda bir çocuk, bunun önünde de, ayrı bir kaptı, birçok yuvarlakçıklar bulunur. Birini, çocuk tepsiye kor. Herkes bunu, herkese gösterircesine, iki parmağıyla alır, intihabcı kutusuna, zarfında intihab sandığına atar; sergide adı sırasınca bir çizgi çizer, gider sergi biter. Gelenler sayılır, ahaliye söylenir. Sonra göz kararıyla iki köylü çağırılır. Bunlar kutudaki yuvarlakları sayarlar. (İntihab kutusu) açılır, zarfları sayılır. Üç sayı birbirini tutarsa hile yok demektir.

Zarfların kağıtları sıralanır. Rakamları, sahiplerinin adları bulunarak, okunur, yazılır.. işaretler edilir intihab ‘edenlerin’ dörtte birinden çok rey alanlar vekil olur...

Bunlar sayısı vekil sayısını dolduruyorsa hatta dörtte bir şartınca rey alan yok ise beş reylilere kadar olanlar 25 den aşağı değilseler toplanırlar; içlerinden

lazım olduğu kadar seçerler, bunlar vekil olurlar. 25 den aşağı iseler, 3 reye kadar almış olanları üzerine ahali bir intihab daha yapar: diyelim ki, intihaba 24 hemşehri konacak... Evvela ortaya kapalı 24 tane (intihablđ kutusu) konur. Her kutunun bir sahibi vardır: Adđ üstünde asılıdır. Her kutu önünde ikişer kap durur. Birinde ak, öbüründe kara yuvarlakçıklar, en ortalarında da bir (yıl kutusu) bulunur...

İntihabcđ gelir: Bir avucuna, herkese gösterircesine biri ak, biri kara, iki yuvarlak alır; elini dikten sokar. Kutu sahibini beğeniyorsa akđ, beğenmiyorsa karayı elinde kalanđ da, kimseye göstermeyerek, (yıl kutusuna) bırakır. ... Böyle böyle 24 kutuyu dolaşır, gider.....

Her kutunun ak yuvarlakları sayılır, en çok alanlar vekil olur.

şöylece ne kadar hesap tutulmuş, ne kadar kağıt kazanmış ise, intihab kağıtlarıyla beraber, hepsi takım takım paket yapılır. İntihaba karışmış, vekilliği kazanış olanlarca mühürlenir. Nahiyeye gönderilir. Nahiyeliler Meclisince gözden geçirilir, karşılaştırılır.. hükümetten de bir adam bulundurulur... Bir uygunsuzluk varsa hangi elden çıktığı görülür, ağır cezalar edilir.

Can başı hakkı- Cemaat cemaattir: Bir yerde ne kadar cemaat varsa her birine kendindeki can yüzdesi kadar verilir.

Müslümanlar – mezhep değil – millet kilisesi bulunan Hıristiyanlar, Yahudiler tanınmış birer cemaattirler.

Bir köyde 25 canlık bir cemaate de bir vekil hakkđ verilir. Buna karşı öbür cemaatlerden herhangi bir 100 de 25 artđđı olan bir vekil daha edinir. Bu hak hep 3 te 1 üzerinedir; mesela: Bir Vilayetliler Meclisi için bir vekil hakkđ 5000 de 1 ise de 1250 canlık bir cemaatte de bu hak vardır.

Bu hak yalnız Köylüler Meclisleri Nahiyeliler Meclisine vekil seçerlerken gözetilmez. Çünkü çok olur... Yani: 999 canlık bir köyün meclisi Nahiyelileri Meclisine yalnız bir vekil gönderir.

Karışık yerlerde: İntihab ocağı 9 dan aşağı olmamak üzere 3 değış seçilerek yapılır.

İntihab sayıca az olan cemaatten başlar, sıra ile gider.

Bir cemaatin intihab zamanında, yerinde başka cemaatten kimse bulunamaz.

Cemaatlere, intihablara silah ile değıl a, sopa ile de gidilemez.

1001 den 2500 e kadarlık cemaatlerce intihablar hem bir kere, hem de yer derecesi hakkına göredir: Bir çok hemşehriye rey düşünce – Köy.. viliyet gibi – yerine göre, 5, 15, 25, 50, 100 reyllilere kadar olanlar ayrılır; içlerinden lazım olduğı kadar vekil seçilir. .

2500 den kalabalık cemaatlerle şehirde intihablar- İkişer, üçer mahalleden beşer yüz kişilik birer (İntihab Ocağı) yapılarak olur: her intihabçı yalnız bir ocağı bağlanır. Her ocağı 100 de bir üzerine vekil hakkı verilir. ..

Bütün ocakların vekilleri toplanır. Gerek içlerinden, gerek dışarıdan lazım olduğı kadar vekil seçilir.

İstanbul Gebze, Kartal, Şile, Beykoz kazalarından başka yerleriyle bir tutulur.

Bir yerde yalnız bir meclis bulunur. Mesela- bir nahiye köyünde o köyün köylüler meclisi değıl, yalnız nahiyeliler meclisi vardır. Ora köylüsü de 100 değıl 500 de 1 üzerine doğıruca nahiyeliler meclisi için intihabda bulunur.

İstanbul intihab ocakları vekilleri de 50 binde 1 üzerine, doğrudan doğruya (Ahali Meclisi için) aza intihab ederler.

Doğruca bir kaza, sancak, yahut bir vilayet şehrine bağlı nahiyesiz köylülerin meclisleri vardır.

Ya şehirde, yahut ortalama bir köyde toplanır. Doğruca İstanbul'a bağlı sancaklar doğruca ahali meclisine; bir vilayet şehrine bağlı nahiyeler, kazalar ise vilayetlileri meclisine vekil gönderirler.

Meclislerce İntihab – Ahalice intihab gibi, cemaat hakkı üzerine ise de, yalnız cemaat vekillerince değil, bütün meclisçe beraber yapılır; Ancak bir cemaat için vekilleri içinden seçilmek şarttır. Bir de cemaat hakkı her cemaat vekilleri sayısına göre değil: Meclisin eli altında bulunan yerlerdeki her cemaatin can sayısı üzerinedir.

Demektir ki: Birkaç mecliste vekil bulunmayan kimi cemaat büyükçe meclisler için vekil edinebilecek. Mesela: Bir sancakta pek dağınık bir cemaat var. Hiçbir meclis için vekil edinemiyor. Lakin bütün sancaktaki halkına bakılınca sancaklıları meclisinde vekil bulundurmak hakkını dolduruyor da geçiyor bile .. Öyle ise çok ettiği kadar vekil bulundurabilir. Ancak lazım olduğu kadar o cemaatin meclisi intihab eder. Hakkı, cemaat 5000 değil, 1250 kişilik ise, vilayetliler meclisine de gönderilir. Keza: bir vilayette 12500 canlılık bir cemaat var ise İstanbul'da Ahali Meclisinde bununda bir vekil bulunur.

[Bizde nüfus işleri henüz karışık.. ilk intihab kütükleri intihabcılar hak intihab idenler üzerine tutulsa; vekil hakkı da bu temel üzerine olsa iş daha sağlam daha kolay tarafından tutulmuş olur.] Meclislerde intihab fermanları – birbirinden epeyce sonra; köy intihabından iki hafta geçer; Köylüler meclisi nahiyeliler; bundan 1 ay sonra nahiyeliler meclisleri kazanırlar; bundan 2 ay sonra kazalılar meclisleri

sancaklılar; bundan 4 ay sonra sancaklılar meclisleri vilayetliler; bunan 6 ay sonra da vilayetliler meclisleri ahali meclisiçün intihaba girişir..

Aza birbirini tanımalıdır; birbirini tarttıktan tanıdıktan sonra intihaba girişmelidir!...

Zaten bu, zincirleme tertibi bize bulduran, düşündüren, en ziyade şu, birbirimizi tanımaz buluşumuz eksikliğidir.. Bunu dediğimiz gibi yapmakla, belki, bir dereceye kadar giderebiliriz.

İlk (Ahali - Â'yân) Meclisleri için o kadar beklenecek sabır, zaman bulunamaz. İşte elbette o kadar sağlam olamaz...

Ne çare.. hayırlısı... Hemen o günü görelim...

BİR İŞARET

Devletler, bizimkine 6 vilayet için, yalnız Ermeni hemşehriler için, 11 Mayıs 895 de bir lahiya vermişler.. (Pro Armenia) da görüldü; 25 Şubat 902 tarihli nüshasında şu tertib var: «Kaza Meclisi Nahiye Meclislerince, Sancak Meclisi Kaza Meclislerince, Vilayet Meclisi de Sancak Meclislerince intihab edillir»..

(Murad)daki, şu risaledeki temel, pek başka ise de, sakın şuradan kapılmaya bir fikir ile kurulmuş olmasın?... Yahut: bu, bir gibi düşünüşü göstermekle devletler kadar, hatta onlardan daha derin düşünürüz mü demek istiyoruz? Hayır, hayır, işaret etmek istiyoruz ki: Tenzil edilsin..şu yakınlık hatrı için tarihimize biraz dikkat buyrulsun!.....”

Tunalı Hilmi, Türkiye’de Ahali Hakimliği Düzeni, Bir Şart-Bir Dilek: Osmanlılara Bir Armağan,, Cenevre, y.y., 1320.

EK-4: MURAD'IN MADDE 2-21 ARASI ÇEVİRİSİ.

NOT: *Murad*'ın bu bölümünde Tunalı Hilmi Bey hükümet biçimi; padişahın belirlenmesi, konumu, yetki ve sorumlulukları, dokunulmazlığı gibi hususlarda fikirlerini açıklamaktadır.

2- ...Memleketimiz için hali hazır itibariyle cumhuriyet istibdat kadar, belki daha muzırdır. Bu, hatır ve hayale bile getirilmeyecek, yalnız padişahların ve sairenin eski imtiyazat-ı müstebidâneleri lağvedilerek:

3- Meşrutiyet idare ve bunun usul ü esası ve esas teferruatını gösteriri bir “Kanun-ı Esasî” ilan edilecektir.

Bununla evvel-be-evvel hanedan-ı Âl-i Osman'ın hukuk-u irsiye-i saltanat ve hilafeti tasdik olunarak:

4- Saltanat-ı Osmaniye ve Hilafet-i İslamiye daima Âl-i Osman'a ait olacaktır.

Bazıları bu mesele-i hilafeti bir başka şekle koymak, padişah ile halifeyi ayrı yapmak cihetini düşünüyor. Bazıları da Hıristiyan olmak hesabıyla, hilafet sözü anılınca “Müslüman evvel” denilecekmiş gibi ürküyor. Osmanlılıktan kaçıyor. Halbuki:

5- Zât-ı şâhâne Osmanlılar padişahı ve bütün Müslümanlar halife ve hamisi tanınacaktır.

Biz bunda ne bir mahzur görüyoruz ne de korkulacak bir nokta. Bâ-husûs halifelik hükümdarlık gibi bir içtimai tabir değildir, bir tabir-i şer'idir hilafet bir haiz-i imtiyaz ve muhtariyet değildir. Halife ile çoban birdir. Bu hadd, bu vahdet ve

müsâvât bin üç yüz bu kadar sene evvel tayin edilmiştir. Bu gibi değişmez olan evâmir-i diniyeye olan tecavüzat herhalde ekser kavaid-i içtimaiye ve siyasiyeye olan tecavüzattan daha zordur. Bu: Bizde böyledir. Bâ-husûs malum olmalıdır ki: Bir halifenin, hasb-el-beşerriyeye vâki' olacak tecavüzat-ı zalimanesini daire-i ihtimale alarak, bazı şürût ve hudut vazedemeyiz; çünkü: Halifenin bir cümle ahval ve umurda herkesle bir olması hiçbir imtiyaza malik bulunmaması demektir. Halbuki, hükümdar olmak itibariyle:

6- Rütbe ve menasib tevcihi, nişan itası, meskûkât darbı, ahkâm-ı şer'iyeye ve kanuniyenin icrası, devâir-i muamelâtına müteallik nizamnamelerin -tanzimi değil-tasdik ve ilanı, mücâzât-ı kanuniyenin tahfifi veya affı, hukuk-u padişâhî cümlesinden olacaktır.

Bunlar birer imtiyazdır ki usul ve âdât-ı cariyeye içtimaiye ve siyasiyeye riayet verilecektir. Yoksa bu işlerde sırf şer'i düşünülüyorsa, bazı mecâlis-i istişareye vazife edilmek lazım gelir. Zira: İslamiyet'te hakim, amil usul istişaredir. Tedrican bu gibi hakayika halkın vakıf olacağı da mülâhaza edilince -yine bazılarının dediği gibi- hilafetin katiyen mani-i terakki olmadığı ve olamayacağı istidlâl olunabilir.

Ya bazılarının hilafet davasına ne diyeceğiz?

Buna vereceğimiz cevap kısadır:

Halife "icma'-i ümmet"le tayin olunur. Osmanlı Müslümanlar tarafından bâlâdaki "5"nci bende kabul edilerek bir kısım icma'-i ümmet husule getirilmiş olur. Osmanlı olmayan Müslümanlardan da ♦ münasibi veçhile, bunun tasdiki istenir ♦ zaten tasdik olunmuştur. Bir daha tasdik edilir, olur gider.

İcma'-i ümmet kolaylıkla husule gelemes; ve, kolaylıkla mefsuh olabilir: Bunu biliyoruz. Ne çare ki: Zamanın hikmet ve siyaseti o gibi ince şürût ve nikâtı gözetmeye manidir.

Şu meselenin mütemmatından olarak bu müşküle var:

Nöbet-i saltanat ve hilafet ne tarzda tevâlî edecek?

Şimdiye kadar «sülale-i Âl-i Osman'dan ekber evlada intikal» usulü câri olmuş, lakin bir zamandan beri «padişah-ı sabıkın en büyük oğluna geçsin» diyenler görülmektedir.

Bizce: Madem, ki ihraz-ı tac ve tahtta sülaleye mensubiyet esastır: O sülaleden gelmiş olanlar da sıra ile bir haktan Taç ve taht şeref ve zevkinde, hissedar olmalıdırlar. Nitekim: Eski usul de böyledir; ve; pek adilane ve müsâvât-perverânedir.

Bir şahıs ve bir sülaleye ait bu adalet ve müsâvâttan ziyade umumi, umumun menfaat ve selametini düşünmek lazimesi kaale alınınca evvel-be evvel öte taraflıların şu sözünü hatırlarız.

Padişah olan baba, oğlunu padişahlık edebilmek üzere hazırlar, kendisinden sonra padişah olacağını düşüne düşüne de terbiye eder. Bu sayede Osmanlıların başında her cihetçe terbiyeli akıllı ve kamil padişahlar bulunur.

Bahusus iş başına genç, dinç padişahlar getirilmiş olur. Böyle diyorlar.

Biz deriz ki: Nöbet-i saltanat ekber-i hanedana ait olunca şehzadelerin, hepsi sağ kalınca behemâhal padişah olacaklarını düşünürler. Ona göre hazırlanırlar.

- Demek oluyor ki: Şehzadeler kendi kendilerini terbiye edecekler?

Evet, hiçbir Őehzadenin terbiyesi babasından beklenmemelidir. Yoksa halimiz yine haraptır.

Şehzadeler dadı kucağından, lala elinden kurtarılmalıdır. Babalarının ellerine de bırakılmamalıdır: Tenezzül buyurulup mektep sıraları arasına -evlad-ı memleket ortasına- bırakılmalıdırlar. Hatta eski devirlerde olduğu gibi, iş baŐlarında taŐralarda, memuriyetlerde bile bulundurulmalıdır.

(Eski veraset-i saltanat usulü «veliahtları» ihtiyar olarak tahta çıkartıyor halk onlardan istifade edemiyor) ise işte Şu tavsiyenin icrası o istifadeyi temin ettikten mâ-adâ «genç din» olmaktan daha faydalı olan « tecrübeli » bulunmak meziyetini de bahŐ ve izhar eyler, ve asıl bu sayede «kamil» padişahlara nail olunur. Zaten bizim de muarızlarımızın da gençlik, dinçlik noktalarını ortaya koymasđ bir zemin-i mutlakiyete müstenit değildir;

Zira: Her iki halde de taht berdüzüye gençlerin ve berdüzüye ihtiyarların çıkması muhtemeldir: Bu ihtimal, ihtiyarlık cihetince bizim tarafta daha ziyade kesîr-ül-vuku' ise «daha iyi ya» der, beyan-ı memnuniyet eyleriz. Çünkü: Tebeddül-ü saltanatın sık sık vukuuna, bilhassa epeyce zaman sonra muhtaç bulunacağız. Yirmi bu kadar seneden beri, tabiatıyla olsun bir tebeddül-ü saltanat adem-i vukuunun râh-ı ademi gösterdiğini tahattur ediverelim!..

Bu noktada gürültüler, tehlikeler görenlere sorarız ki: Padişah: Oğullarından en büyüğünü bir başka nazarla terbiye edecek.. değil mi? Ey, ya bu babasının sağlnda dünyadan göüverirse ne olacak?.. Ondan sonra büyük olanı mı terbiyeye başlayacak?

Ya bu da, ya bundan sonra gelenler de ölürse ya hele padiŐahđ zaten «nesli» kesilmiş veya kesilir ise ne yapılacaktır?.. O padişahın büyük kardeşi veya bizim usul veçhile ekber-i aile mi tahta çıkarılacaktır?

Bu düşüncelere mahal verilerek baş sıkılınca bizim yola gelineceğine yekten bunun tercihi evla değil midir. Veliahdın vefatı halinde kendi büyük oğlunun veliaht ve padişah olmasını ise büsbütün mantıksız görürüz. Başına taç geçirmemiş bir adamın evladını varis-i saltanat yapmak hangi mantığa uyar. Ötede bu birinciler varken hangi insafa sığar?

İtirazat, bir de padişahlardan hizmet ummak esasına müstenid bulunuyor.

Hayır, hizmeti biz en ziyade vükeladan, etraf-ı şahanedan beklemeliyiz. Nitekim: Bugünkü vükela ve etrafı iyi olsa idi o bugünkü canavar da bu derece fenalık edemezdi. Aksini ele alalım: Bu canavar iyi olsa idi bunca fenalar arasında nihayet yine bozulur, bugünküne yakın bir hale gelirdi.

Hülâsa: Muntazır-ı hizmet, inzar-ı ümit, rical ve ekabir-i devlete matuf olmalıdır. Binaenaleyh, şehzâdegânın terbiyeleri yarın bir fenalık edememeleri fikriyle değil, halka gelişigüzel bir tarzda hizmet ve iyilik edebilmeleri arzu ve istidadının kendilerinde bulunması ve bir köylü çocuğunun terbiyesi devlet ve memlekete müstakbelen yar oldukça bulunabilmesi maksadıyla nasıl isteniyorsa şehzâdegânın da terbiyesi aynı maksatla tefekkür ve iltizam olunmalıdır.

Bir de babadan evlada geçince: Şehzadelerin yine kafes içinde bırakılmaları gerekir. Zira: Padişah olmayacakların daha çok zaman zail olmayacak olan, hayal-i maneviyeleri sevkiyle, döne dolaşa pek muzır entrikalar çevirecekleri şüphesiz gibidir. Buna mukabil! Padişahlık nöbetinin kendisine pek çok zaman sonra geleceğini düşünerek, henüz derebeylikten nişan veren mülkümüzün bir köşesine tahassunla «bu günkü tavuk yarınki kazdan iyidir» diyeceklerin vücuduna ihtimal verilirse bu ihtimalin hissini, menfaaten pek zayıf olduğunu söyleriz; ve, «beşeriyetin bilcümle temâyülâtını» nazar-ı mülâhazaya alarak şehzâdegânın hiçbir vazife ircaı ve tecrübe icrası ile mükellef olmamaları fikir ve tedbirini tahattur

ettiğimiz halde katiyen reddederek muvakkat vazaif-i teftişiyelerle tavzif edilmelerini münasip ve mahzurdan beri görürüz.

«Münakaşaya ne hacet pederden ekber evlada intikal usulünü bütün dünya kabul» etmiş ise bizim o dünyaya tabiiyetimiz iktiza etmez a.. Bizim dünyamız bize mahsustur. Bizim dünya başkadır. Türkiye alemi başka bir alemdir. Her halde:

7- Veraset-i saltanat ve hilafet sülale-i Âl-i Osmandan en büyüğe geçmek usulünde olacaktır.

Aksi takdirde evvel-be-evvel kafese ihtiyaç masseder ki: Zaten bir hakk-ı tabiinin tanınmaması cüreti var. Bir de hakk-ı serbestiyeye adeta gaddarane tecavüze meydan verilmiş olur: Halbuki:

8- Sülale-i Âl-i Osmanın emvâl emlak-i zatiye ve mâ-dâm el-hayat tahsisat-ı maliyelerinden mâ-adâ hukuk-u hürriyetleri de tekâfül-i umumi tahtında olacaktır.

Fakat, her halde her Osmanlı gibi bilcümle kavanin-i devlet karşısında icap edince mesul tutulacaklardır. Bu bapta bir müstesna vardır ki o da padişahdır: Evet:

9- Nefs-i hümayun mukaddes, taarruzdan masun ve gayr-ı mesul olacaktır.

İşte bir mesele ki: Bütün dünyada kabul olunmuştur.

«Dünya kabul etmiş, niçin etmeyelim?» sözü, suali kör.. düşünemez, göremez ve mukallit olanlar ağzına yakışır. Bunu bilâ-mucib, şu icap eden noktada neye tahattur etmiyorlar;.. Kimi feylesof şöhretlilerde, felsefe-i içtimaiye ve siyasiyeye cahil bulduklarından itiraz ve sözde bir fikr-i dakik feylesofane beyan etmiş sayılmak emel-i hamıyla «yalnız padişahın değil herkesin nefsi mukaddestir» gibi muhakemata girişerek, maa-t-teessüf şu bahs-i mukaddesiyetteki nükteye yabancı kalıp gidiyorlar.

- Demek ki padişah hakikaten «mukaddes, taaruzdan masun ve gayr-ı mesul» tanınmaya şayestedir?

Evet; her hükümdar heyet-i mecmuası itibariyle mukaddes, taaruzdan masun ve gayr-ı mesul olan devlet milletlerden, yahut ahali ve milletlerden mensup olduğunun vekili veya bu iki şahs-ı maneviyenin küçülmüşüdür. Binaenaleyh, vekil asil demek ise, hükümdarlar da müvekkileri gibi tutulmak lazım gelir.

Uzağa niye gidiyoruz? Bir bez parçasından ibaret bir sancak, bir bayrak nedir?.. Mukaddes değil midir? Bunun bir kutsiyeti bir «heyet-i muazzamanın selamet-i karar ve hareketi» olmasından ileri gelmiyor mu? Diyelim ki: Ne demek istediğimiz anlaşıldı. Fakat, mesele nikat-ı nazariye-i siyasiye ve içtimaiye şayan-ı kabul ise de acaba dünyada, şer'en böyle midir?

Hayır.. Padişahın adem-i mesuliyetinde, bilfarz bir kimseyi kanunen, şer'en, mücazâtı müstelzim bir surette öldürebilmesi selahiyeti bile var. Halbuki: Kaziye-i kisas-ı şer'iden kimse müstesna değildir. O halde padişah eliyle maktul olanın varisleri, murat ederlerse padişahı mesuliyet altına alılabilecekler.. Öyle ise -4, 5 ve 6. maddeler ve mülahazatı üzerine düşünceli bulunanların nazar-ı dikkatlerini celb ile deriz ki: - Padişah, daha doğrusu: Halife şer'en gayr-ı mesul addedilemez. Şu noktada şer'i şerifin vüs'at-ı hürriye ve külliyet-i vasiası bir kat daha zahir oluyor.

Bir garip nokta göze ilişiyor ki o da şudur:

Şeriat da -velev ki samedâni olsun- her halde bir cümle-i kavanin-i içtimaiyedir; nasıl oluyor da bildiğimiz kavaid-i içtimaiye ile muvafakatte bulunmuyor?..

Bulunmayabilir a.. Çünkü: O; daha vasi' daha metin bir zemine müstenid ve mevzudur.

- Öyle ise bu maddeyi ona tatbik edelim. Hayır.. edemeyiz. Çünkü: Bu noktada dünya; buna değil, birbirine uymaktadır. Bunu gören padişahlarımız da «hasb-el beşeriye» (hükümdarlar hep mukaddes ve gayr-ı mesul, ben de böyle olmazsam onlara nazaran bir eksikliğim olur) diyecekleri ve işi uzatabilecekleri için hırıltıya, sızıltıya meydan vermez; yarın icap edince o kısas yahut mesağ-ı şer'iyede istinad ve bazı te'vilât ve tehyîcât-ı içtimaiyeye tabiyet ederek görülmesi icap etmiş bir işi beceriveririz.
- Ya yakayı ele verirsek;
- Daraağçları hazırdır. Ona hiç şüphe edilmesin: Ve, hiç şüphe edilmemelidir ki: Bu revabit-ı içtimaiyeyi muhafaza ve ahkam-ı kanuniyeye riayet mecburiyetini idame eder hikmet ve siyasettir. Bugün herhalde makul, makbul, ve elzemdir. Aksi taktirde aheng-i içtimaî ve siyasi muhafaza olunamaz (?) !.. Öyle ise bizim için de ölümü göze aldirmek, yahut «minarenin kılıfını hazırlamak» hikmet ve siyasetinden istiânede bulunmak lazımdır.

Ey.. işi buralara dökmeksizin şu meselenin bir hali süresi yok mu?.. Bu gayr-ı mesuliyette bir koca aklın da öldürülebilmesi salahiyet ve arzusu mündemiç görünüyor. Nitekim: Bu gün öyle oluyor.

Bir çare.. İşte: Padişah bilvasıta kendi fikir ve amelilyle dünyayı yaksa, kavursa yine gayr-ı mesuldür. Fakat.. bir kere bile en küçük bir seyiyeyi bile icra için birine müracat etti mi, biri ona vasıta oldu mu ip ucu elimize geçmiş demektir; Binaenaleyh:

10- Padişah bir sadrazam tayin ederek mühr-ü vekaleti buna verecektir.

Zaten böyle yapıla geldiği gibi bu usulü tanımayacak, yahut lağvedecek bir padişah da tasavvur olunamaz. Bundan sonra: Sadrazam başvekil olduğuna ve vükela-yı saire ile bilhassa kendisi iş göreceğine binaen fikir ve mesleğince münasip rical-i devlet başında bulunması lazım geleceğinden

11- Vükela-yı devlet, sadrazamın intihab ve muvafakatiyle; zât-ı şâhâne tarafından nasb ve tayin olunacaktır.

İsterse sadrazam fikirsizlik, mesleksizlik etsin; padişahın istediğini kabul etmesin; bunda beis yoktur; zira evvel-be-evvel:

12- Nizam-ı devletin ve evamir ve iradat-ı şâhânenin kâffesi sadrazımın imzasıyla neşir ve ilan edilecek ve, şu vechile, imzası altında bulunan, Kanun-ı Esasî ve kavanin-i saire ahkamına muhalif tebligatın kâffesinden sadrazam mesul tutulacaktır.

Şu esasî tamim için denilmek iktiza eder ki:

13- Hukuk-u Osmaniye'yi ve Kanun-ı Esasî ahkamını cârih, gerek şahsa, gerek eşhas ve umuma taalluk etmiş bilcümle ef'âl ve harekât-ı şâhânedan vesait-i icraiye mesul olacaktır.

Binaenaleyh Kanun-ı Esasî veya buna muvafik olarak tertip ve neşrolunmuş kavanin-i mahsusa ile zat-ı şâhâneye verilmiş salahiyetler haricinde -ki efkar ve âmâl-i seniyyeyi icraya, kendine güvenen varsın sonunu görür!..

14- Umur-ı muazzama-i devlet heyet-i vükelaca bil-l-istişâre tesviye edilecek, mamafih her nazır, mesuliyet kendi şahıs ve nezaretine ait olmak şartıyla, nezareti umurunu müstakilen idare edecektir.

Bittabi:

15- Heyet-i vükelaca icrası karargir olmuş umur ve muamelat-ı umumiyyeden heyet-i vükela mesul tutulacaktır.

Vükelanın azil ve tebdili:

16- Zât-ı şâhâne sadrazamı azil ve tebdil edebilecektir.

Fakat:

17- Sadrazamın gayrı vükeladan birini tebdili: Ya zât-ı şâhâne tarafından lakin keyfiyet o nazırın hariç tutulacağı bir meclis-i vükelaya sadrazam vasıtasıyla tebliğ edilecek ve muvafakat vaki' olursa hükm-ü idare-i seniyye nafiz olacak, yahut sadrazam birinin lüzum-u azlini, azline gidilenin bulunmayacağı bir meclis-i vükelaya tasdik ettirip, hükm-ü kararı, buyuruldu-i seniyye istihsâl etmek şartıyla icra edilecektir.

Bu maddeden bir netice çıkar ki o da şudur:

18- Sadrazamın gayrı vükeladan biri heyet-i vükelaca tasdik olunmamış kendine ait azil ve tebdil iradelerine tâbiyyetle makamından çekilirse kendisi ve buna karşı heyet-i vükela sükût eserse kâffesi mesuliyet altında kalacaktır.

İstifa meselesi de adeta bu esnada olup:

19- Vükeladan biri, her neden dolayı olursa olsun, istifa cihetine gidince, istifanamesini doğrudan doğruya sadrazama verecek; sadrazam da keyfiyeti, o nazırın bulunmayacağı bir meclis-i vükelaya arz ile kabul kararı verildiği takdirde, etmek şartıyla istifanameyi kabul edecektir.

Bu noktalarda iltizam ettiğimiz, vükelayı birbirine himayet ve sıyanet ettirerek Sarayı tecavüz ve tehdidine karşı metin ve bî fütûr bırakmaktır.

20- Vükelanın kısm-ı âzâmı istifaya kalkıştığı takdirde hiçbir şart tasdik ve kabul bulunmayacaktır:

Azil ve tebdil esbabı umumdan gizli tutulmayacaktır:

21- Vükeladan biri azlolununca esbab-ı azl ilan ve ma'zûl taht-ı muhakemeye alınarak suret ve netice-i mahkeme neşrolunacaktır.

Burada gerek vükelanın, gerek memurin-i sairenin suret-i muhakemelerini tetkik ve tayin elzemdir:

Mehakim-i adliye ve nizamiye varken Şûra-yı Devlet'te ayrıca mahkemeler bulundurmaya acaba ihtiyaç var mıdır? Acaba icabında, hususi, ezcümle (Divan-ı Âli gibi) mehakim teşkil cihetine neden gidilmiş?

Evet. (Divan-ı Âli)ye ihtiyaç massedebilir; fakat, mehakim-i saireye ihtiyaç lüzum yoktur. Bahusus memurin mahkemeleri -tamamıyla- aleni olmalıdır. Ahali memurların ne gibi entrikalar çevirdiklerini bilmeli öğrenmeli!...

Tunalı Hilmi, Murad: Şehid Arkadaşlarımdan Doktor: Yenişehirli Edhem'in, Giridli Şefik'in ve Tatar İzzet'in Ruhlarına, Mezarlarına Bir Armağandır, Kahire, y.y., 1317., s.47-85.